

Joel Levy

IZGUBLJENE POVIJESTI

ISTRAŽIVANJE NAJVEĆIH SVJETSKIH MISTERIJA

U maglovitim predjelima povijesti nalaze se brojna neotkrivena blaga. Zakopana u pijesku i progutana morem vremena, za sobom su ostavila tek legende i mitove koji zaokupljaju arheologe i lovce na blago šta su postali opsjednuti potragama.

Levyjevo najnovije djelo *Izgubljene povijesti* predstavlja sveobuhvatnu potragu za nekim od najzanimljivijih predmeta, mjesta, djela i ljudi koji su nestali u vrtlogu povijesti i vremena: Kovčeg zavjetni i Sveti Gral, aleksandrijska knjižnica, Atlantida, Eldorado, svici s Mrtvoga mora, izgubljene Shakespeareove drame i Aristotelovi *Dijalozi*, blago vitezova templara, posljednje počivalište Džingis-kana...

Godinama ispitujući bogatstvo različitih legenda i teorija, Joel Levy vješto razdvaja istinu od mita te nam otkriva šta se uistinu nalazi iza tih priča.

JOEL LEWY britanski je autor koji piše o znanosti, psihologiji i povijesti. U BiH su, u izdanjima Naklade Panoptikum, već objavljena dva njegova bestselera: *Tajna povijest*, knjiga koja, utemeljena na povijesnim činjenicama, proučava skrivene događaje iz prošlosti, te *Knjiga sudnjeg dana: scenariji za smak svijeta*.

Naslov izvornika:

JOEL LEVY

LOST HISTORIES:

EXPLORING THE WORLD'S MOST FAMOUS MYSTERIES

Copyright © Joel Levy, 2006

Prvi put objavljeno 2006. u Velikoj Britaniji, u izdanju kuće Vision Paperbacks, ogranak tvrtke Satin Publications Ltd., London, UK. A Vision book.

Uvod

U prosječnoj knjizi o povijesti možemo locirati većinu osoba, mjesta i stvari. Znamo gdje se što dogodilo, gdje je tko zakopan, gdje danas leži, gdje neku stvar možemo vidjeti ukoliko je sačuvana. Međutim, mnogo toga neizbježno je izgubljeno u povijesti: skriveno pod prašinom, nestalo među valovima, zastrto sjećanjem koje blijedi i legendama međusobno oprečnim. Ono što preostaje su misteriji.

Svi vole dobar misterij. Tim bolje ukoliko je misterij stvaran - ukoliko se tiče stvarnih ljudi ili mjesta, ili stvari koje su se uistinu dogodile. Danas je sve teže znati je li misterij koji vam prodaju autentičan, ili je tek kuća od karata; gomila neutemeljenih pretpostavki nabacana na netočno prenesene činjenice i kao istinu prihvaćene fikcije. Povijest je uvijek donekle bila priča, pripovijest ispredena od odabranih događaja i selektivnih tumačenja, no danas je ona odveć nalik pukom šundu. Većinu ovakvih petparačkih povijesti trebalo bi jasno identificirati i obilježiti kao »pseudopovijesti«, ili makar »alternativne povijesti«, no to se rijetko događa. Ono što nam treba, riječima povjesničara Kevina McClurea, jest kampanja za pravu povijest.

Ne bih nužno tvrdio da je ova knjiga dio te kampanje, no ona svakako pokušava obraditi povijesne misterije, a da se ne utječe klišejima pseudopovijesti ni pada u njezine zamke. Zapravo, moj prvotni cilj bio je obraditi samo one teme koje bi spadale u (istinabog, proizvoljno određenu) sferu »stvarne povijesti« - tj. stvari koje su se »zapravo« dogodile, te ljudi, mjesta i stvari koji su uistinu postojali - no ovo nikad nije bio realističan cilj. Kao prvo, bilo koja knjiga koja se bavi onime što nedostaje u povijesti mora makar razmotriti obrađivanje »teškaša« u ovom polju, odnosno popularnih tema kao što su Sveti Gral i Kovčeg zavjetni, ili »tema dana« poput blaga vitezova templara. Kao drugo, naravno da između legende i povijesti ne postoji čvrsta granica, što jasno potvrđuju mnoga poglavlja u ovoj knjizi.

Umjesto toga, pokušao sam proučiti dokaze iz *mainstreama*, kao i one izvan njega, te razmotriti uvjerljivost različitih i suprotstavljenih tvrdnji i tumačenja, ne bih li došao do ujednačenih zaključaka o tome gdje bi određene stvari mogle biti, postoje li još uvijek, i jesu li ikad postojale. Svaki od tekstova objašnjava prirodu pojedinog povijesnog misterija, posebice popularno shvaćanje određene teme u odnosu na stvarnost, baca pogled na pozadinu problema, raspravlja o tome što bi se još moglo pronaći, ispituje prethodna nastojanja i procjenjuje dokaze da bi predložio najvjerojatnije rješenje datog misterija. Svaka od tema fascinantna je na svoj način, i ovdje će se za svakoga naći ponešto; od uzvišene pustolovine potrage za Svetim Gralom, do intelektualno zahtjevnog traganja za pravim porijeklom Shakespeareovih izgubljenih drama.

Što je najuzbudljivije od svega, neki od ovih misterija otvaraju se, bar donekle, istrazi i rješavanju od strane posvećenih amatera, ili pak čistoj sreći - uvijek je moguće da nekom prilikom naletite na zakopano blago, ili na davno zaboravljenu grobnicu. Ukoliko se takvo što dogodi, sjetite se, ipak, da je istinska vrijednost takvog otkrića povijesna, a ne materijalna, i da se takva vrijednost može sačuvati samo uz stručnu pomoć, profesionalnu istragu/iskapanja, pa obavezno kontaktirajte vlasti prije negoli krenete kopati u potrazi za slavom.

PRVO POGLAVLJE

Nestala mjesta

Od viktorijanskog doba naovamo naša era svjedočila je okončavanju geografske nesigurnosti; ispunjene su praznine na zemljopisnoj karti. Ovim se možda može objasniti porast zanimanja za izgubljene zemlje, gradove i spomenike, entuzijazam koji također datira unazad, do viktorijanskog doba. Kako su istraživači donosili vijesti o ogromnim ruševinama gradova i hramova u džunglama Srednje Amerike i sjeveroistočne Azije, tako se i romantična ideja »izgubljenog mjesta« uvlačila u mašte ljudi. Legende o takvim mjestima bile su dijelom svih kultura kroz povijest, no dok je toliki dio svijeta bio još nepoznat, ova mjesta mogla su prije djelovati kao neotkrivena, nego kao nestala. Takvi misteriji najfascinantniji su kad se čini da se više nikako ne mogu skriti, no svejedno čuvaju svoje tajne. Ovo poglavlje bavi se nekim od najtrajnijih i najintragantnijih nestalih mjesta; od (vjerojatno mitske) Atlantide - do povijesno utvrđene aleksandrijske knjižnice - pokazujući da svako od njih skriva više no što ste mogli i pomisliti.

Atlantida

Arhetipsku izgublenu zemlju Adantidu smještali su posvuda - od Irske do Antarktike. Njezin misterij s godinama je rastao, daleko nadmašujući stvarne dokaze njezina postojanja, postavši opće mjesto New Age pokreta, ključni element za mitologiju alternativne povijesti, i pradomovina za rasističke maštaoce. Što je, dakle, Atlantida? Legendarni ostatak uistinu značajne prapovijesne civilizacije? Bezopasna izmišljotina za pisce fantastičnih romana? Filozofski materijal za sanjare? Ili gorivo za opasan šovinizam? I, ukoliko je uistinu postojala, gdje se nalazila?

Platonova Atlantida

Originalni i najraniji izvor informacija o Atlantidi radovi su starogrčkog filozofa Platona (oko 427.-347. pr. n. e.). Njegovi dijalozi *Timej* i *Kritija* (napisani oko 360. pr. n. e.) uključuju rasprave između pravih i (moguće) izmišljenih likova. Jedan od likova u ovim dijalozima, Kritija, pripovijeda priču koja je do njega došla iz četvrte ruke, navodno od egipatskog svećenika iz otprilike 600. pr. n. e., koji je, opet, prenosio znanje čuvano 9 000 godina, zabilježeno u zapisima na stupovima u gradu Saisu. Ova priča kojom se ilustrira plemenitost starih Atenjana opisuje Adantidu kao veliku zapadnu civilizaciju koja je osvojila zapadni Mediteran iz svoje baze »iza Heraklovih stupova«. Obično se smatra da se ovi stupovi odnose na Gibraltarska vrata, koja odvajaju Mediteran od Atlantika, smještajući Atlantidu na područje onoga što danas poznajemo kao Atlantski ocean.

Ime izgubljenog kontinenta, kao i ime koje je posljedično nadjenuto oceanu, odnosi se na Atlasa, prvoga kralja Atlantide, ekvivalenta mitskom titanu koji je na svojim ramenima nosio zemaljsku kuglu. (Premda Platon Atlasu pripisuje drugačije porijeklo no titanu, obično se pretpostavlja da je riječ o istoj osobi.)

Platon Atlantidu također donekle i opisuje. Bila je otprilike ovalnog oblika, presjeka kojih 700 kilometara, s planinama duž obale i velikom središnjom visoravni, čija je najznačajnija točka bilo brdo s južne strane na kojem se nalazila velika akropola, i oko kojega je rastao glavni grad Atlantide. Središnju akropolu štitali su koncentrični prstenovi kanala, s moćnim zidinama koje su branile svaki prsten zemljišta između njih. Golemi kanal povezivao je kružne obrambene jarke s oceanom s južne strane, a čitavom duljinom ovog velikog vodenog prolaza odvijala se trgovina sa svih strana svijeta. Na svom vrhuncu Atlantida je bila slavna civilizacija iz brončanog doba, s moćnom vojskom i flotom, obilatim prirodnim resursima, i bogatstvom stečenim zahvaljujući svjetskoj trgovini.

Platon također opisuje kako je Atlantida stvorena: kad su bogovi Olimpa stvarali svijet, Posejdon, bog mora, uzeo ju je pod svoje i oblikovao je po vlastitim potrebama. Njegova djeca (od kojih je najstariji bio Atlas) postala su kraljevi ove zemlje i vladali njome po Posejdonovim uputstvima. Međutim, u dobro poznatoj priči o propasti, kako su im bogatstvo i moć rasli, tako su se moralno kvarili i propadali, pa su im bogovi poslali katastrofu, udarivši na zemlju velikim potresom koji ju je potopio pod valove, i učinio je neprohodnim muljevitim sprudom, priječeći slobodan transport između Mediterana i Atlantika. Od antičkog do modernoga doba, ovi nedvojbeno nepouzdana podaci nadahnuli su knjige pune pretpostavki.

Je li Platon uvjerljiv?

Mnogi klasični pisci spominju Atlantidu i slične zemlje, no nitko od njih ne čini to prije Platona, što sugerira da se priče temelje na njegovu izvješću. Što je važnije, Proklo (oko 410.- 485. n. e.), koji je pisao komentar na Platonova *Timeja*, izvještava kako su i drugi tvrdili da su vidjeli Egipćanina preko kojeg je priča o Atlantidi sačuvana, osiguravajući time vjerodostojnost Platonovoj priči. Proklo, međutim, piše više od 700 godina nakon Platonova vremena.

Daljnje neovisne potvrde priče, čini se, dolaze iz mitologije na kojoj se temelji *Panathenaia*, najvažniji festival u staroj Ateni. Prema nekim izvješćima, jedna od funkcija festivala bila je slavljenje božice Atene i njezine pomagačke uloge u borbi protiv Posejdonova naroda (tj. Atlantide). Činjenica da festival pretihodi Platonu upućuje na to da on nije izmislio priču o Atlantidi.

Trebamo li, dakle, Platona shvatiti ozbiljno? Malo je vjerojatno da je priča do njega mogla dospjeti onako kako je opisano, budući da bi u tom slučaju tisućama godina morala opstati kao primarno oralna tradicija. No, čak i da je objašnjenje o opstanku priče i njezinu prijenosu uvjerljivo, sama priča nije, budući da je veći dio Platonove pripovijesti mitske prirode (npr. tvrdnja da je središnju akropolu Atlantide izgradio bog Posejdon, oblikujući zemlju svojim božanskim moćima). Također, suvremena standardna povijest ne prepoznaje nikakve dokaze postojanja napredne civilizacije brončanog doba iz oko 9000. pr. n. e., koja bi odgovarala Platonovu opisu. Jedna je mogućnost da je Platon izmislio ili prilagodio već postojeću priču o idealiziranoj zlatnoj zemlji da bi ilustrirao određene moralne

pouke (primjerice, to što je Atlantida propala kad su njezini vladari okrenuli leđa plemenitim principima njezinih osnivača).

Atlantida nakon Platona

Premda Platonova Atlantida može djelovati kao izmišljotina, sve do modernih vremena shvaćalo je se ozbiljno. Prema Amijanu Marcelinu, rimskom povjesničaru iz 4. st., Atlantidu su ondašnji obrazovani ljudi smatrali povijesnom činjenicom. Veći dio sljedećih 1 500 godina, međutim, Atlantida je mirovala. Njezino ime spominje se u naslovu djela Francisa Bacona iz 1626., naslovljenog *Nova Atlantida*, romanu o utopijskom društvu, no opet se ne pojavljuje sve do 19. stoljeća, kad veći broj teoretičara i istraživača počinje prikupljati dokaze iz kultura geografski i povijesno uvelike razdvojenih, ne bi li dokazali postojanje određene korijenske pracivilizacije, koju su poistovjetili s Platonovom Atlantidom.

Donnelly i pretpotopni svijet

Najutjecajniji od ovih autora bio je američki političar i povjesničar-amater, Ignatius Donnelly. U svojem bestselleru iz 1882. naslovljenom *Atlantida: pretpotopni svijet*, Donnelly predstavlja teoriju da je Atlantida uistinu postojala i da je bila matica civilizacija iz koje je potekla većina budućih velikih svjetskih civilizacija, od Egipta do Inka. Suvremene predodžbe o Atlantidi još uvijek prilično duguju Donnellyjevoj viziji moćne civilizacije oboružane naprednom tehnologijom i mudročuću. Donnelly je tvrdio i to da su mitovi i legende brojnih kultura izvedeni iz iz-

blijedjelog kolektivnog sjećanja o povijesti Atlantide, pa su tako bogovi nordijske ili klasične mitologije bili oblikovani po stvarnim kraljevima, kraljicama i junacima Atlantide, a kad je Atlantida uništena u velikoj kataklizmi, oni koji su preživjeli potop naselili su druge dijelove svijeta i osnovali nove civilizacije.

Kao dokaz za svoju teoriju Donnelly je ukazao na drevne transatlantske kulturalne sličnosti, poput gradnje piramida i obožavanja sunca, tvrdeći da su majanski petroglifi, kao i egipatski hijeroglifi, potekli od Atlantida, koji su izumili pismo (zajedno s astronomijom, metalurgijom, staklom, kompasom i brojnim drugim civilizacijskim obilježjima). Ukazao je i na to da mnoge kulture dijele mitove o velikom potopu i junacima migrantskih kultura koji su zasnovali civilizacije. Također je tvrdio da su mnoge biljke i životinje s obje strane Atlantika očigledno srodne, upućujući na ranije postojanje sada potopljenog kopnenog prekooceanskog mosta.

Donnellyjeva ostavština

Većina Donnellyjevih dokaza odonda je oborena; bio je u krivu glede sličnosti između majanskih i mediteranskih jezika, a u međuvremenu su razvijene i daleko uvjerljivije teorije da objasne transatlantske sličnosti između životinja i biljaka (vidi str. 24). No Donnelly je posijao sjeme onoga što danas poznajemo kao »studije« o Atlantidi.

Nekolicina drugih istraživača, više ili manje pouzdanih, preuzela je štafetu Atlantide, posebice po pitanju njezine veze s kulturama Maja i Asteka. Djelomičan razlog tomu bio je vakuum u znanju o ovim tajnovitim civilizacijama, kao i indikativ-

na prisutnost piramida, rituala obožavanja sunca i drugih civilizacijskih značajki. No, je li tu također bilo i ponešto nadmenosti, koje je graničilo s rasizmom, naime, u pretpostavci bijelih europskih znanstvenika da »inferiorne« američke urođeničke rase nisu bile u stanju u potpunosti stvoriti vlastitu civilizaciju, već su vlastita postignuća zapravo dugovala nadahnuću staroeuropskih predaka?

Međutim, kad se saznalo više o Majama, Astecima, Inkama i drugima, općenito je prihvaćeno da su njihov jezik, pismo, arhitektura i znanost bili autohtoni, i da su mnoga tumačenja i prijevodi predkolumbijskih tekstova za koje se činilo da podržavaju atlantidanske teorije jednostavno bili pogrešni.

Gospođa Blavatsky i teozofija

Zahvaljujući radovima gospode Blavatsky i njezinim duhovnim sljedbenicima, u mitologiji o Atlantidi, uz mistične i nadnaravne elemente, u središtu pažnje naći će se rasne teorije. Helena Petrovna Blavatsky bila je jedan od najživopisnijih likova viktorijanskog razdoblja. Često nazivana »majkom« fenomena New Agea, Blavatsky je osnovala okultni/duhovni pokret poznat kao teozofija, pomogavši u stvaranju/popularizaciji mnogih temeljnih postavki New Agea, poput uvjerenja da su sve religije iste, i da je duhovnost moguće pomiriti sa znanošću.

Blavatsky je potjecala iz ruske kraljevske obitelji i tvrdila da je dio mladosti provela lutajući po Istoku, gdje je od tibetanskog mudraca stekla mističko obrazovanje. Kasnije se proslavila kao medij i vidovnjakinja i, u svrhu promicanja vlastite teorije i filozofije, s grupom bogatih financijera i akolita osnovala je Teozofsko udruženje. Svoje teorije opisala je u knjigama kao što su

Razotkrivena Izis (1877.) i *Tajna doktrina* (1888.). Naznaku sadržaja nalazimo već u podnaslovima ovih dvaju knjiga: »Ključ za misterije drevne i moderne znanosti i teologije« i »Sinteza znanosti, religije i filozofije«.

Blavatsky je tvrdila da su joj različiti »prosvijetljeni majstori« i »skriveni učitelji« razotkrili istinsku povijest ljudskog razvitka, u kojoj su Atlantida i drugi izgubljeni kontinenti imali glavnu ulogu. Navodno se na ovom kontinentu odigrao raniji ciklus ljudske evolucije, a Atlantidani su tvorili četvrtu u nizu Korijenskih rasa. Kao i po Donnellyju, Atlantida je bila kolijevka civilizacije i posjedovala je napredne materijalne i duhovne tehnologije.

Edgar Cayce i Biminijska cesta

Priča o Atlantidi postat će još čudnija zahvaljujući Edgaru Cayceu (1877.-1945.), proslavljenom »snovidećem vidovnjaku«, i njegovim čitanjima u transu. Još kao mladić Cayce je navodno otkrio da u stanju hipnotičkog transa ima sposobnost dijagnosticirati bolesti i propisati lijek. Kasnije je razvio sposobnost saznavanja prošlih života i kanaliziranja povijesne i duhovne mudrosti, posebice one iz drevne Atlantide. Povijest Atlantide je po Cayceu bila duga 40 000 godina, za vrijeme kojih su se Atlantidani iz čistih energetskih misaonih oblika razvili u ljudska bića, s nekom vrstom visoke neolitske kulture koju opisuje Platon, no s dodatkom naprednih tehnologija poput energetskih kristala, lasera, zračnih plovila i smrtonosnih zraka. Poput Donnellyja, Cayce je tvrdio da su povijesne civilizacije poput egipatske i majanske osnovali kolonizatori ili izbjeglice s Atlantide.

U svojem opisu lokacije Atlantide, Cayce također (premda vjerojatno nesvjesno) u velikoj mjeri posuđuje od Donnellyja. Izvorno je ispunjavala veći dio Atlantika između Španjolske/Afrike na istoku i Kariba na zapadu, premda je velik dio istočne Sjeverne Amerike nekoć naoko bio dijelom Atlantide. Konkretno, kao ostatke Atlantide Cayce je prepoznao otočje Bimini u Karibima, tvrdeći da će se u ovom području pronaći golema Arhivska dvorana, skladište nevjerojatno goleme mudrosti Atlantide.

Cayceovi sljedbenici bili su iznimno uzbuđeni kad su na morskom dnu pokraj Biminija ronionci pronašli čudnovatu formaciju stijena, koja je zbog sličnosti s rimskim cestama danas poznata kao »Biminijska cesta«. Mnogi su tvrdili da je Biminijska cesta dokaz za postojanje napredne civilizacije, koja je očito bila potopljena pod valovima, baš kao u priči o Atlantidi. Međutim, većina geologa i arheologa slaže se da je tek riječ o čudnovatoj, no sasvim prirodnoj formaciji stijena.

Atlantida i nacisti

Priča o Atlantidi postaje mračnija tijekom dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog stoljeća, kad su je ideolozi fašizma počeli koristiti kao građevni materijal za svoju rasističku mitologiju. Da bi vlastite budalaste ideje o rasnoj nadmoći učvrstili nekom vrstom lažne uvjerljivosti, fašistički i antisemitski pisci osmislili su alternativnu verziju ljudske povijesti, u kojoj su arijevske i nordijske rase bile upletene u tisućljetnu mitsku borbu s nečistim i iskvarenim rasama. Posuđujući iz teozofije, Atlantidu su proglasili jednom od domovina nordijskih arijevaca u kojoj su

isti razvili civilizaciju i gdje su živjeli u svojevrsnoj rajskoj fašističkoj utopiji.

Začudo, među neonacističkim skupinama u Americi, Europi i bivšem Sovjetskom Savezu ova neukusna fantazija nastavlja živjeti i danas.

Je li Atlantida mogla postojati?

Sve ove platonske predodžbe o Atlantidi kao velikom otoku ili kontinentu u Atlantskom oceanu imaju bar nešto zajedničko: danas znamo da ne mogu biti istinite. Razvoj teorije tektonike ploča, otkriće srednjoatlantskog grebena i mapiranje dna Atlantskog oceana čavli su u lijesu Atlantide kakvu opisuje Platon. Sjeverna i Južna Amerika, Europa i Afrika nekoć su bile spojene (što objašnjava neke od sličnosti flore i faune na ovim kontinentima), ali ih je, na što upućuje tektonika ploča, proces aktivnog stvaranja novog oceanskog dna razdvojio i stvorio Atlantski ocean. Srednjoatlantski greben mjesto je na kojem se stvara ovo novo oceansko dno. Zakoni fizike i geologije ploča ukazuju da je nemoguće da se tu nekoć nalazio kontinent koji je u međuvremenu potonuo na dno oceana, jer je materijal stijena od kojih su građeni kontinenti lakši i rjeđi od stijenja oceanskog dna, pa pluta nad njim. Mapiranje dna Atlantika potvrdilo je da pod valovima ne vrebaju velike kopnene mase.

Nova revidirana verzija

Atlantida kakvu su opisali Platon, Donnelly, Blavatsky i Cayce nije mogla postojati, no to ne znači da priča nije utemeljena na

činjenicama. U priči o Atlantidi mogao bi još biti trun istine koji bi one koji vole njuškati po povijesti mogao usmjeriti prema uzbudljivom otkriću: drevnoj civilizaciji nepoznatoj modernoj arheologiji, no dovoljno moćnoj da nadahne tisućljeća mitova i legendi. Možda čak i civilizaciji koja prethodi prvim poznatim civilizacijama Mezopotamije i Egipta.

Može biti da je Platon, ili netko od brojnih ljudi u dugačkome lancu koji mu je slijedio, priču donekle krivo shvatio. Ili su se dogodile pogreške u prijevodu dok je priča prenošena od egipatskog svećenika do grčkog putnika. Konkretno, jedna često navođena pretpostavka glasi da su brojevi bili krivo prevedeni ili preneseni, tako da je Atlantida postojala 900, radije no 9 000 godina ranije, i da su njezine dimenzije bile daleko manje, što drastično proširuje raspon njezinih potencijalnih lokacija. Neki povjesničari, međutim, ističu da su takve pogreške u prijevodu bile teško vjerojatne, budući da je, za razliku od današnjih sustava gdje se decimalna točka lako izgubi, egipatske hijeroglife za različite brojeve bilo vrlo teško pobrkati.

Još jedan prijedlog glasi da je za Egipćane »zapad« tada značio sve što je dalje od Libije, pa je stoga mogao uključivati veći dio Mediterana. S druge strane, tvrdi se da se u staro doba Heraklovim stupovima također nazivao i Bosporski tjesnac koji je vodio iz Mediterana u Crno more.

I tako, reinterpretacijom Platonove izvorne pripovijesti i/ili pretpostavljanjem pogrešaka u istoj, lovci na Atlantidu dobili su dozvolu da svoju potragu prošire na iznimno raznolike lokacije; od Irske do Antarktike, od obala Crnog mora do Kube.

Moguće lokacije Atlantide

Zbog ograničenog prostora ukratko ću izložiti tek neke od najpopularnijih, najuvjerljivijih, ili jednostavno najbesmislenijih prijedloga o pravoj lokaciji Atlantide:

Kreta

Razvijajući teoriju da je starim Egipćanima Kreta mogla ispunjavati ulogu »otoka daleko prema zapadu«, irski znanstvenik K. T. Frost predložio je 1909. da je minojska civilizacija brončanog doba (oko 3000.-1450. pr. n. e.), smještena na Kreti, mogla biti Atlantida. Egipatski naziv za Minojce bio je *Keftiu*, što se otprilike može prevesti kao »narod potpornja«, sugerirajući vezu s titanom Atlasom koji pridržava nebo. Kao ključne u religiji Atlantida Platon navodi rituale s bikovima, a Minojci su bili poznati po svojem kultu bika. Još općenitije, za svoje vrijeme minojska je bila iznimno bogata i sofisticirana civilizacija, i mogla je izvršiti priličan utjecaj čak i nakon iznenadne propasti, koja je, navodi se, bila posljedica ogromne erupcije na obližnjem otoku Teri. Pridružena kataklizma tsunamija i podrhtavanja tla lako je usporediva s Platonovim opisom »silovitih potresa i poplava« koji su uništili Atlantidu.

Najočitija rupa u ovoj teoriji jest činjenica da Kreta još uvijek itekako postoji, i ne odgovara previše Platonovu opisu Atlantide. Također se zna da je minojska civilizacija opstala neke dvije stotine godina nakon erupcije Tere, i bila je dobro poznata Grcima Platonova doba, koji su imali čitav niz neatlantidskih mitova i legendi o Minojcima. Naposljetku, premda

drevni, Minojci zasigurno ne datiraju unazad do 9 000. pr. n. e., pa bi bilo nužno pretpostaviti da je Platon, ili netko u njegovu lancu izvora, pogriješio u datiranju.

Tera

Stotinu kilometara sjeverno od Krete leži današnji Santorini, nekoć poznat kao Tera. Grčki seizmolog Angelos Galanopoulos Teru je 1969. predložio kao možebitno nadahnuće za Atlantidu. I ona je bila središte minojske civilizacije, no, za razliku od Krete, općenitim oblikom i planom (premda ne i dimenzijama) donekle je odgovarala Atlantidi koju opisuje Platon, barem dok vjerojatno najveća vulkanska eksplozija u povijesti civilizacije u njoj nije stvorila golemu rupu oko 1640. pr. n. e.

Međutim, mnoge zamjerke ideji Krete kao moguće Atlantide mogu se primijeniti i ovdje. Minojska civilizacija preživjela je erupciju (dokaz je činjenica da su Teranci imali podosta znakova upozorenja, i evakuirali su stanovništvo), a ni datumi se ne slažu s Platonovim izvješćem. Uništenje većeg dijela otoka također znači da je bilokakav dokaz o čudesnoj akropoli i sustavu kanala koje opisuje Platon možda zauvijek izgubljen.

Sprud Spartel

S obzirom na Platonove prilično jasne upute glede lokacije Atlantide, pomalo čudi da je trebalo toliko dugo da netko odluči pažljivije proučiti morsko dno sa zapadne strane Gibraltarskih vrata. 2001. godine francuski geolog Jacques Coilina-Girard učinio je baš to: proučavajući materijale o mi-

gracijskim rutama paleolitskih ljudi, pronašao je ono što se naziva paleotokom - danas potopljen otok koji je iznad razine mora bio potkraj posljednjeg ledenog doba, kad je razina mora bila daleko niža. Ovaj otok danas je muljeviti sprud (upravo kako opisuje Platon) po imenu Spartel, no prije kojih 11 000 godina - u skladu s Platonovom vremenskom skalom - bio je to otok Spartel. Prema kasnijoj analizi Marca-Andrea Gutschera, postoje čak i dokazi da je otok Spartel pogodio razorni tsunami, koji je, zajedno s pridruženim potresima, u kratkom vremenskom periodu mogao potopiti veći dio otoka. Dotud zvuči uvjerljivo, no ovdje svaka sličnost prestaje. Otok Spartel nije bio ni približno velik kao Platonova Atlantida, i ne postoje nikakvi dokazi da je ikad bio naseljen, a kamoli da je bio dom kakvoj naprednoj civilizaciji.

Tartessos

Tartessos je bio grad-država u južnoj Španjolskoj i postojao je oko 1000. pr. n. e., a možda i puno ranije. Bila je to bogata trgovačka država koja je bogatstvo stekla zahvaljujući trgovini kositrom (kositar se koristio u izradi bronce). Ovaj grad je navodno bio izvanredno imućan i bogat kovinama, baš kao što se tvrdilo za Atlantidu. U 6. st. pr. n. e. grad misteriozno nestaje iz povijesnih arhiva, vjerojatno kao posljedica poplave.

Dvadesetih godina prošlog stoljeća dr. Adolfo Schulten povezo je Tartessos i Atlantidu, dok je nedavno dr. Rainer Kuhne sugerirao da satelitske snimke područja u blizini Cadiza prikazuju ostatke hramova i sustava kanala koje je opisao Platon. Kuhne tvrdi da detalji Platonova izvješća impliciraju vremenski

period od oko 1200. pr. n. e., i da Platon opisuje rat između Atene iz brončanog doba i sile sa zapada koja opisom odgovara Morskim narodima - misterioznoj skupini koja se pojavljuje u povijesnim zabilješkama više mediteranskih kultura ovoga doba. Kuhne predlaže da ostaci vidljivi na satelitskim snimkama predstavljaju Tartessos, temelj Platonove Atlantide i pravu domovinu Morskih naroda, na taj način jednim udarcem rješavajući čvor povijesnih misterija. No, da bi Tartessos uistinu bio Atlantida, moramo prihvatiti da je Platon bio u krivu što se tiče datuma, lokacije, pa čak i činjenice da je Atlantida bila otok.

Tantalis

Tantalis je još jedan izgubljeni grad brončanoga doba. Vjerojatno se nalazio u Maloj Aziji (danas Turska), pokraj današnjega Izmira. Svoju pretpostavku o Tantalisu kao izvoru mita o Atlantidi povjesničar Peter James temelji na vezama između njegova naziva/mita o osnivanju te grčkih mitova o titanu Atlasu. Zahvaljujući Homeru, Tantal je danas poznatiji kao mitski lik čija je kazna u Hadu bila očajnička želja za plodovima i vodom koje nije mogao dohvatiti, no druge verzije mita vrlo su slične onima o Atlasu, i opisuju Atlasa koji nosi ogromne terete, a njegov grad biva uništen u kataklizmi. James tvrdi da je Tantal bio veliko kraljevstvo brončanog doba koje je pogodila katastrofa i koje je uvijekječeno mitom o Atlantidi. Međutim, poistovjećivanje Tantalisa s Atlantidom opet znači da je Platon bio u krivu što se tiče datuma, lokacija i Atlantide kao otoka.

Troja i Crno more

Crno more mnogi smatraju dobrim kandidatom za smještanje Atlantide, budući da bi se Heraklovi stupovi prije mogli odnositi na Bosporski tjesnac, nego na Gibraltarska vrata. Postoji, također, vrlo realna mogućnost da je Crno more većim dijelom bilo suha udolina do prije nekih 7 500 godina, kada je podizanje razine mora izazvalo golemu provalu stjenovite brane koja je udolinu odvajala od Mediterana, rezultirajući potopom biblijskih razmjera koji je čitavo područje poplavio u nekoliko mjeseci ili godina. Nekoliko lokacija oko ili ispod Crnog mora stoga su predlagane kao kandidati za Atlantidu. U blizini, no s mediteranske strane vrata, lokacija je drevne Troje, koju je kao temelj za priču o Atlantidi 1992. predložio Eberhard Zangger s Njemačkog arheološkog instituta u Ateni. Troja je bila utvrda na brežuljku, okružena ravnicom i, baš kao Atlantida, bila je napredna civilizacija brončanoga doba koja je vodila veliki rat s Grcima. Svim ovim lokacijama nedostaju dokazi koji bi ih podržali, a ostaje i glavni problem - činjenica da zahtijevaju značajnu reinterpetaciju Platonova izvješća.

Antarktika

Od pedesetih godina dvadesetog stoljeća naovamo američki znanstvenik Charles Hapgood razvijao je kontroverznu teoriju pomicanja Zemljine kore, tvrdeći da je čitava Zemljina kora podložna iznenadnim i golemim promjenama smjera, koje su u vremenskom periodu od par godina u stanju pomaknuti kontinente iz tropskog područja do polova. Porijeklo ove teorije

kasnije je povezano s iznimno točno mapiranim dalekim i zabačenim dijelovima Zemlje, poput Antarktike, koje su kartografi iscrtali puno prije negoli standardna povijest potvrđuje mogućnost točne orijentacije i mapiranja. Alternativni povjesničari Graham Hancock i Rand Flem-Ath predlažu da je Atlantida bila napredna civilizacija antarktičkog kontinenta, koji se u to vrijeme nalazio u daleko gostoljubivijoj klimatskoj zoni, no, zahvaljujući pomicanju Zemljine kore, prije 12 000 godina našla se na Polu. Premda su je neki stanovnici napustili, osnovali druge civilizacije i nekako očuvali svoje napredno kartografsko znanje dovoljno dugo da ga prenesu na kartografe 15. i 16. stoljeća, svi drugi dokazi za postojanje njihova nekoć veličanstvenog društva sad su zakopani ispod više kilometara antarktičkog leda.

Osim što si uzima ogromne slobode pri tumačenju Platonova izvještaja, manjkavost ove neobične teorije je i nedostatak dokaza, izuzev spornih zemljopisnih karata, kao i općenita skeptičnost glede Hapgoodove teorije pomicanja Zemljine kore.

Irska

Knjiga švedskog geografa Ulfa Erlingssona *Atlantida iz perspektive geografa* ističe da jedini otok u Atlantiku koji zapravo imalo odgovara Platonovu opisu Atlantide jest Irska, koja je približno ovalna oblika s planinama, i sa središnjom visoravni i velikim brijegom u središtu njezina drevnog glavnog grada na Tari. Međutim, priča tu negdje staje, a jedna od mnogih očitih primjedbi na ovu teoriju činjenica je da Irska još uvijek stoji iznad valova.

Kuba

Alternativni povjesničar i svojedobno vidovnjak-istražitelj Andrew Collins tvrdi da je Platon opisao jedan od brojnih karijskih otoka, od kojih opisu najbolje odgovara Kuba, Kuba posjeduje veliku visoravan okruženu planinama, vjerojatno preplavljenu u pretpovijesno doba. Slijedeći Donnellyja, Collins ovu navodnu Atlantidu povezuje s transatlantskim kulturalnim i trgovačkim vezama. Nedavno otkriće nečega nalik golemim ruševinama na morskom dnu pokraj Kube (premda se još možda ispostavi da je riječ o prirodnim stjenovitim formacijama), podgrijalo je interes za teoriju o Kubi, no premalo je drugih čvrstih dokaza za Collinsove tvrdnje. Većina komentatora ustvrdila bi da Platon prilično jasno referira na lokaciju puno bližu Heraklovim stupovima nego Karibima.

Druge lokacije

Postoji još na desetine, ako ne i stotine, kandidatskih lokacija. Kao ostaci kontinenta Atlantide često se spominju Kanarski otoci i Azori (na Kanarskim se otocima nalaze misteriozni megalitski ostaci koji još uvijek nisu objašnjeni na zadovoljavajući način), no zemljopis nam veli da nikad nisu bili dijelom većih kopnenih masa.

Ekspedicija kojoj je cilj bio Atlantidu smjestiti u Boliviju kao mitski nestali grad identificirala je potopljeni vulkanski otok u jezeru Poopo na bolivijskom Altiplanu, no ovo je već rastezanje Platonova izvješća do puknuća. Ostali kandidati su Little Sole Bank u Atlantiku, uz obalu Cornwalla, i Kartaga,

drevni neprijatelj Rima, uništena u 2. st. pr. n. e. Svi kandidati su problematični - zbog nedostatka dokaza i/ili zbog nepodudaranja s Platonovim izvještajem.

Treba li nam Atlantida?

Jedan od razloga zašto nam je ideja Atlantide toliko privlačna jest činjenica da ispunjava ono što doživljavamo kao prazninu u standardnom povijesnom izvješću, odnosno odgovara na pitanje porijekla civilizacije. Iz uobičajenog izvještaja često se čini da su se velike civilizacije, poput Mezopotamije i Egipta, razvile vrlo brzo i bez povijesnih prethodnika, dok su se mnoga druga područja uključila u povijesnu priču tek kad su ih ova velika carstva kolonizirala ili pokorila. Pretpovijest doživljavamo kao prazninu za vrijeme koje ljudska bića nisu imala povijest, premda znamo da, u anatomskom smislu, moderni ljudi postoje već barem 100 000 godina, a kognitivno moderni (u smislu posjedovanja jezika, umjetnosti i religije) barem 40 000 godina. Posljednje ledeno doba završilo je prije kojih 12 000 godina. Što su ljudi radili čitavo to vrijeme? Nije li logična pomisao da su se civilizacije razvijale i propadale, i da su se odigravale čitave povijesti?

Iz ovog kuta gledanja ima smisla tražiti Atlantidu, ili nešto njoj nalik, no neki paleoantropolozi i arheolozi naglašavaju da pretpovijest nije praznina, i da civilizacija nije nastala ni iz čega. Zapravo postoji prilična količina dokaza za kontinuum intelektualnog, tehnološkog i društvenog razvitka, od ranog kamenog doba naovamo. Možda nam detalji povijesti ovoga razdoblja nisu poznati, no nema potrebe da fantaziramo o Atlantidi ili bilo

kojoj drugoj pretpovijesnoj super-civilizaciji da bismo njome objasnili povijest ili ispunili praznine.

Zaključak: Platonovo nadahnuće i nestali grad Helike

Da se vratimo na izvor - iz dokaza Platonovih zapisa čini se jasnim da Atlantida, kao stvarno mjesto, nikad nije postojala, te da teorije, nagađanja, istraživanja i ispitivanja lovaca na Atlantidu nikako ne mogu biti uspješna. Iz istog razloga, međutim, nikako ne mogu biti ni konačna, i uvijek će biti prostora za još koju teoriju. Još uvijek ostaje pitanje: »Što je nadahnulo Platona?«

Arheolog dr. Iain Stewart predlaže da je možda najbolji ključ za ovo pitanje nestali grad Helike. Helike je bio grad u staroj Grčkoj koji je 373. pr. n. e. srušio siloviti potres sa tsunamijem. Nekoć živo i razvijeno područje čije je središte bio grad Helike podijeljeno je među susjedima, a sam prostor grada izgubljen je i, po lokalnom vjerovanju, potopljen pod mediteranskim vodama (premda su ga arheolozi pronašli na kopnu 2000.). Potres iz 373. pr. n. e. bio je tek jedan u nizu potresa koji su u to vrijeme razarali ovo područje, izazivajući tsunamije, uništavajući vojske i unoseći neravnotežu u odnosima moći zaraćenih država. U vrijeme propasti koja je zadesila Helike Platonu je bilo 50 godina, i sigurno je čuo o tome kako se božji gnjev stuštio na ovaj grad. Nije teško zamisliti da se, stvarajući izmišljenu civilizaciju ne bi li potkrijepio vlastite argumente o povijesti i porijeklu Atene, oslanjao na ovaj događaj i druge potrese i tsunamije toga doba.

Ključ možda možemo naći u riječima koje Platon stavlja u usta jednome od likova u jednom drugom svojem djelu, *Republici*:

Sad se pitam možemo li izmisliti jednu od onih prigodnih priča o kojima smo razgovarali... Kakav veličanstveni mit koji bi bio uvjerljiv čitavoj našoj zajednici... Ništa novo - bajku poput one koju ispredaju pjesnici, uvjeravajući ljude u stvari koje su se dogodile »nekoć davno«...

Salomonov hram

Prije tri tisuće godina izraelski kralj Salomon izgradio je veličanstveni Hram židovskom Bogu na vrhu brda Morije u Jeruzalemu. U srcu Hrama nalazilo se najsvetije mjesto, najunutrašnjije svetište, gdje je Kovčeg zavjetni (vidi str. 79) bio položen na Evan ha-Šetijah (ili Temeljni kamen) i gdje je rečeno da se pojavila šekina, Božja prisutnost. Salomonov hram, poznat i kao Prvi hram, razorili su Babilonci pod vodstvom Nabukodonozora 586. pr. n. e., no nakon što su Hebreji oslobođeni iz ropstva i pušteni da se vrate u Izrael, sagrađen je Drugi hram, koji je stajao od 515. pr. n. e., dok ga Rimljani nisu srušili 70. godine. Brojni Židovi i kršćani danas vjeruju da će izgradnja Trećeg hrama obilježiti ulazak u mesijansko doba i, prema kršćanskim fundamentalistima, čak dovesti do Apokalipse, posljednjeg suda, i smaka svijeta. No, da bi se ovo dogodilo, Treći hram mora biti izgrađen na istom mjestu gdje su se nalazili originalni hramovi, i Kovčeg zavjetni mora biti položen točno na isto mjesto. Problem s ovim, međutim, su bezbrojna proturječja oko točne lokacije nestalog Salomonova hrama.

Brdo hrama danas

Nakon što su Drugi hram sraznili sa zemljom, Rimljani su na istom mjestu izgradili hram Jupiteru, no, do vremena kad su stigli muslimanski osvajači, na planini više nije bilo nikakvih građevina. Kad su muslimani preuzeli Jeruzalem od Bizantskog Carstva (naziv pod kojim je postalo poznato Istočno Rimsko Carstvo), bili su šokirani uvidjevši da su gradski kršćanski poglavari ovo područje koristili kao odlagalište smeća, očito da namjerno uvrijede židove. Muslimani su kasnije tamo izgradili nekoliko svetišta i džamija, a Brdo hrama postalo je Al-Haram al-Sharif (Časno svetište), treće sveto mjesto islama, s glasovitom Kupolom na Stijeni i džamijom Al-Aqsa.

Brdo hrama danas je širok, otprilike pravokutan plato, s dugom osi koja se proteže u smjeru sjever-jug. Kupola na Stijeni nalazi se više-manje u središtu, a džamija Al-Aqsa na južnom je kraju. Prema sjevernoj strani brda nalazi se drevna lokacija rimske tvrđave Antonije. Na zapadnoj strani nalazi se Zapadni zid, ili Zid plača, za koji se općenito smatra da je dio potpornog zida koji je podupirao Brdo hrama za vrijeme Drugog hrama, i da je stoga posljednji ostatak originalnog kompleksa.

Tradicionalno stajalište

Velika većina slaže se oko toga da Kupola na Stijeni, imenovana po kamenoj izbočini nad kojom je izgrađena, manje-više leži na istom mjestu gdje su se nalazili Prvi i Drugi hram. Za ovu stjenovitu izbočinu neki tvrde da je bila mjesto žrtvenog oltara u središtu Hrama, ili čak sam Evan ha-Šetijah, oko kojeg je sa-

građeno najsvetije mjesto. Poznata kao Sahra, ova stijena naptopljena je značenjem i tradicijom. Za nju se smatralo da je sam centar svijeta, i prvi kamen koji je položen u stvaranju Zemlje. Također se tvrdi da je riječ o stijeni na kojoj je Abraham trebao žrtvovati Izaka, i mjestu gdje je ležao Jakov kad je sanjao ljestve koje vode do neba. Prema Leenu Ritmeyeru, stručnjaku za Hram, fotografije Sahre prikazuju konkretno uleknuće na kojem je ležao Kovčeg zavjetni.

Identifikacija Kupole na Stijeni kao lokacije Hrama ima značajne posljedice, kako političke, tako i eshatološke (koje se tiču vjerovanja glede konačne sudbine ljudi i svijeta). Žele li židovski i kršćanski graditelji novoga hrama ispuniti svoj cilj, prvo će morati maknuti Kupolu na Stijeni - potez koji bi, općenito se smatra, mogao izazvati i Treći svjetski rat, ili barem razornu buru u regiji. I sam prijedlog da bi se takvo što moglo razmotriti uzbujuje duhove u muslimanskom svijetu, usprkos činjenici da je ideja nepriznata od strane službene izraelske politike i ograničena na rubne skupine. Puka glasina da jedna ekstremistička skupina planira marš na Brdo hrama bila je dovoljna da se pokrene niz prosvjeda, sve do Indonezije.

Humak Ofel i izvor Gihon

U svojoj knjizi iz 1999. naslovljenoj *Hramovi koje je zaboravio Jeruzalem*, dr. Ernest Martin izlaže teoriju da je prava lokacija Hrama zapravo bila s južne strane Brda hrama, na mjestu nekoć znanom kao humak Ofel. Ovo je u biti južni kraj rta ili hrbata koji sa sjeverne strane postaje Brdo hrama, i smješten je točno iznad izvora Gihon, koji je u staro doba bio glavni izvor vode za Jeruzalem.

Prema Martinu, koji tvrdi da svoju teoriju temelji na radu obitelji Mazar, arheologa koji su radili na području Brda hrama, Hram se nije mogao nalaziti na Brdu jer je zaliha vode bila nedovoljna da »živom« (tj. tekućom) vodom snabdijeva različite rituale čišćenja. Umjesto toga, morao se nalaziti bliže izvoru Gihon, dalje niz dolinu, dok je Brdo hrama uvijek bila samo lokacija tvrđave Antonije. Svoju teoriju Martin također podupire brojnim biblijskim navodima i starim izvorima.

Stručnjaci s ovog područja najčešće odbacuju Martinovu teoriju. Leen Ritmeyer, primjerice, tvrdi da Martin krivo tumači ili krivo predstavlja svoje biblijske i stare izvore i jednostavno ignorira ogromnu količinu arheoloških i povijesnih dokaza koji Hram smještaju na Brdo. On sugerira da je Martinova prosudba možda pomučena njegovim religijskim interesima - odnosno, njegovom željom da pronade lokaciju za Treći hram, koja bi danas bila dostupna. Riječima Michaela Germana, Martinova knjiga »može poslužiti kao dugo očekivani poticaj za izgradnju Trećeg jeruzalemskog hrama, premještajući kolektivni fokus s *Harama esh-Sharifa* [tj. Brda hrama] na područje izvora Gihon«. Poput Martina, Germano je akademik usko povezan sa Svjetskom Božjom crkvom, radikalnom rubnom eshatološkom kršćanskom grupacijom, vezanom uz brojne kontroverze oko Brda hrama.

Kupola nad pločama Zakona

Dok se Martinova teorija općenito odbacuje, druge dvije suprotstavljene teorije o pravoj lokaciji Hrama uzimaju se daleko ozbiljnije. Jedna od teorija Hram smješta sjeverno od tradicio-

nalne lokacije, s najsvetijim mjestom pod malim islamskim svetištem zvanim Kupola nad pločama Zakona (ili Kupola duhova), koje pokriva malu stjenovitu izbočinu. Samo ime već je sugestivno, budući da islamski nazivi za mjesta obično bilježe veze s prethodnim strukturama, a najsvetije mjesto bilo je dom Kovčegu zavjetnom, kao i prebivalište Mojsijevih ploča Zakona i šekine (božanskog duha).

Teorija o sjevernoj lokaciji prije svega je djelo Ashera Kaufmana, koji svoju argumentaciju temelji na opisima dimenzija vanjskog dvorišta Hrama, i prostora između Hrama i različitih prolaza koji su vodili na Brdo, opisanih u brojnim antičkim izvorima. Kaufman, nadalje, tvrdi da stijena koju pokriva Kupola nad pločama Zakona mora biti pravi *Evan ha-Setijah* ili Temeljni kamen, jer je najveća (pa tako i najsvetija) izbočina na Brdu hrama, i jer njezin košničast izgled odgovara opisu hodočasnika iz Bordeauxa iz 4. st., koji je naziva »probušenom stijenom«.

Rupe u teoriji o sjevernoj strani

Drugi znanstvenici koji su se bavili hramom izdubili su rupe u Kaufmanovoj teoriji. Konkretno, tvrdi se da sjeverna lokacija ne ostavlja dovoljno prostora na brdu da bi se tu smjestili temelji Hrama, bez izgradnje goleme potporne strukture sa sjeverne strane u dolini. Vodeći arheolog Dan Bahat tvrdi da za takvo što stari Izraelci nisu imali sredstava, no Kaufman tvrdi da u dolini postoje dokazi za upravo takvu strukturu. Još jedan ozbiljan prigovor sjevernoj teoriji činjenica je da su britanski arheolozi, koji su istraživali ovo područje u ranom 20. stoljeću, otkrili tragove jarka s vodom ili kanala, koji datira još iz biblijskih vreme-

na, a koji se proteže preko sjevernog dijela sadašnjeg platoa Brda hrama, i koji bi sjekao lokaciju koju predlaže Kaufman.

I Kaufmanovu hipotezu, baš kao Martinovu teoriju, neki obnovitelji hrama prigrlili su kao rješenje za problem »zauzete lokacije«. U Otkrivenju 11,2 apostol Ivan dobija upute za dimenzije novoga Hrama, *no kaže*: »A vanjsko dvorište hrama izostavi i ne mjeri ga, jer je predano 'poganima'«. Neki fundamentalisti vjeruju da ovo znači da Treći hram neće morati uključiti vanjsko dvorište izvornoga Hrama, što opet znači da bi se mogao uklopiti u teren koji okružuje Kupolu nad pločama Zakona, bez remećenja Kupole na Stijeni. Obnovitelji hrama koji su skloni ovom tumačenju nadaju se, pomalo optimistično, da će se na ovaj način omogućiti rekonstrukcija Hrama, te istovremeno izbjeći sukob ogromnih razmjera. Ovo je iznimno idealističan pristup jer islamske vlasti, da ne spominjemo stav međunarodne muslimanske zajednice, nikad ne bi na ovaj način doveli u pitanje teritorijalni integritet Uzvišenog svetišta.

Fontana El Kas

Možda najrazumnija alternativa tradicionalnom viđenju jest teorija da je Hram bio smješten južno od Kupole na Stijeni, s najsvetijim mjestom situiranim na pola puta između Kupole i džamije Al-Aqsa, na mjestu gdje danas leži islamska fontana za obredno pranje, fontana El Kas. Ovu teoriju prvi put je kasnih sedamdesetih izložio franjevački učenjak, otac Bellarmino Bagatti, a nedavno ju je podržao izraelski arhitekt Tuvia Sagiv.

Nekoliko argumenata ide u prilog južnoj lokaciji Hrama. Sagiv, primjerice, tvrdi da tradicionalna pretpostavka lokacije Hrama na području tvrđave Antonije nema puno smisla, i da je vjerojatno bio smješten gdje se danas nalazi Kupola na Stijeni. Imalo bi daleko više smisla da se drevni jarak, koji se nalazi nešto sjevernije od Kupole, nalazio između utvrde i ruta potencijalnih neprijateljskih napada sa sjevera. Biblijski izvori opisuju udaljenosti različitih dijelova kompleksa Hrama; dok se ovi navodi ne podudaraju s lokacijom Kupole, gotovo se u potpunosti slažu s južnom lokacijom. Južna lokacija također ima više smisla kad je riječ o opskrbi vodom koju je Hram trebao pri ritualima čišćenja, budući da glavni jeruzalemski akvadukt s judejskih brda do Brda hrama ne doseže dovoljno visoko za područje Kupole.

Jupiterov hram

Sagiv također predlaže rješenje za zbrku oko Hrama i Kupole. Termalno infracrveno ispitivanje Kupole na Stijeni otkriva dokaze za ogromne pentagonalne temelje pod njom, temelje koji gotovo u potpunosti odgovaraju tipičnom rasporedu rimskih hramova s ovoga područja. Moguće je da su muslimani, kad su zauzeli Jeruzalem, gradili na ostacima Jupiterova hrama koji je ležao na Brdu hrama nakon što je uništen Drugi hram, i da su ovi ostaci potaknuli tradicionalno gledište da je Kupola na Stijeni izgrađena na području Hrama.

Postoje, međutim, prigovori na teoriju o južnoj lokaciji, uključujući i onaj da ova teorija zanemaruje arheološke dokaze

koji podupiru tradicionalnu lokaciju, te da implicira da se plato na Brdu hrama nekoć protezao prema jugu dalje nego danas.

Poticatelji hrama

Alternativna i politički snažno nabijena teorija iznikla je u muslimanskom svijetu nakon Šestodnevnog rata iz 1967. Mnogi autori, pripadnici svećenstva, političari i arheolozi danas tvrde da Prvi i Drugi hram nisu nikad postojali, i da je na tom mjestu oduvijek postojala džamija Al-Aqsa, još od Adamova vremena. Odbacujući tradicionalno uvjerenje da je Zapadni zid ili Zid plača posljednji ostatak kompleksa hrama, ova teorija zapravo niječe ideju židovskog prava na Brdo hrama, pa tako i njihova prava na sam Jeruzalem.

Za ovaj argument nema dokaza, a valja istaknuti da prije Šestodnevnog rata i izraelske okupacije južnog Jeruzalema islamski znanstvenici nisu imali problema s tradicionalnom povijesnom verzijom o Brdu hrama.

Opasni Hram

Brdo hrama nastavlja biti jedan od najproblematičnijih zemljopisnih fragmenata na planeti i, premda najveći dio debate oko točne lokacije Hrama vode evangelici ili ekstremisti jedne ili druge vrste, ne bi je se trebalo odbacivati kao trivijalno ćeretanje bezopasne društvene margine. Nekih 25-70 milijuna Amerikanaca vjeruje da je obnova Hrama sveta dužnost kojom će otpočeti mesijanska era, a grupacije koje ih predstavljaju iznimno su utjecajne u Washingtonu, te su dvaput potpomognule iz-

bor Georgea W. Busha za predsjednika. Gallupova anketa iz 1996. pokazala je da 58% Izraelaca podržava obnovu Hrama. Američki fundamentalisti donirali su preko sto milijuna dolara za istraživačke projekte vezane uz obnovu Hrama.

Drugim riječima, velik broj ozbiljnih, izdašno financiranih, utjecajnih i visoko pozicioniranih ljudi aktivno se zauzima za nešto što bi moglo prouzročiti sukob golemih razmjera s islamskim svijetom, u kontekstu sve veće globalne nestabilnosti. U ovom kontekstu, nesigurnost oko točne lokacije Hrama - jedan od glavnih teoloških kamena spoticanja za obnovitelje - djeluje poput blažena misterija.

Aleksandrijska knjižnica

Slavljena kao najveće spremište znanja Staroga svijeta, prvo sveučilište i dom najmudrijih antičkih učenjaka, aleksandrijska knjižnica ušla je u legendu. Njezino uništenje oslikano je kao jedno od najsumornijih poglavlja u intelektualnoj povijesti čovječanstva, pridonoseći poniranju Europe u mračno doba i unažadenju znanosti, filozofije, medicine i književnosti, ako ne i ideala razuma, za tisuću godina. Gubitak knjižnice čak je opisan kao »dan kad je povijest izgubila pamćenje«. Legendu o knjižnici osnažuju slojevi tajne koji je okružuju. Kolika je bila? Kakva zapanjujuća bogatstva je skrivala? Kako je uništena, tko ju je uništio? I gdje su ostaci?

Legenda o knjižnici

Uobičajena verzija priče o knjižnici ide ovako. Aleksandar Veliki osnovao je Aleksandriju 332. g. pr. n. e., ostavši tu tek onoliko koliko je trebalo da se složi osnovni plan grada i da se počne s izgradnjom. Kad je par godina kasnije umro, jedan od njegovih generala, Ptolemej Soter, preuzeo je vlast nad Egiptom i Aleksandriju učinio njegovim glavnim gradom, gradeći veličanstvene palače i hramove, uključujući i hram muzama (ili Muzej). Njegov sin Ptolemej II. Filadelf (vladao od 282.-246. pr. n. e.) osnovao je knjižnicu, koja je bila smještena u Muzeju ili pokraj njega, za njezinu jezgru uzevši Aristotelovu osobnu knjižnicu. Projekt je nastavio Ptolemej III. Euerget; odlučan da u knjižnici okupi sve znanje svijeta, uveo je agresivnu politiku prikupljanja koja je uključivala nabavku svitaka, njihovo kopiranje, a zatim vraćanje (lošijih) kopija vlasnicima, dok je originale zadržavao. U potrazi za novim svicima navodno je pretraživao svaki brod koji bi prolazio kroz Aleksandriju, pa i posudio čitavu atensku zbirku svitaka, namjerno se odričući ogromna novčanog pologa da bi zadržao originale. S vremenom je zbirka dosegla brojku od 500 000 svitaka - po nekim izvještajima i 700 000 - čineći je, po veličini, najvećom zbirkom koju je stari svijet poznao. (Konkurentna knjižnica u Pergamu je, tvrdi se, sadržavala 200 000 svitaka, koji su navodno prebačeni u Aleksandriju kao poklon Marka Antonija Kleopatri, a sljedeća po veličini knjižnica u Rimu imala je najviše 20 000 svitaka.)

Uz zbirku svitaka na pergamentu (kasnije na finom pergamentu), Ptolemeji su zaposlili grupu od 30-50 znanstvenika da

žive i rade u knjižnici, a tijekom stoljeća ovoj skupini pridružila su se mnoga od najvećih imena antike, uključujući Euklida (oca geometrije), Eratostena (koji je izračunao opseg Zemlje), Arhimeda (legendarni znanstvenik koji je otkrio zakon poluge, vijak i broj pi) i Galen (najutjecajniji medicinar tijekom sljedećih 1 400 godina).

Zahvaljujući knjižnici, Aleksandrija je postala središte znanosti i obrazovanja čitava mediteranskog svijeta i to je ostala preko 600 godina, a oko nje su se ispredale legende. Jedna dobro poznata priča do nas dolazi preko učenjaka Aristeja (oko 180-145. g. pr. n. e.), najranijeg izvora koji spominje knjižnicu, koji piše kako su u knjižnicu dovedena 72 rabina da na grčki prevedu Stari zavjet i koji su, usprkos tomu što su radili u međusobnoj izolaciji, zahvaljujući božanskom nadahnuću isporučili 72 identične verzije prijevoda.

Uz »kraljevsku« (također poznatu kao »veliku«) knjižnicu postojale su i knjižnice »kćeri«, posebice ona smještena u Serapeju, veličanstvenom Serapisovu hramu koji je osnovao Ptolemej II. Kasniji rimski carevi, uključujući Klaudija i Hadrijana, također su osnivali knjižnice u Aleksandriji.

Legende o padu

Premda mnogi antički i bizantski izvori spominju sudbinu knjižnice, isti su proturječni, nedosljedni i konfuzni, i ne postoji konačna, suvremena verzija. Uništenje knjižnice tradicionalno se pripisuje trima muškarcima. Tvrdi se da ju je slučajno spalio Julije Cezar, paleći područje oko dokova kad se tamo našao pod opsadom 47.- 48. pr. n. e. Kažu da ju je razorila kršćanska

gomila pod patrijarhom Teofilom, kad su uništavali poganski Serapej 391. Konačno, 640. godine muslimanske snage pokorile su Egipat, i kažu da je kalif Omar naredio da se sadržaj knjižnice spali u pećima gradskih kupelji, tvrdeći da je svaki svitak koji se suprotstavlja Kuranu heretičan, a svaki koji se s njim slaže suvišan.

Mitovi i tajne velike knjižnice

Veći dio uobičajenog/legendarnog prikaza razvoja, veličine i uništenja knjižnice vjerojatno je pogrešan. Izvori legendi često prilično zaostaju za događajima koje opisuju, dok bi mnogima od iznesenih tvrdnji trebalo prilaziti sa skepsom, s obzirom na tendenciju antičkih pisara da priče ukrasuju ili da ih boje političkim/religioznim interesom.

Koliko veliko je veliko?

Kraljevska knjižnica vjerojatno nije bila toliko velika kao što tvrdi legenda. Povjesničar James Hannam izračunao je da bi pohranjivanje 500 000 svitaka zahtijevalo 40 kilometara polica, što znači da je Kraljevska knjižnica morala biti uistinu monumentalna građevina. Nijedan od izvora ne spominje takvu divovsku građevinu, a budući da ostaci knjižnice nikad nisu u potpunosti iskopani, njezina potpuna veličina ostaje tajnom.

Najrečitiji su, međutim, dokazi iz drugih antičkih knjižnica od kojih imamo ostatke, koji pokazuju da su čak i knjižnice poznate po bogatom sadržaju i širini sadržavale zbirke koje su se brojale u tisućama, radije no u stotinama tisuća. Najopremljeni-

ja knjižnica u povijesti staroga Rima bila je Trajanova knjižnica, koja je vjerojatno sadržavala oko 20 000 svitaka, dok ih je pergamska knjižnica, najveća suparnica aleksandrijskoj, brojala vjerojatno oko 30 000. Brojka od 200 000 svitaka, koje je Marko Antonije navodno uzeo iz pergamske knjižnice i poklonio Kleopatri za aleksandrijsku knjižnicu, dolazi nam od autora koji je brojku zabilježio kao primjer laži kojima su Marka Antonija optuživali neprijatelji.

Također znamo da je jedan od aleksandrijskih knjižničara, Kalimah, sastavio širok i detaljan katalog sadržaja knjižnice, pod nazivom *Pinakes*, koji je uključivao sažetke i bilješke o piscima. Sam *Pinakes* sačinjavalo je nekih 120 svitaka - otprilike milijun riječi - što je uistinu premalo da bi se njima pokrilo 500 000 ili više svitaka. Zaključak je da je Kraljevska knjižnica vjerojatno bila manja negoli popularna legenda pretpostavlja, čime se možda može objasniti njezin nestanak iz povijesti bez da je ostavila više tragova. Napuhane brojke vjerojatno su posljedica kako pretjerivanja antičkih pisara, tako i grešaka u prepisivanju njihovih radova (koji su stoljećima ovisili o mukotrpnom ručnom prepisivanju s verzija već samih prilično odmaknutih od originala). S vremenom, i u nedostatku konkretnijih protudokaza, ove napuhane brojke postale su dijelom legende o knjižnici.

Više od jedne izgubljene knjižnice

Uz rasprave o veličini aleksandrijske zbirke, još više zbunjuje pokušaj da se utvrdi njezina sudbina, jer je možda pogrešno o knjižnici govoriti u jednini. Znamo da su u Aleksandriji postojala

le bar dvije velike knjižnice - Kraljevska knjižnica vezana uz Muzej, i knjižnica-kći u Serapeju. Svaku od njih mogle su tvoriti raštrkane zgrade i/ili zbirke, čime povijesna slika postaje vrlo složena.

Tijekom stoljeća rimske okupacije, Aleksandrija je često bila izložena nemirima. Veliku štetu pretrpjela je 30. pr. n. e. kad ju je pokorio August, i opet 215. kad je Karakala naredio pokolj Aleksandrijaca, osvećujući se za navodnu uvredu. Kasnije je gotovo srušena sa zemljom, kad su je godine 273. kao bazu koristili pobunjenici čiji je ustanak brutalno ugušio car Aurelije, a pod sličnim okolnostima i car Dioklecijan 298. Do kasnog 4. stoljeća grad je već bio poprilično smanjen, a mnogi stručnjaci smatraju da, ukoliko je Kraljevska knjižnica (ona vezana uz Muzej) i opstala nakon Cezarova vremena (vidi dolje), vjerojatno je bila smanjena, rasuta i u nekom trenutku tijekom brojnih nereda možda i uništena, no zabilješke o tome nisu dospjele do nas.

Ipak, ostale aleksandrijske knjižnice vjerojatno su preživjele ovo razdoblje i trajale do kasnog 4. stoljeća, vremena religijskog fundamentalizma i ekstremizma. Zbunjenost po pitanju opstanka i sudbine Kraljevske knjižnice vjerojatno izazivaju kasnoantički, bizantski i srednjovjekovni izvori sa svojim opisima ovih knjižnica i njihova uništenja. Gotovo je sigurno da je Kraljevska knjižnica do tog vremena već bila odavno nestala, no ponosna baština znanja u Aleksandriji sačuvana je unutar knjižnice u Serapisovu hramu, poznatu kao Serapej.

Serapej je bio moćni hram kojega je u jugoistočnom kutku Aleksandrije na brdašcu, ili akropoli, izgradio (u najvećoj mjeri) Ptolemej III. Euerget (vladao 246.-222. pr. n. e.). Antički izvori

ne slažu se oko toga kada je hram dobio knjižnicu. Neki stručnjaci tvrde da se to nije dogodilo sve do sredine 2. stoljeća n. e. i opsežnog preuređenja Serapeja nakon brojnih požara iz prethodnih stoljeća, kad su rimski vladari u Aleksandriji osnovali veliku zbirku, što znači da je »u igru« ušla dobrano nakon Cezarova vremena - ovo je značajan detalj pokušavamo li shvatiti što je zadesilo zbirke i kada.

Što se uistinu dogodilo s knjižnicama?

Najveći misterij koji okružuje velike aleksandrijske knjižnice pitanje je njihova uništenja ili, možda točnije, njihova nestanka. Jer, usprkos njihovoj veličini, slavi i značaju, nije uopće jasno što se s njima dogodilo. Jesu li bile uništene u jednom potezu ili katastrofi? I, ako jesu, tko je za to bio odgovoran?

Od uvriježenih osumnjičenika odmah možemo otpisati barem jednoga, budući da su Kraljevska knjižnica i svi njezini ogranci nesumnjivo nestali puno prije muslimanskog osvajanja Egipta. Priča o kalifu Omaru i pećima iz kupelji gotovo je zasigurno kleveta koju su proširili antiislamski pisci bizantskog doba i srednjovjekovlja. Pitanje krivice ili nevinosti druge dvojice osumnjičenih - Julija Cezara i fanatične rulje patrijarha Teofila - daleko je složenije.

Palikuća Cezar

Dokazi protiv Cezara dolaze od rimskih autora koji su pisali desetljećima ili stoljećima nakon pretpostavljenih događaja, a svoju su verziju događaja možda iskrivili u skladu s vlastitim

političkim interesima, prikazujući Cezara kao zlikovca. U vlastitom izvještaju o posjetu Aleksandriji Cezar priznaje da je podmetnuo požar u području luke da bi se obranio od napada egipatskih trupa, no nigdje ne spominje štetu nanesenu knjižnici, premda bi ovo tek moglo značiti da zataškava sramotnu nezgodu. Neki povjesničari tvrde da se Kraljevska knjižnica nalazila daleko od dokova i bila prečvrsta i preotporna na vatru da bi bila u opasnosti. Drugi tvrde da antički izvori impliciraju da je izgorjelo tek spremište svitaka u privremenom skladištu.

Utvrđiti istinu ovako kasno nakon događaja nemoguće je, a tu su i suprotstavljeni dokazi koji s jedne strane sugeriraju da je Kraljevska knjižnica definitivno nestala do oko 20. pr. n. e., a s druge da je trajala barem do 200. n. e. Geograf Strabon, pišući o svome posjetu Aleksandriji 20. pr. n. e. ne spominje knjižnicu kao postojeću ustanovu, no spominje je u drugom kontekstu - *u prošlom vremenu*. Ovom sugestivnom dokazu suprotstavlja se zapis pronađen u Rimu, posvećen Tiberiju Klaudiju Balbilu, umrlom godine 56., koji je opisan kao bivši ravnatelj Muzeja i aleksandrijskih knjižnica, što implicira da su Muzej i pridružene mu knjižnice nadživjele Cezara.

Još jedan dokaz koji oba tabora koriste u raspravi oko Cezarove moguće krivice je Atenejev *Deipnosophistai* iz oko 200., gdje piše: »A što se tiče broja knjiga, uređenja knjižnica i muzejske zbirke, zašto da ih uopće spominjem kad svi leže u ljudskom sjećanju.« Oni koji tvrde da je Kraljevska knjižnica postojala do duboko u rimsku eru, ovaj odlomak tumače kao tvrdnju da je bilo nepotrebno da Atenej opisuje knjižnicu, budući da je još uvijek bila toliko slavna. Oni koji vjeruju suprotno, odlomak tumače kao tvrdnju da knjižnica postoji *samo* u sjećanju.

Teofil i Serapej

Drugi često navođeni krivac za uništenje aleksandrijske »knjižnice« je patrijarh Teofil. U ovom slučaju dotična knjižnica je zapravo serapejska zbirka, koju su, kao što je već spomenuto, vjerojatno darovali egipatski rimski vladari, a koja je, izgleda, opstala do kasnog 4. stoljeća. Po ovoj verziji priče o uništenju knjižnice, Serapej je uništen 391. kad je pod vodstvom aleksandrijskog crkvenog poglavara, patrijarha Teofila, razularena rulja stari poganski hram srasnila sa zemljom. Kasnije je na tom mjestu izgrađena kršćanska crkva. Općenito se pretpostavlja da su knjige i svici koji su tamo bili pohranjeni ukradeni ili spaljeni zajedno s hramom, a ova epizoda često se citira kao parabola o opasnostima fundamentalizma, uz paralele s modernim dobom - poput talibanskog uništavanja divovskih kipova Bude u afganistanskoj pokrajini Bamiyam. Međutim, dok je sama građevina gotovo sigurno uništena na ovaj način, manje je utvrdivo je li u isto vrijeme izgubljena i serapejska zbirka knjiga - ili čak je li u tom trenutku ista još uvijek postojala.

Novi osumnjičeni

Povjesničar James Hannam inzistira da pomno iščitavanje antičkih izvora ukazuje na nevinost obojice osumnjičenika tradicionalno optuživanih za uništenje Kraljevske i serapejske knjižnice - Julija Cezara i patrijarha Teofila. Umjesto toga, on tvrdi da su obje zbirke možda već bile nestale prije uništenja građevina, i da su pravi krivci za knjižarsko ubojstvo - u očima povijesti - prošli nekažnjeno.

Prema Hannamu, odgovoran za najveći zločin u akademskoj povijesti mogao je biti faraon Ptolemej VIII. Fiskon (vladao 145.-116. pr. n. e.). Okrutni tiranin koji je oteo tron i Aleksandrijom sijao smrt i destrukciju, Fiskon je možda, za vrijeme jednog od svojih napada na grad, slučajno uništio jedno od najvećih blaga kraljevstva. Malo je uvjerljivih referenci na Kraljevsku knjižnicu kao postojeću nakon njegove vladavine, a popis knjižničara spašen iz antičkog smeća znakovito završava točno u to doba.

Što se tiče uništenja knjižnice u Serapeju, Hannam optužuje jednog od prethodnika patrijarha Teofila, Grgura iz Kapadocije. Poznato je da je Grgur predvodio jednu raniju pljačku Serapeja, a u vrijeme smrti 361. pr. n. e. rečeno je da je posjedovao opsežnu zbirku knjiga i svitaka. Car Julijan (koji je sam priželjkivao ovu zbirku) napisao je da je bila »vrlo opsežna i potpuna i sadržavala je radove filozofa sviju škola, i djela mnogih povjesničara«.

Sve u svemu, mnogo je osumnjičenih za ulogu zlikovca u ovom dugotrajnom misteriju. Pripisati zločin nekome od njih bilo bi daleko lakše kad bi se moglo istražiti mjesto zločina, no točna lokacija Kraljevske knjižnice predstavlja još jednu veliku enigmu.

Gdje je Kraljevska knjižnica?

Nakon muslimanskog osvajanja iz 640. i utemeljenja novog egiptaskog glavnog grada Kaira, značaj i veličina Aleksandrije su opali. Požari i razorni potresi koji su uslijedili dodatno su smanjili nekoć veličanstven grad, a zahvaljujući tsunamijima, ta-

loženjima i promjenama razine mora (današnja razina mora 2 metra je viša no što je bila u rimsko doba) velik njegov dio progutale su vode Mediterana. Do modernog doba nestala je većina aleksandrijskih arhitektumih blaga, od čudesnog svjetionika Farosa, do kraljevskih palača i hramova četvrti Bruhion, uključujući i Muzej i pridruženu mu Kraljevsku knjižnicu.

Četvrt Bruhion - poznata i kao Kraljevska četvrt - nalazila se na sjeveroistočnoj strani drevnoga grada i, po grčkom geografu Strabonu, tvorila je gotovo njegovu trećinu. Točna lokacija Muzeja je nepoznata, a lokacija Kraljevske knjižnice još je veći misterij jer iz izvora nije jasno je li bila dijelom Muzeja ili odvojena zgrada i, ukoliko je bila odvojena, gdje se nalazila s obzirom na Muzej. U ovom dijelu Aleksandrije do 1990-ih se vršilo vrlo malo arheoloških istraživanja, no bizarna činjenica je da je još 1979. skupina arheologa-parapsihologa pod nazivom grupa Mobius pokušala locirati nestale gradske dragocjenosti, uključujući i knjižnicu.

Parapsihološka potraga za izgubljenim dragocjenostima

Grupa Mobius bila je umotvorina biznismena i istraživača Stephana Schwartza, koji je vjerovao da bi se udruživanjem parapsihološke metode poznate kao osjećanje na daljinu i konvencionalnih arheoloških metoda poput sonarnog bočnog skeniranja i konkretnog iskopavanja mogli dobiti izvanredni rezultati. Osjećanje na daljinu vrsta je vantjelesnog iskustva, telepatije ili astralnog putovanja, gdje medij tvrdi da putem unutrašnjeg oka vizualizira metu i njezinu okolinu, čak ju je u stanju i odrediti na karti. Prema Schwartzovoj knjizi *Aleksandrijski pro-*

jekt (1983.), grupa Mobius je u prljavim vodama aleksandrijske luke prilično uspješno locirala potonule relikvije, a slijedeći upute medija, ronionci su čak pronašli nešto za što je Schwartz tvrdio da su ostaci Kleopatrine ljetne palače. Navodno je mnoge pronalaskе grupe kasnije potvrdio francusko-egipatski istražiteljski tim u istraživanju iz 1995., kojem je cilj bio izvući brojne relikvije koje su bili zapazili mediji. Ozbiljnost ovih tvrdnji je diskutabilna, s obzirom da su poduprte s vrlo malo konkretnih dokaza. U svakom slučaju, čini se da je na kopnu tim imao manje uspjeha, budući da nije otkrio Kraljevsku knjižnicu.

Otkrivanje auditorija

Konvencionalniji arheološki radovi možda su uspjeli tamo gdje mediji nisu, kad je u 5.mj. 2004. objavljeno da je, vršeći iskopanja u četvrti Bruhion, poljsko-egipatski tim otkrio nešto što je nalikovalo nizu predavaonica ili auditorija. Otkriveno je tri-naest dvorana, od kojih je svaka bila opremljena sa središnjim predavačkim podijem, nudeći sjedala za ukupno 5 000 studenata, naizgled potvrđujući teoriju o Kraljevskoj knjižnici kao drevnom sveučilištu ili akademiji.

Je li ovo uistinu bila Kraljevska knjižnica i jesu li pronađeni ikakvi dokazi o spremištu svitaka ostaje tajna, jer se od ove početne i na sva usta razglašene objave o otkrićima ili ikakvim daljnjim radovima nije čula ni riječ. No, kako otkrivaju djela povjesničara poput Jamesa Hannama, lovci na dokaze za golemo spremište legendarnih dimenzija najvjerojatnije love tek sjene. Aleksandrijska Kraljevska knjižnica vjerojatno nikad nije

postojala u obliku u kojem je ovjekovječena u popularnoj mitologiji, a konačna istina o njoj leži zakopana pod modernom Aleksandrijom, čekajući da je netko otkrije.

Kamelot

Kralj Artur je središnji lik ciklusa mitova i legendi poznatih kao *matiere bretonne**. Kasnijim prepričavanjem ovih mitova u knjigama i zahvaljujući ekranizacijama, većina ljudi danas upoznata je s osnovnim elementima ciklusa, poput priče o Kamelotu, Arturovoj utvrdi i vitezovima Okruglog stola. U suvremenim prikazima, Kamelot se najčešće prikazuje kao srednjovjekovni zamak s visokim tornjevima i parapetima. No je li uopće postojao, i, ukoliko jest, bi li uistinu tako izgledao? Najviše od svega zbunjuje pitanje gdje se Kamelot uopće nalazio - i koji od kandidata za ovu titulu je pravi?

Temelji priče

Matiere bretonne kakvu poznajemo danas vrlo se razlikuje od one iz prethodnih vremena. Sam Artur je tijekom stoljeća obrađivan s toliko mitova i legendi da se do pravoga Artura, pa tako i pravog Kamelota, iznimno teško probiti. Da bismo pronašli pravi Kamelot, potrebno je oguliti ove slojeve i ispitati povijesne temelje legende o Arturu.

*Fr. *matiere bretonne* (bretonska građa) - arturijanski ili bretonski ciklus romana napisanih na francuskom jeziku od sredine XII. st. do sredine XIV. st. Teme su kralj Artur, njegovi vitezovi, potraga za Svetim Gralom. Naziv je skovao francuski pjesnik Jean Bodel u XII. st. (nap. ur.).

Priče o Arturu

Legende o Arturu kakve poznajemo većinom su izvedene iz srednjovjekovnih verzija, poput *Povijesti kraljeva Britanije* Geoffreyja od Monmoutha iz 1138., *Lancelota* (oko 1180.) Chretien de Troyesa i djela *Le Morte d'Arthur* (1470.) Thomasa Maloryja, između ostalih. Kamelot se, zapravo, prvi put spominje u *Lancelotu* Chretien de Troyesa, a središnju ulogu u arturijanskoj legendi zauzima tek kasnije. Najraniji spomen Artura možemo naći u velškoj poeziji od 6. stoljeća naovamo. U ovim poemama Artur se općenito spominje kao *Dux Bellorum* ili »ratni vođa«, a u istom kontekstu većina stručnjaka objašnjava i temelje za lik Artura. Općenito je prihvaćeno da je originalni Artur vjerojatno bio rimsko-keltski ratni vođa koji je ratovao protiv nadirućih Anglosaksonaca u razdoblju nakon povlačenja rimskih snaga iz Britanije i propasti Zapadnog Rimskog Carstva. Moguće je da je bio plemenski poglavar ili kralj, ili zapovjednik vojske jednoga ili više kraljeva, pa čak i zapovjednik onoga što je ostalo od britanske rimske vojske. Ovoj povijesnoj ličnosti pripisani su brojni atributi iz već postojećih legendi i folklora (poput izvlačenja mača iz stijene, ubijanja zmaja itd.), i ubrzo je Artur postao legendarni, radije no stvarni junak. Dok je legenda o Arturu rasla, novi elementi - neki od njih doš' su kasnije i odnosili su se na druge povijesne ličnosti - postali su dijelom priče.

Je li Kamelot postojao?

Kako to utječe na potragu za Kamelotom? Čini se da je Kamelot kasniji dodatak arturijanskoj legendi, što može značiti da je u

potpunosti izmišljen, ili tek da je trebalo dulje da se usmene predaje o njemu zapišu. Sigurno je da Kamelot kakvim se popularno predstavlja, kao srednjovjekovni zamak/citadela, nije postojao, jer Britanci iz 5. stoljeća nisu posjedovali tehnologiju kojom bi takvo što izgradili. »Stvarni« Kamelot, ili povijesni temelj za nj, vjerojatnije je bila utvrda na brdu ili tabor. Mogao je imati jarke i bedeme, drvene strukture poput vrata, tornjeva i dvorana, a možda i kamene glavne zidine. Mogao je biti građen po rimskom modelu, možda čak i koristeći već postojeću rimsku strukturu, ili je pak uglavnom slijedio keltsku formu. Vjerojatno je bio kombinacija toga dvoga.

Kandidati za Kamelot

Imajući u vidu ovu strukturu, gdje bismo trebali tražiti Kamelot? Doslovno deseci lokacija po Britanskom otočju tvrde da imaju veze s kraljem Arturom, a mnoge od njih proglašene su (obično od strane entuzijastičnih lokalnih turističkih ureda) lokacijom Kamelota.

Koju od njih odabрати djelomično ovisi o odabiru nekog od brojnih kandidata za povijesno utemeljenje Artura.

Camulodonum

Možda najočitiji kandidat je onaj s navodnom etimološkom vezom s Kamelotom, rimski grad Camulodonum (današnji Colchester u Essexu), koji je u jednom trenutku bio glavni grad rimske Britanije. Nekolicina osoba koji su poslužili kao model za lik Artura bili su rimsko-britanski zapovjednici ili vode.

Primjerice, Magnus Maksimijan bio je *dux*, ili voda, rimske Britanije u kasnom 4. stoljeću, i neki od njegovih pothvata podudaraju se s onima koje Arturu pripisuje Geoffrey od Monmoutha, uključujući sudjelovanje u građanskom ratu i dvije vojne ekspedicije u Armoriku u Galiciji s ciljem da se uključi u rimsku kontinentalnu politiku. Proglasivši se carem, Maksimijan je u Galiciju uveo vojsku, što se slaže s ranim velškim referencama na Artura kao *ymerawdwra* (velški »car«).

Slično se tvrdi i za Riotama, britanskog vodu iz 5. stoljeća, za kojeg zapisi iz 6. stoljeća kažu da je dvaput vodio vojsku preko Kanala da bi podržao Zapadno Rimsko Carstvo, da su ga u bici izdali (baš kao Artura) i da se nakon ove posljednje bitke povukao u grad imenom Avallon (za Artura se kaže da su ga nakon posljednjega poraza odnijeli u Avalon). Riotam znači »najviši kralj«, i ovaj naziv mogao bi se odnositi na nekoga kome je pravo ime Artur.

Naposljetku, tu je Ambrozije Aurelijan, rimsko-britanski general koji je za vrijeme najezde Anglosaksonaca krajem 5. stoljeća preuzeo zapovjedništvo nad britanskim snagama i, općenito se smatra, moćno pobijedio neprijatelja u bici kod brda Badon - istu pobjedu rani velški pjesnici, Geoffrey od Monmoutha i drugi, pripisuju Arturu.

Sve tri navedene osobe uvjerljivi su kandidati za povijesnog Artura, no svaka je donekle problematična. Maksimijan potječe iz krivog razdoblja, Riotam je možda prije bio kralj Armorike nego Britanije, a Aurelijana Geoffrey od Monmoutha jasno odvaja od Artura, obilježivši ga kao Arturova strica. Također, Aurelijan je vjerojatno bio prestar da bi se borio kod Badona, usprkos tvrdnjama povijesnih knjiga. Ipak, ukoliko je itko od

njih poslužio kao temelj za legendarnog Artura, također zvuči uvjerljivo da je veliki rimsko-britanski grad Camulodonum učinio svojim Kamelotom.

Glavni nedostatak ove teorije je to što se Camulodonum, smješten u sjeveroistočnoj Engleskoj, nalazi predaleko da je mogao biti Arturovo sjedište. Većina izvora Artura jednoglasno smješta na zapad Britanije. Uz to, područje Essex je pri osvajanju Engleske u ruke saksonskih napadača palo prilično rano, a Artur je u to vrijeme nad njima navodno odnosio brojne pobjede.

Winchester

Sir Thomas Malory je Kamelot vrlo neupitno smjestio u južnu Englesku, u Winchester, i u velikoj auli svojega zamka ovaj grad ponosno izlaže okrugli stol. U svoje zlatno doba Winchester je bio glavni grad anglosaskog kraljevstva Wessex, a kasnije i Engleske. Moguće je da su Saksonci prisvojili Arturov glavni grad.

Maloryjeva tvrdnja u biti se općenito odbacuje kao fantastična. Poput Camulodonuma, Winchester se nalazi predaleko na istoku da bi bio uvjerljiva lokacija Kamelota, a ne podržavaju ga ni arheološki dokazi - vinčesterski zamak izgrađen je tek u 12. stoljeću, i u ovom području vrlo je malo dokaza za mračno doba prije dolaska Saksonaca. Procijenjeno je da vinčesterski okrugli stol datira iz oko 1270. i vladavine kralja Eduarda I., za kojega se zna da je bio ljubitelj kralja Artura, pa je stol vjerojatno izrađen za njegovu zabavu.

Škotski Kameloti

Za mnoga mjesta u Škotskoj tvrdi se da su povezana s Arturom, a škotski ili polu-škotski kandidati za Kamelot uključuju Carlisle i Falkirk. Jedan od kandidata za Artura koji bi ove sjeverne lokacije mogao učiniti uvjerljivima je Artur mac Aidan. Artur je bio najstariji sin Aidana mac Gabrana, koji je od oko 574. do 608. vladao Dalrijadom, keltskim kraljevstvom na zapadu Škotske.

Artur je bio zapovjednik očeve vojske, a između njegova života i života legendarnog Artura brojne su paralele. Artur je navodno imao sestru po imenu Morgana; bio je suvremenik kandidata za Merlina po imenu Myrddin; posljednju bitku vojevao je 582. na rijeci Allan, poznatoj i kao Camallan (posljednja bitka kralja Artura bila je bitka kod Camlanna), nakon koje je njegovo tijelo odneseno na otok Invalone (slično Avalonu).

Artur je, međutim, živio prekasno da bi mogao biti stvarni Artur, a ime je najvjerojatnije dobio u čast postojećih priča/legendi o Arturu. Njegovo kraljevstvo ionako nije obuhvaćalo Carlisle ni Falkirk, za koje nema dokaza da ih podupru u kandidaturi za Kamelot. U biti, budući da se gotovo svi izvori slažu da se Arturovo sjedište nalazilo na zapadu, u Walesu ili njegovoj okolini, Cornwallu ili na zapadu zemlje, najbolje bi bilo da kandidate za Kamelot potražimo u ovom području.

Tintagel

Po suvremenom turističkom iskustvu, grad Tintagel u Cornwallu najjači je pretendent na kamelotsku krunu. Riječ je o rušev-

nom zamku na stjenovitom, osamljenom rtu isturenom u more. Prema Geoffreyju od Monmoutha, ovdje se rodio Artur. Današnji zamak, međutim, datira unazad tek do 12. stoljeća, i izgrađen je za Reginalda, grofa od Cornwalla. Je li puka podudarnost to što je Reginald bio brat patrona Geoffreyja od Monmoutha, ili bi se time mogao objasniti Geoffreyjev izvještaj?

Postoje, međutim, dokazi za raniji zamak na istome mjestu, koji bi datirao iz otprilike točnog vremena, a arheološki nalazi iz 1998. pružili su naizgled čvrste dokaze za povezivanje ovoga mjesta s Arturovom. Među ostacima utvrde iz 6. stoljeća pronađena je ploča s latinskim natpisom. Uklesane na ploči koja će kasnije postati poznata kao Arturova ploča riječi su: »PATER COLI AVI FICIT ARTOGNOU«, što se otprilike može prevesti kao »Artognou, otac potomka Collova, dao je (ovo) izgraditi« (»ovo« se vjerojatno odnosi na građevinu na tom mjestu).

Vjeruje se da Artognou (izgovara se »artnu«) znači »potomak Arturov«, dok bi Coll mogao biti Coel Hen, legendarni rimsko-britanski kralj na kojeg se odnosi dječja pjesmica *Old King Cole*, i kojega Geoffrey od Monmoutha navodi kao Arturova pretka. Čini se da Arturova ploča objašnjava zašto se Tintagel vezivao uz Artura, pa tako i zašto ga je Geoffrey uključio u svoj izvještaj. Štoviše, drugi tintangelški nalazi iz istoga razdoblja iz kojeg je i ploča uključuju fragmente skupocjene lončarije, staklariju, pa čak i novčiće iz dalekog Bizanta, sugerirajući da je ovo mjesto bilo sjedište bogatog i moćnog kraljevstva s trgovačkim vezama koje su sezale sve do Mediterana.

Uvjerljiv kandidat za Kamelot? Možda, no Artognou, tko god da je bio, nije isto što i Artur (budući da njegovo ime sugerira da je bio Arturov »potomak«), pa ne možemo bezrezervno

povezati Tintagel i Artura, ili sa sigurnošću tvrditi da je Tintagel bio Kamelot. Izvjesno je, međutim, da su priče o tintagelskim vladarima iz mračnoga doba hranile legendu o Arturu.

Cadbury Castle

Cadbury Castle zapravo je brdo pokraj sela South Cadbury u Somersetu, na kojem se nalaze ostaci utvrde. Kao lokaciju Kamelota prvi ga je godine 1542. označio antikvar John Leland, bilježeći: »Na najjužnijem kraju crkve South-Cadbyri stoji Camallate, nekoć slavan grad ili zamak... Tamošnji narod ne zna ništa do da su čuli da je Artur često znao doći u Camalat.« Arturijanske lokalne predaje otada su prilično snažne. Na samom Cadbury Hillu postoje Arturova staza, Arturovo vrelo i Arturova palača (izbočina na vrhu brda), dok folklorna predaja veli da u pećini u unutrašnjosti brda spavaju Artur i njegovi vitezovi, a kralj ih svake Ivanjske noći predvodi u divljem lovu.

Neki sumnjičavci tvrdili su da je, nadahnut blizinom sela Queen Camel i West Camel, Leland ovu predaju jednostavno izmislio. Čak i ako je vjerno bilježio postojeću predaju, pretpostavka da je ova priča ostala pouzdana i tisuću godina kasnije pretjerana je; osim što postoje čvrsti dokazi koji upućuju upravo na to. Iskapanja su pokazala da su se u Arturovo doba ovdje odvijali veliki građevinski radovi, gdje je podignuta ogromna dvorana i brojne druge građevine. Drevni zemljani bedemi i utvrde u to su vrijeme bili obnovljeni i unaprijeđeni. Pronađeni su i ostaci lončarije nalik onima iz Tintagela, sugerirajući da je, kao i na kornvalskoj lokaciji, u Cadbury Castleu obitavao bogat i moćan gospodar.

I tako, premda nema izravnih dokaza za postojanje nekog Artura, postoje snažni dokazi da je u arturijansko doba moćan kralj ili vojskovođa Cadbury Castle učinio vlastitim sjedištem, učvrstivši ga i proširivši da primi više od tisuću vojnika i još stotine sljedbenika. S obzirom na lokalnu predaju i asocijativna imena mjesta, čini se da je Cadbury glavni kandidat za Kamelot.

Caerleon

Danas selo pokraj Newporta u jugoistočnom Walesu, Caerleon (imena izvedena iz velškog za »Utvrdu legija«) je bio važan rimski vojni grad od 75. do 300. n. e. U ranijim verzijama mita o Arturu, poput onih iz pera Geoffreyja od Monmoutha, Kamelot ne postoji, a kao Arturovo sjedište izrijeekom se navodi Caerleon. Riječ je o jednom od najimpresivnijih amfiteatara u Britaniji, koji se do Arturova doba već preobrazio u široku, travnatu udolinu gdje su se održavali skupovi i zabave. Potječe li odavde legenda o Okruglome stolu?

York

U rimska vremena York se zvao Eboracum, no drugo ime za nj bilo je *Urbe Legionum* ili »Grad legija«, jer je bio baza legija koje su čuvale Hadrijanov zid i sjeverne granice Britanije. Jesu li rani Arturovi kroničari možda pobrkali »Utvrdu legija« i »Grad legija«, i tako kao Arturovo sjedište zabilježili Caerleon, dok su zapravo mislili na York? Tako tvrde aktualne teorije o pravom izvoru arturijanskih legendi, budući da je Eboracum bio sjedište Lucija Artorija Kasta.

Kasto je bio rimski vojskovođa kojeg su 181. g. poslali u Britaniju. On je prva zabilježena osoba u britanskoj povijesti s imenom »arturovskog« tipa, a njegova životna priča u mnogim aspektima nalik je Arturovoj. Imao je čin *dux*a (Artur je bio *Dux Bettorum*). Vodio je ekspedicije na kontinent, posebice u Armo-riku. Predvodio je moćnu konjicu - konjanike iz Sarmatije (današnje Ukrajine) - što je za to vrijeme bilo neobično, i zasi-gurno bi se dojmilo britanskog stanovništva jer je zemlju valjalo braniti od barbarskih hordi koje su nasrtale iz Kaledonije (da-našnja Škotska).

I Kastova sarmaćanska konjica mogla je poslužiti kao izvor drugih elemenata legende o Arturu. Osobito su štovali svoje mačeve, a imali su i vlastita folklorna predanja o arturijanskom liku sa čarobnim mačem (koji je po njegovoj smrti bačen u vodu), a koji je predvodio grupu vitezova u različitim potraga-ma i činio junačka djela.

Teorija o KASTU kao Arturu nije potpuno održiva. Latinski oblik imena Artur nije *Artorius* (Artorije) već *Arthurus*, pa se imena ne podudaraju u potpunosti. Još važnije, ipak, jest to da je Kasto živio prerano i borio se protiv krivih neprijatelja. Le-gende o Arturu vrte se oko bitaka sa Saksoncima i čvrsto su uglavljene u kasno 5. stoljeće. Ako je Kasto i pridonio legendi o Arturu, to je vjerojatno učinio putem folklor koji su prenosili njegovi Sarmati, a moguće i usmenim predajama o njegovim podvizima koje su opstale dovoljno dugo da se ugrade u propu-pali *matiere bretonne* iz 6. stoljeća. U ovom kontekstu York ne djeluje kao uvjerljivi Kamelot.

Viroconium

U ranom 2. stoljeću n. e. grad Viroconium (današnji Wroxeter u pokrajini Shropshire) bio je četvrti po veličini grad u rimskoj Britaniji. Premda je kasnije počeo propadati, arheološki dokazi sugeriraju da je tijekom 480-ih ponovno bio naseljen, opsežno obnovljen i utvrđen - u isto vrijeme kad je *navodno živio* Artur. U svojoj knjizi *Kralj Artur - istinita priča*, Graham Phillips i Martin Keatman predlažu da je Viroconium bio Kamelot i da je Artur koji je tamo boravio bio velški kralj Owain Ddantgwyn (»Owen Bijeli Zub«).

Owain je vladao kraljevstvima Rhos i Gwynedd krajem 5. stoljeća. Ubio ga je njegov nećak Maelgwyn u bici kod Camlana, dok je Artura usmratio njegov nećak Mordred kod Camlana. Kao prominentni britanski vođa, ili Zmaj, toga doba Owainov otac bio je poznat kao »Strašna zmajeva glava«. Na velškom je to *Yrthyr pen-Dragon*, a tvrdi se da je Arturov otac bio Uther Pendragon. Uz to, neki izvori se na Owainova sina referiraju kao na »Medvjedeg sina«, naznačavajući da je Owain možda bio poznat kao »Medvjed« - što se i na velški i na latinski da ugrubo prevesti kao »Artur«. U biti, prvi spomen Artura nalazimo u poemi koja se pripisuje Owainovu plemenu Gododdin.

Drugim riječima, brojni su dokazi koji sugeriraju da je Owain poslužio kao povijesna osnova za Artura. Izrezbarena stijena pronađena u Viroconiumu koja datira iz 480. bilježi da je Viroconiumom vladao kralj iz obitelji Cunedda - Owainove obitelji. Je li taj kralj zapravo bio sam »Medvjed« Owain, što bi Viroconium učinilo njegovim Kamelotom?

Arturijanski autor Mick Baker ističe da od velikih gradova iz poslijerimske Britanije samo Viroconium pokazuje znakove obnove i fortifikacije krajem 5. stoljeća, sugerirajući da je kao takav mogao postati glavni grad Britanije tijekom ovog ključnog »arturijanskog« razdoblja: Kamelot po svemu osim po imenu.

Mnogi Kameloti

Kao vodeće kandidate moramo razmotriti Tintagei, Cadbury Castle, Caerleon i Viroconium, no koji od njih je pravi? Frustrira što je priroda Artura takva da bi *svi* od njih, dijelom, mogli biti pravi Kamelot. Ukoliko je Artur, kao što se čini, proizvod kombinacije priča o nekolicini različitih osoba, stvarnih i mit-skih, onda su Kameloti svakog od kandidata za Artura mogli pridonijeti priči o legendarnom Kamelotu. U nekom smislu Kamelot je tako zapravo bio smješten na bar četiri različite lokacije, baš kao što je Artur najvjerojatnije zbroj barem četiri različita muškarca.

Utvrde i regionalni centri poput Tintagela, Cadburyja, Caerleona i Viroconiuma mogli su ostaviti trajni dojam na populaciju poslijerimske Britanije, priskrbivši si čak i u vlastito vrijeme polulegendarni status, baš kao i kraljevi i vojskovođe koji su tamo boravili. Kako su bogatstvo, moć i prestiž ovih vladara i njihovih tvrđava prelazili u sjećanje, moguće je da su inkorporirani u rastući nacionalni mit - njihovi pojedinačni identiteti nestali su i bili zamijenjeni legendom o kralju Arturu i njegovu Kamelotu.

Eldorado

Eldorado na španjolskom znači »pozlaćeni«. Ovaj pojam odnosi se na čovjeka, no postao je istoznačnica za mjesto: grad ili kraljevstvo golema bogatstva, zemlju duboko skrivenu u samom srcu južnoameričke divljine, nedohvatljivu geografima i istraživačima. Povrh toga, Eldorado je legenda, san i opsesija koja je generacije ljudi nagonila da podnose strašne muke i čine užasne okrutnosti, koja ih je tjerala do ludila, ubojstava, egzekucija i samoubojstava. U bjesomučnoj potrazi za bajkovitom zemljom Eldorado, lovci na blago prešli su tisuće kilometara neprohodnih džungli, nepristupačnih planina i ustajalih močvara. Što su zapravo tražili, postoji li uopće to što su tražili?

Pomama za zlatom

Španjolski konkvistadori, koji su početkom 16-og st. stigli u Novi svijet, pronašli su bogatstva o kojima nisu mogli ni sanjati, no taj je uspjeh tek raspirio pohlepu, rasplamsavši je u buktinju koja je proždírala sve na svome putu. Ova pomama za zlatom počela je onog trenutka kad su dobrohotni Indijanci Kolumbu naivno pokazali bogate izvore zlata na karipskom otoku Hispanola (danas Haiti i Dominikanska Rep.), no svoj je vrhunac dosegla 1532. g., kad je Atahualpa, vladar kraljevstva Inka, otkupio svoju slobodu predavši Franciscu Pizzaru i njegovoj maloj vojsci konkvistadora sobu punu zlata.

Ovaj nesvakidašnji dobitak Pizzara i njegove bandite učinio je nezamislivo bogatim, ali ipak nisu bili zadovoljni. To što su

Inke bile u stanju sakupiti toliku količinu zlata značilo je da posjeduju još puno više, pa kad je Manco Inca, Atahualpov nasljednik (kojeg su Španjolci ubili unatoč otkupnini), poveo preostali dio vojske otpora Inka duboko u zapadnu džunglu, konkvistadori su bili uvjereni da je sa sobom odnio ogromne zalihe blaga.

Priče s istoka

Slijedom tih događaja, godine 1538. rođena je priča o Eldoradu. Izaslanik indijanskog plemena sa sjeveroistočnog područja kraljevstva Inka stigao je s porukama za Atahualpa, ne znajući da je dolazak Španjolaca promijenio stanje stvari u Južnoj Americi. Nakon što su ga njegovi otmičari podvrgnuli ispitivanju, Indijanac im je ispričao priču o plemenu istočno od njegova i misterioznom ritualu u kojem se svećenik-kralj toga plemena, prije nego što zaroni u sveto jezero, prekriva ljekovitom smolom i zagrće zlatnom prašinom. U jezero se također bacaju zlatni ornamenti i drugi vrijedni darovi. Čuvši tu priču, konkvistadorski kapetan Sebastian de Benalcazar čovjeka je nazvao *El Dorado*, »pozlaćeni«.

Legenda o Muiskama

Ova neobična priča bila je istinita. Takvo pleme uistinu je postojalo - zvali su se Muiske i živjeli su u gorskim predjelima današnje Kalifornije - a postojalo je i sveto jezero - jezero Guatavita, u brdima poviše Bogote. Muiske, dio naroda Chibcha (kulture zemljoradnika koji su trgovali s Inkama, no nisu bili to-

liko sofisticirani) desetljećima prije dolaska konkvistadora bili su pod vlašću jednog susjednog plemena, i više nisu prakticirali ritual pozlaćenog čovjeka. Priča zarobljenog izaslanika bila je legenda - izbljedjelo sjećanje na neobične obrede o kojima je nešto mogao načuti otac njegova oca. Priča je sadržavala jedan ključan element - dotična kultura bogata zlatom nije bila njegova, već neka druga, koja se nalazila iza susjednog brežuljka ili riječnoga zavoja. Bez obzira na to koliko daleko bi europski lovci na blago prodrli u divljinu, koliko plemena ili kultura ispitali, golema bogatstva koja su tražili jednostavno bi uvijek bila nedostižna.

Potruga za svetim jezerom

Benalcazar je uskoro krenuo u potragu za Eldoradom, probijajući se kroz nepoznati teritorij, prelazeći džungle i planine, da bi 1539. napokon stigao do područja u blizini današnje Bogote. No drugi konkvistadori također su tražili zlato. Godine 1536. skupina predvođena Gonzalom Jimenezom de Quesadom sa španjolskih je naselja na karipskoj obali stigla do unutrašnjosti zemlje, a već 1537., prošavši strašne muke, susreli su se s Muiskama. Njihova dobro uređena naselja dovoljno su nalikovala dvorcima i tvrđavama da bi de Quesada pomislio kako je otkrio civilizaciju jednaku Inkama, pa tako i vjerojatan izvor zlata.

Lokalni poglavica, Tisquesusa, brzo je spoznao stanje stvari i, što je kasnije postalo pravilo, uputio Španjolce dalje prema unutrašnjosti, što je de Quesada i poslušao. Tamo je pronašao hram ukrašen dovoljnom količinom zlata da mu otvori apetit, pa je mučio Indijance dok mu nisu otkrili da se u blizini nalazi

sveto jezero: jezero Guatavita. Nekoliko dana kasnije, de Quesada je postao prvi Europljanin koji je stigao do doma Eldorada, no tamo je pronašao samo razočaranje.

Isušivanje jezera

Jezero Guatavita duboko je jezero u obliku kratera (vjerojatno nastalo od ugaslog vulkana ili udara - ovisno o izvoru), čije mračne dubine ne odaju lako svoje tajne. Nakon nekoliko godina de Quesada je bio prisiljen vratiti se u Španjolsku iz političkih razloga, no za sobom je ostavio brata, Hernana Pereza, koji je 1545. sproveo prvi od mnogobrojnih pokušaja isušivanja jezera. Premda je pokušaj bio priprost - koristili su se naprosto kantama - to je bilo dovoljno da se jezero spusti do razine na kojoj se moglo vidjeti nešto zlata. Jesu li to bila bogatstva Eldorada? Jesu li ih Indijanci uputili do pravog jezera, ili se pravo kraljevstvo zlata nalazilo još dalje, u nepoznatim planinama ili šumama?

Entradas u pakao

Do sada je legenda o Eldoradu već postala općepoznata među konkvistadorima, nadahnuće sve većem broju hrabrih i opasnih ekspedicija - ili *entradasa* - u unutrašnjost kontinenta. Godine 1541. jedna njemačka ekspedicija prodrla je duboko u Ande i čula legende o bogatom gradu po imenu Omagua. U raspaljenoj mašti konkvistadora taj grad je postao moguće sjedište Eldorada, grad popločan zlatom i preplavljen smaragdima. Ove priče dospjele su i do Pizzara, osvajača kraljevstva Inka, koji je potom 1541. poslao svoga brata Gonzala u ekspediciju preko

Anda. Mladi se Pizzaro ubrzo odvojio od svog pomoćnika Francisca de Orellane i teškom se mukom vratio u bazu, izgubivši tri četvrtine svojih ljudi zbog gladi, indijanskih napada, bolesti, pa čak i kanibalizma.

U međuvremenu je de Orellana pukim slučajem ostvario jedno od najvećih otkrića u povijesti. Gradeći nekakve čamce kako bi spuštajući se rijekom mogao tražiti Eldorado (za kojega je vjerovao da se nalazi iza sljedećeg riječnog zavoja), i prateći tokove sve većih rijeka, de Orellana je dospio do Atlantskoga oceana, postavši tako prvi Europljanin koji je proputovao cijelim tokom Amazone. Rijeci je dao ime po plemenu žena-ratnica, vodenih divljom kraljicom, koje je tamo susreo. Premda nije pronašao legendarno kraljevstvo zlata, i on je čuo priče o gradu Omagui. Godine 1546., kad se vratio na Amazonu, rijeka više nije bila toliko gostoljubiva, pa je zajedno s veliko većinom svojih ljudi de Orleana nestao.

S obzirom na to da se Španjolska borila za uspostavu vlasti nad neobuzdanim dalekim položajima svoga rasprostranjenog imperija i bila zabrinuta zbog portugalske ekspanzije zapadno od Brazila, Eldorado se pokazao korisnim mamcem za nemirne konkvistadore. Pokrećući *entradase* u potrazi za legendarnom zemljom, vlasti su bile u stanju odvratiti potencijalno opasne ljude od osvajanja novih teritorija. Primjerice, godine 1560. mladi vojnik Pedro de Ursua imenovan je upraviteljem Eldoroda i Omague, sve da bi ga se poslalo u samoubilačku misiju prema unutrašnjosti kontinenta, gdje su ga ubrzo ubili vlastiti ljudi.

Isušivanje jezera - drugi dio

Činilo se da se kraljevstvo zlata zagubilo na istoku, no jezero Guatavita je i dalje obećavalo golemu bogatstva onima kojima pođe za rukom otkriti tajne njegovih dubina. Godine 1580. izveden je drugi, ozbiljniji pokušaj isušivanja jezera usijecanjem brazde u njegov rub. Prije prestanka radova koji su odnijeli mnoge živote razina jezera smanjena je za gotovo 20 metara (ova brazda na jezeru vidljiva je i danas). Pronađeni su zlatni predmeti i golemi smaragdi, što je bio dovoljan poticaj za dva nova pokušaja u 17. stoljeću, premda je tada pronađeno tek nešto drangulija.

Gvajana i izgubljeni grad Manoa

Kolumbiju je obišlo dovoljno grupa konkvistadora da se moglo utvrditi da se Eldorado ne može pronaći u ovome dijelu Južne Amerike. Fokus je stoga prebačen na drugu golemu *terru incognitu* - područje Gvajane u sjeveroistočnom dijelu Južne Amerike. Ovdje će sirenski zov zlatnoga kraljevstva u smrt namamiti još dvije ekspedicije.

Užasno naslijede

Godine 1580. Don Antonio de Berrio stigao je u Bogotu da bi preuzeo vlasništvo nad posjedom koji mu je u nasljedstvo ostavio ženin ujak. Na njegovu žalost, taj ujak bio je pokojni Gonzalo de Quesada, jedan od prvih tragača za Eldoradom, koji je u svojoj oporuci uvjetovao da de Berrio mora iskoristiti dio njegova naslijeđa za nastavak potrage za bajkovitim kraljevstvom.

Unatoč svojim poodmaklim godinama - kad je stigao u Novi svijet imao je skoro šezdeset godina i nekoliko europskih vojnih pohoda iza sebe - de Berriju nije trebalo dugo da pokrene niz izviđačkih ekspedicija daleko na istok u područje između Bogote i delte rijeke Orinoco. To je bilo područje Gvajane (današnje Venezuele i Gvajane), nepoznata divljina za koju se vjerovalo da skriva Eldorado. Godina 1581., 1584., 1585., 1590. i 1593. de Berrio je vodio ili organizirao (kasnije iz svoje baze na Trinidadu, nasuprot ušću Orinoca) opasne *entradas* u kojima je pronađeno malo toga, ali su skupljene konzistentne informacije o velikom gradu... još dalje u unutrašnjosti. Indijanski izvori spominjali su grad na jezeru Parima, u planinama na izvoru rijeke Caroni, po imenu Manoa, koji su naselili ljudi sa zapada.

De Berriju je to imalo savršenog smisla. Posljednji pripadnici Inka izbjegli su daleko na istok, u Gvajanu, nakon što su Španjolci osvojili Peru, i izgradili svoju tajnu prijestolnicu, dom »pozlaćenoga«. Za nagradu što je ove izvrsne vijesti dojavio Španjolskoj, de Berrio je imenovan Guvernerom Eldorada. Sad ga je još samo morao pronaći.

Posljednji preživjeli

Vjerodostojnost indijanskim izvještajima pružalo je fantastično svjedočanstvo odrpanog Španjolca koji se 1586. godine vratio iz divljine, javno obznanivši da je velik dio posljednjih desetljeća proživio u Manoi. Juan Martinez je čas tvrdio da je posljednji preživjeli iz ekspedicije koju su masakrirali karipski Indijanci, čas neke druge ekspedicije tijekom koje je bio kažnjen i pušten

da pluta u kanuu zbog nezgode s barutom. Kad su ga Indijanci zatočili, stavili su mu povez preko očiju i odveli do velikog grada - Manoe - gdje je sreo Eldorada.

Nakon nekoliko mjeseci života u Manoi i prepuštanja njegovim užicima, Martinez je molio da ga puste da se vrati svome narodu, a oni su ga poslali na put natovarenog zlatom i draguljima. Iako su mu većinu tih bogatstava, na nesreću, na povratku oteli drugi Indijanci, ostalo mu ih je dovoljno da bi se povjerovalo njegovoj priči. Martinezova priča potaknula je zlatnu groznicu u toj regiji. Smješten na Trinidadu, de Berrio se s drugim pohlepnim lokalnim guvernerima natjecao u sakupljanju dovoljne količine sredstava, novca i ljudi za pokretanje uspješne *entrade*.

Sir Walter Raleigh

Na de Berrijevu žalost, zavodljive priče o Eldoradu iz Novoga svijeta dotad su već doprle do ušiju španjolskih neprijatelja, u liku sir Waltera Raleigha. Raleigh je bio jedan od vodećih ljudi elizabetinske Engleske. Gusar, vojnik, špijun, pisac, filozof i dvoranin, Raleigh je ubrzo postao žrtva opsesije Eldoradom. Zbog tajnoga braka s jednom od dvorskih dama kasnije je pao u kraljčinu nemilost, i u ekspediciji u Gvajanu vidio je priliku da povrati izgubljeni položaj i osigura si nevjerovatno bogatstvo, te pomogne u širenju engleske dominacije na teritorije Novoga svijeta. Pronaći će Manou i moliti Eldorada da postane vazal Njezina Visočanstva.

Godine 1595. Raleigh je stigao na Karibe s četiri broda i vojском ljudi, ubrzo pokorivši Trinidad i de Berrija. Istražujući

estuarij Orinoca, Raleigh je vidio dovoljno da se uvjeri kako su Španjolci u tom području pronašli bogati rudnik zlata, pa se odlučio vratiti u Englesku da bi prikupio sredstva za veću ekspediciju. Po svom je povratku napisao *Otkriće*, davši mu veličanstven puni naslov, *Otkriće golemog, bogatog i prekrasnog kraljevstva Guiana i velikoga zlatnog grada Manoe (koji Španjolci zovu Eldorado)*. Putem ove knjige, i njezinih popularnih adaptacija, legenda o Eldoradu postala je dio europske baštine. U *Otkriću* su se nalazile mape koje su jezero Parima i Manou opisivale toliko uvjerljivo i detaljno da su postale dijelom standardiziranih atlasa, zadržavši se tamo stoljećima.

Dolaskom Jakova I. na vlast Raleigh je bačen u zatvor Tower, gdje je proveo 13 godina, jer su kraljevu naklonost zadobile prošpanjolske i antiralejevske frakcije. Za to je vrijeme u Gvajani namjesnik Keymis, kojem su vjerovali i de Berrio i Raleigh, nastavio s njihovom bezuspješnom potragom za Manoom, za koji bi uvijek saznao da se nalazi nešto dalje. Umoran od silnih potraga 1597. de Berrio umire, potrošivši sav imetak koji ga je doveo u Novi svijet. »Trudiš li se učiniti previše, završit ćeš tako da ne učiniš ništa«, razmišljao je pred kraj života.

Godine 1616. Raleigh je pušten iz zatočeništva te mu je dopušteno da se vrati u Gvajanu u konačnu, kobnu ekspediciju. Ništa nije pronašao, a jedan okršaj sa španjolskim naseljem (potaknut pomamom vojnika za zlatom) njegova je sina koštao života, doveo do svađe s Keymisom, koji je potom počinio samoubojstvo, a Raleighovim neprijateljima na dvoru dao izgovor za njegovo uništenje. Po povratku u Englesku je uhićen, tajno osuđen za poticanje rata sa Španjolicima, te pogubljen 1618. godine.

Legenda je pokopana?

Uzastopni propali pokušaji da se locira Manoa, ili samo pronađe konkretan dokaz o postojanju ovoga grada, nisu pridonijeli smanjenju entuzijazma rijeka pustolova privučenih starim pričama koji su se uhvatili Raleighovih mapa. Sve do 1800. godine, kad su profesionalni istraživači i znanstvenici Alexander von Humboldt i Aime Bonpland došli istražiti ovu regiju, nije postojao uvjerljivi dokaz da jezero Prima i Manoa ne postoje.

Zanimljivo je primijetiti kako, nakon što je zadao vjerojatno smrtni udarac legendi o Eldoradu, von Humboldt pokreće novi val spekulacija o njegovoj izvornoj hipotetičnoj lokaciji na jezeru Guatavita. Nakon posjeta jezeru 1801. Humboldt je izračunao moguće razmjere bogatstva skrivena u njegovim dubinama, pretpostavivši da je legenda o godišnjim darovima Eldorada istinita. Njegova razmišljanja o tom pitanju rasplamsala su pretjerivanja u Europi. Godine 1825. u jednom je turističkom vodiču navedeno kako blago Eldorada možda premašuje milijardu funti (danas preko 60 milijardi funti ili 100 milijardi dolara)!

Kopači zlata iz 1912.

Ne čudi činjenica da su ove neobične pretpostavke potakle brojne pokušaje da se moć moderne tehnologije upotrijebi za isušivanje jezera i pronalazak plijena. U tu su se svrhu udruživala brojna poduzeća, a godine 1912. Poduzeće za eksploataciju lagune Guatavita konačno je uspjelo u tom naumu. Kad je voda nestala, ostali su samo blato i mulj, koji su se stvrdnuli u nepro-

bojnu gromadu prije negoli je izvađeno nešto više od šačice zlata. Jezero se ubrzo ponovno napunilo vodom. Iako su lovci na blago nastavili njuškati, jezero je s vremenom stavljeno pod zaštitu kolumbijske vlade, sačuvavši svoje tajne do današnjih dana.

Balsa Muisca

Kao svojevrstan *post scriptum* ovoj legendi, godine 1969. u okolini Bogote otkriven je zlatni predmet iz vremena prije Kolumba; predmet koji je postao vizualnim simbolom Eldorada. Riječ je o modelu splavi na koju su postavljene figure plemića i svećenika koji okružuju veličanstveno urešenog kralja. Budući da je vjerojatno služio kao ceremonijalni dar bogovima Muiska, predmet je postao poznat kao *Balsa Muisca*.

Kao dokaz da popularni mitovi teško umiru služi tvrdnja da je *Balsa Muisca* pronađena u jezeru Guatavita, kao da ju je u nj ubacio sam Pozlaćeni. Nažalost, to nije slučaj - prema Muzeju zlata u Bogoti predmet je pronađen u pećini, skriven u ceremonijalnoj glinenoj posudi. U svakom slučaju, *Balsa Muisca* predstavlja blistav i čvrst dokaz da je Eldorado najvjerojatnije postojao. Možda nije bio onaj iz legende iznikle iz nezasićne pohlepe konkvistadora, već zapravo stvaran čovjek.

DRUGO POGLAVLJE

Nestali artefakti, djela i relikvije

U susretu s vremenom koje prolazi ljudska djela su nestalna, krhka i ranjiva. Kad neki artefakt nestane, mala je vjerojatnost da će ga budući naraštaji pamtiti. Tek u posebnim okolnostima, kad ima iznimno religijsko, duhovno, intelektualno ili umjetničko značenje, ili je pak djelo osobe čija slava je vječna, artefakt stječe priznanje i nastavlja živjeti u sjećanju. Još je manje slučajeva gdje ima ikakve nade da artefakt još uvijek postoji i da će jednom biti i pronađen. Ovo poglavlje obrađuje četiri najpoznatija takva primjera - dvije vjerske relikvije i dva slučaja u kojima se zna za postojanje djela velikih pisaca, no ta djela danas nam nisu dostupna. Ovi primjeri naizgled pripadaju različitim kategorijama, jer jedno su predmeti, a drugo pisana djela, no sve te artefakte stvorili su ljudi čija su im promišljanja, umjetnost i umijeće podarili neprocjenjivu vrijednost. Ta vrijednost vuče u snažno, gotovo neodoljivo iskušenje, privlačeći tijekom stoljeća legije tragača u lov na ove artefakte, lov koji se nastavlja i danas. Ovo poglavlje objašnjava što ti ljudi misle da traže, gdje su sve tražili, i kolika je vjerojatnost da će nešto i pronaći.

Kovčeg zavjetni

Arheolog Leen Ritmeyer opisao ga je kao »najsvetiji komad pokućstva ikad izrađen«. Poznat još i kao Škrinja zavjetna, Kovčeg zavjetni bio je konstruiran za čuvanje kamenih ploča na kojima je uklesano Deset zapovijedi Božjih, Bio je izrađen od finoga drveta, obložen zlatom i sa zlatom obrubljenim poklopcem, na čijoj su površini bili postavljeni kipovi kerubina, krilatih anđela, koji su vjerojatno podosta nalikovali sfigama. Među krilima ovih anđela, veli nam Stari zavjet, ukazat će se Duh Božji.

Kovčeg je imao različite moći. Mogao je prestraviti i/ili uništiti neprijatelja, donijeti dobru ili lošu sreću, uništiti one koji ga dotaknu, proricati budućnost i proizvoditi svjetlost, iskre i maglu. Prema nekim predajama, imao je vlastitu volju. Po jednoj zanimljivoj teoriji, koju je prvi 1915. iznio Nikola Tesla, Kovčeg je bio golemi kondenzator, sličan Leydenovoj posudi (izumljenoj 1745.), uređaju koji je u stanju skladištiti električni napon i prazniti ga kroz jednu iskru ili neprekidan sjaj (efekti koji su pripisivani kovčegu). Električna struja koja stane u posudi zapremnine od pola litre dovoljna je da ubije čovjeka, pa je Kovčeg, koji je bio dug 1,3 metra i širok i dubok 76 centimetara, mogao skladištiti ogromne količine energije.

Poznata povijest Kovčega

Kakav god da je bio izvor njegove moći, Kovčeg su poštovali drevni Hebreji, i za nj izgradili složen tabernakul (neka vrsta šatorskog hrama), noseći ga pred sobom na svojim lutanjima.

Kad je Salomon sagradio Prvi hram, tabernakul je obnovljen, imenovan najsvetijim mjestom, i u njega je pohranjen Kovčeg. Po nekim biblijskim izvorima, Kovčeg bi povremeno bio iznesen da bi sudjelovao u vojnim pohodima i religijskim procesijama, a možda i da ga se makne od kandži »zlih kraljeva«, koji su povremeno vladali Izraelom. Posljednji put spominje se u *Knjizi Ljetopisa*, kad 623. pr. n. e. kralj Jošua naređuje da se Kovčeg vrati u Hram i tamo ostavi.

Invazija

Iduća stoljeća servirala su Izraelcima novu porciju jada - upadi na njihov teritorij nisu prestajali. Prva katastrofa bilo je babilonsko osvajanje, koje je rezultiralo padom Jeruzalema i pljačkom i uništenjem Hrama 586. pr. n. e. Premda se u Bibliji spominje da su Babilonci iz Hrama odnijeli velik dio vrijednih zlatnih, srebrnih i brončanih ukrasa, nigdje se izravno ne spominje Kovčeg. Kad je Izraelcima kasnije dopušteno da se vrate u Jeruzalem i ponovno izgrade Hram, dopušteno im je i da sa sobom ponesu većinu dragocjenosti iz Hrama, no Kovčeg se opet nigdje ne spominje, niti se spominje njegova sudbina u Babilonu, što je pomalo čudno, s obzirom na značaj tog artefakta.

Prazna odaja

Drugi hram postojao je dok ga 70. n. e. nisu srušili Rimljani, no, kad je u njega umarširao osvajač, zapovjednik Tit, najsvetije mjesto bilo je prazno. Općenito se pretpostavlja da je bilo prazno čitavo vrijeme. Zapravo, do tog je trenutka Kovčeg bio odsu-

tan iz zabilježene povijesti gotovo 700 godina. Što se s njim dogodilo? Zašto se ne spominje njegov nestanak? Postoji li možda još uvijek, zakopan u kakvoj zaboravljenoj odaji, čekajući da ga otkrije neki pravi Indiana Jones?

Nestao, pretpostavlja se da je izgubljen

Opći konsenzus glasi da su Kovčeg uništili neki od brojnih osvajača koji su posjetili Svetu zemlju, vjerojatno Babilonci. U to vrijeme uobičajena praksa bila je da osvajači sa sobom odnesu »bogove« pobijeđenih naroda, pa se čini vjerojatnim da je Nabukodonozor trijumfalno odvuкао Kovčeg. Ovo zasigurno sugerira *Ezrina apokalipsa*, jedna od apokrifnih knjiga, koja Kovčeg jasno navodi na popisu plijena, premda je spomenuta knjiga vjerojatno napisana više od 500 godina nakon događaja. Možda je Kovčeg bio rastavljen zbog dragocjenih kovina, ili drugačije uništen, a kasniji su pisci zbog njegova gubitka jednostavno bili previše utučeni da bi ga spominjali.

Ako Babilonci nisu bili odgovorni za njegovo uništenje, ima i drugih kandidata. Hram je opljačkao sirijski kralj Antioh Epifan (174.-164. pr. n. e.), a nakon njega i Rimljani pod Titom, odnijevši dio osvojenih stvari na proslavu u Rim. Ovo je dovelo do teorije po kojoj je Kovčeg premješten u Rim, odakle su ga oteli nadirući Vizigoti, preko kojih je dospio do Konstantinopola, napokon završivši u rukama vitezova templara. Ovu teoriju ne treba uzimati preozbiljno, pošto se čini vrlo izvjesnim da je Kovčeg nestao i prije rimskog osvajanja. Na frizovima koji prikazuju rimski trijumf jasno se vidi menora, svijećnjak iz Hrama,

no Kovčegu, koji bi zasigurno bio najznačajniji komad plijena, nema ni traga.

Skriven u Svetoj zemlji

Izostanak biblijskih komentara po pitanju sudbine Kovčega ostavlja puno prostora za nagađanja, a postoji i više nekanonskih (tj. zapisa iz judeokršćanske tradicije koji nisu dio prihvaćenog korpusa radova koji čine službenu Bibliju) i ne-židovskih izvora koji nude smjernice.

Salomonova tajna

Po Talmudu (zbirci rabinskih komentara o zakonu i Bibliji), Salomon je za Kovčeg konstruirao posebno skrovište za slučaj nadolazećih nepogoda. Po jednoj tradiciji ovo skrovište se nalazilo ispod drvenog skladišta na Brdu hrama. Talmudska tradicija nadalje tvrdi da je kralj Jošua predvidio da će unutar sljedećih deset godina doći do babilonskog osvajanja, pa je Kovčeg premjestio u Salomonovu tajnu odaju, gdje zapečaćen leži do danas.

Pokojni kontroverzni »biblijski arheolog« Ron Wyatt, koji je tvrdio da je među ostalim otkrio i Noinu arku zajedno sa sidrima, izjavio je da je iskapajući kamenolom ispod navodnog mjesta Isusova raspeća uistinu vidio Kovčeg u tajnoj odaji. Budući da je također tvrdio i da je s njegova poklopca sastrugao Mesijinu krv i dao je analizirati, otkrivši dodatni kromosom, njegovim tvrdnjama manjka vjerodostojnosti, no iste su nadahnule mnoge, do sada neuspješne pokušaje da slijede ovaj trag.

Nevojle na Brdu

Među židovskim fundamentalistima uvriježeno je vjerovanje da je Salomonova tajna odaja smještena unutar Brda hrama, ispod današnjeg islamskog svetišta, Kupole na Stijeni. Brdo je poznato po spletovima tunela i odaja iz različitih razdoblja. Prema arheologu Leenu Ritmeveru, koji tvrdi da je analizom fotografije stijene pronašao točno mjesto na kojemu je ležao, Kovčeg bi se mogao nalaziti u odaji okomito pod stijenom, na bivšoj lokaciji najsvetijega mjesta (tako bar on vjeruje). Ovim bi se moglo objasniti kako je bilo moguće da Drugi hram bude svet, unatoč izostanku njegova najvažnijeg artefakta. Kovčeg je bio prisutan duhom, svoje prisustvo projicirajući kroz stijenu. Valja, doduše, imati na umu da je, poput mnogih koji zagovaraju prisutnost Kovčega u Brdu, Ritmever ideološki motiviran: on, naime, želi ubrzati obnovu Hrama.

Istu motivaciju imao je i rabin Yehuda Getz, koji je 1982. vodio istraživanje tunela u Brdu, i koji tvrdi da je dospio 12 metara od odaje s Kovčegom. Vlasti su naredile obustavu njegovih istraživanja, kao i mnogih prije, iz sigurnosnih i političkih razloga - muslimanske vlasti pod čijom je upravom područje Hrama, kao i širi muslimanski svijet, iznimno su sumnjičave spram bilo kakvih iskapanja oko Brda.

Blago Bakrenog svitka

Alternativno gledište nude stihovi iz *Mišne*, zbirke usmenih predaja koje sežu sve do vremena Starog zavjeta. Po njihovim rijetkim verzijama, Kovčeg je skriven u »pustoj dolini pod brdom,

na njegovoj istočnoj strani, ispod četrdeset stijena«. U drugim stihovima spominje se Bakreni svitak koji sadrži detalje lokacija raznih blaga. Začudo, ovaj svitak uistinu je postojao; pronađen je među otkrivenim svicima s Mrtvog mora. Pokazalo

se da je Bakreni svitak, pronađen 1952., popis skrivenih dragocjenosti, zajedno s kriptičnim/beskorisnim uputstvima kako ih pronaći. Po nekim (kontroverznim) tumačenjima, među opisanim dragocjenostima su i najvredniji sadržaji Prvog hrama, među njima i Kovčeg zavjetni, a Svitak ponavlja uputu za potragu u pustoj dolini pod brdom.

Vendyl Jones i sumnjive tvrdnje

Još jedan kontroverzni biblijski arheolog, Vendyl Jones, tvrdi da je otkrio točnu lokaciju, slijedeći drevni tunel od Jeruzalema sve do obala Mrtvoga mora. Siguran je da će dokazati da se na kraju tunela nalazi komora koja sadrži Kovčeg. »Moram još samo izbušiti rupu do komore, ubaciti unutra minikameru, i vidjet ću ga«, izjavio je 2005. za *Israel National News*.

Jones je živopisan lik koji, poput mnogih na tom polju, ima vlastite religijske interese. Vjeruje da će otkriće Kovčega dovesti do rušenja izraelske demokracije, koju će zamijeniti koncil religijskih starješina. Također potiče uvjerenje da je poslužio kao predložak za Indianu Jonesa (Vendyl Jones, koji je tako postao Endy, a zatim Indy Jones), premda u tome nema nikakve istine. Izvorno ime lika bilo je Indiana Smith, po imenu psa iz djetinjstva Georgea Lucasa i filma *Nevada Smith* - a Steven Spielberg je »Smith« zatim promijenio u »Jones«.

Jeremija i gora Nebo

Još jedna apokrifna tradicija dolazi iz *Druge knjige Makabejci-ma*, koja govori o tome kako je prorok Jeremija (koji je živio od vladavine Jošije do babilonskog izgnanstva) Kovčeg odnio u špilju na goru Nebo, uzvisini na istočnoj strani Mrtvoga mora, s koje je Mojsije posljednji put gledao Obećanu zemlju i gdje je navodno pokopan. Kada su Jeremijini sljedbenici ovo mjesto došli obilježiti, nisu ga mogli pronaći, pa njegova točna lokacija ostaje tajnom.

Gora Nebo danas se nalazi u Jordanu, no još se donekle spori oko toga je li riječ o biblijskoj gori Nebo, i je li ijedno od ta dva mjesta ono na koje se odnose stihovi iz *Druge knjige Makabej cima*. Istraživač Tom Croster tvrdi da je u pećini na gori Nebo vidio Kovčeg, no čini se da njegov fotografski »dokaz« prikazuje relativno moderan predmet.

Kaba

Prema Rodericku Griersonu i Stuartu Munro-Hayu, proučava-teljima drevne Arabije i autorima knjige *Kovčeg zavjetni: istinita priča o najvećoj relikviji antike*, arapski izvori tvrde da Kovčeg nije mirovao u Jeremijinoj špilji, već je pao u ruke Jurhumu, ple-menu koje je kontroliralo Meku i Kabu (današnje glavno sve-tište Islama, no u to vrijeme politeističko svetište). Grierson i Munro-Hay ukazuju na veliku sličnost između Kabe i najsveti-jeg mjesta hrama, kao i na to da su arapska plemena poštivala kamenje koje je stiglo s nebesa (primjerice, Crni kamen koji je ugrađen u Kabu), i pohranjivala ih u drvene škrinje, odnosno

kovčege. Jesu li možda pripadnici plemena Jurhum Kovčeg odnijeli u Meku? Je li možda nadahnuo njihova vjerovanja, koja su se kasnije razvila u islam? Nalazi li se Kovčeg možda još uvijek u Kabi ili u njezinoj blizini?

U Africi

Gotovo 400 godina prije babilonskog osvajanja Hram je već bio opljačkan, nakon invazije faraona koji se u Bibliji spominje kao Šišak, a za kojeg se smatra da je Šešonk I., koji je Egiptom vladao od 945.-924. pr. n. e. Šešonk je za prijestolnicu izabrao Tanis u sjevernom Egiptu, gdje bi bio odnio Kovčeg, da ga je kojim slučajem zaplijenio. Zanimljivo je da su ovu lokaciju Lucas i Spielberg izabrali za snimanje *Otimača izgubljenog kovčega*. Međutim, budući da se Kovčeg u Bibliji spominje i nakon Šiškova pustošenja, ova teorija je malo vjerojatna.

Menelik i Etiopija

Puno uvjerljiviji kandidat je etiopska predaja po kojoj je Menelik, kralj Etiopije i plod zajednice između Salomona i kraljice od Sabe, Kovčeg ukrao ili mu je isti poklonjen, pa ga je prenio u Etiopiju, gdje i danas leži u Kapeli ploče Zakona u gradu Aksumu (poznatom i kao Axum). Ova priča uglavnom se temelji na etiopskom nacionalnom epu *Kebrä Negäst (Slava Kraljeva)*, koji govori o tome kako je Menelik otišao posjetiti oca i susreo se s Kovčegom, a ovaj ga je svojevoljno odlučio pratiti kući. Spomenutoj priči može se štošta zamjeriti. Kao prvo, u Bibliji se Kovčeg nastavlja pojavljivati i nakon Menelikova navodnog po-

sjeta, makar je ponuđeno objašnjenje koje kaže da je Menelik prvo postavio kopiju, da bi zatim otišao s pravim Kovčegom. Puno važnija zamjerka je da se Sabom tradicionalno smatra Arabija, a ne Etiopija.

Za Etiopljane je Kovčeg postao predmetom intenzivnog obožavanja; po njemu su oblikovali oltare svih svojih crkava, a izradili su i bezbrojne kopije, koje se i danas upotrebljavaju u vjerskim procesijama. Neki od posjetitelja Etiopiji tijekom stoljeća tvrdili su da im je bio dozvoljen pristup sadržaju Kovčega, izvještavajući o raznovrsnim kamenim pločama, od kojih su neke bile očite krivotvorine postavljene da bi se udovoljilo zahtjevnim strancima. Je li ijedna od ovih ploča prava i što je sa samim Kovčegom?

Čuvar Kapele ploča Zakona, službe koja se nasljeđuje generacijama, nepopustljiv je u tvrdnji da je on taj koji čuva pristup pravoj stvari i jednako je ustrajan u tome da se nikome, pa ni vjerskim i političkim vođama zemlje, ne smije dopustiti da vide Kovčeg. Stručnjaci za Etiopiju Roderick Grierson i Stuart Munro-Hay naglašavaju da bi, čak i da je pravi Kovčeg donesen u Aksum, u vlažnoj klimi drvo brzo istrunulo, no da je sadržaj mogao biti sačuvan. Na kraju krajeva, bez pristupa sadržaju kapele u Aksumu nemoguće je suditi o autentičnosti tvrdnji. Ipak, Grierson i Munro-Hay tvrde da »predaje koje su se u Aksumu održale toliko dugo treba shvaćati jednako ozbiljno kao najranije izvještaje o Kovčegu iz hebrejske Biblije«.

Nekoliko kovčega

Do sada navedeno ni u kom slučaju nije iscrpan prikaz svih lokacija koje se povezuju s nestalim Kovčegom. On je lociran, više

ili manje vjerodostojno, i u drevnom hramu na otoku Elefantine na Nilu u Egiptu, u Tiberijskom jezeru u Izraelu, na brdu Tara u Irskoj, te u državi Utah u SAD-u. Sto da zaključimo o takvoj brojnosti lokacija i o drugim misterijima koje okružuju Kovčeg? Primjerice, Biblija je protuslovna kad opisuje tko je konstruirao kovčeg i što kovčeg sadrži. Ponekad se čak čini da se istovremeno nalazi na dva različita mjesta.

Grierson i Munro-Hay tvrde nešto što se retrospektivno može činiti očiglednim: možda je postojalo više od jednoga kovčega. U Etiopiji kopije Kovčega imaju vlastito duhovno značenje. Ono što je važno, na mnogo načina, jesu ideja Kovčega zavjetnog i Kovčega kao simbola, a ne njegova autentičnost i originalnost. Možda su tako smatrali i drevni Hebreji. Postojanje nekoliko kovčega objasnilo bi tvrdnje o brojnim lokacijama. No, bi li ljudi iz antike na isti način razmišljali i o Pločama zakona koje je Kovčeg sadržavao? Naposljetku, ipak su one, a ne predmet u kojemu su bile smještene, pravi dar povijesti.

Zaključak

Dok stručnjacima ne bude dozvoljen ulazak u kapelu u Aksumu da potvrde tvrdnje čuvara, ili dok natjecateljski timovi arheologa u Svetoj zemlji ne nabasaju na nešto čuderno, moramo zaključiti da je najvjerojatnije rješenje misterija o Kovčegu i pločama Zakona to da su ih uništili osvajači i da su zauvijek izgubljeni u povijesti. Možda fragmenti tih drevnih relikvija leže razasuti među prašinom i kamenjem antičkoga Babilona.

Aristotelovi izgubljeni *Dijalozi*

Aristotel je bio antički grčki filozof koji je živio od 384. do 322. pr. n. e. Bio je Platonov učenik, a sam je podučavao i savjetovao Aleksandra Velikog i osnovao Licej (neku vrstu antičkog sveučilišta). Uz Platona se Aristotel danas smatra jednim od kolosa antičke grčke misli, a njegov rad mnogi smatraju najznačajnijim pojedinačnim utjecajem na intelektualnu povijest Zapada. Ipak, Aristotelova očuvana djela sadrže tek dio njegova izvornog opusa (po tradicionalnim izvorima tek jednu petinu), a i ova koja posjedujemo često su djelomična, skrpana od onoga što su zapravo bile Aristotelove bilješke za predavanja od strane kasnijih urednika. Što od njegovih djela nedostaje, kako su izgubljena i je li još moguće da budu pronađena?

Izgubljena književna blaga antičkoga svijeta

Ova pitanja nisu svojstvena samo izgubljenim Aristotelovim djelima. Većina antičke književnosti za nas je izgubljena. Ostali su samo primamljivi tragovi, poput popisa knjiga iz antičkih kataloga, sažetaka i bibliografija koje su sastavili kasniji pisci. Mnoga antička djela danas su nam poznata tek preko usputnih spomena i sporadičnih citata. Aristotel je bio jedan od najznačajnijih mislilaca antike i nepotpunost njegova djela jednako je značajna, no ona također i oprimjeruje sve druge praznine u povijesti klasične zapadne literature; od Homerovih izgubljenih epova do nestalih Sapfinih stihova i Eshilovih izgubljenih komada. Proučavanje misterija Aristotelovih nestalih knjiga može

osvijetliti čitavo ovo polje i pomoći da se iznađu odgovori na slična pitanja glede brojnih drugih izgubljenih djela.

Javni i privatni Aristotel

Aristotel je bio plodan pisac koji je ostao poznat po širini svoga intelektualnog interesa (opisivali su ga kao jednog od prvih polihistora, tj. erudita). Bavio se brojnim područjima; od metafizike, logike, poetike i etike do zoologije, meteorologije i ekonomije. Njegovo djelo može se podijeliti na dvije glavne skupine. Prva je skupina njegovih akroamatičkih spisa (danas poznatih kao rasprave), sastavljenih većinom kao bilješke za učenje i predavanja u njegovoj školi Liceju, i kao takve nisu pisane kao zasebne »knjige«, niti su bile namijenjene za objavljivanje. Nije ih odlikovao doraden književni stil i znaju biti teške za čitanje, a ponekad i proturječne i nejasne, baš kao što bi mogle izgledati i bilješke današnjih predavača. Neka od tih djela čak bi mogla biti i zabilješke Aristotelovih učenika, a ne njega samog. Ironično, ti zapisi jedini su preživjeli. U klasično doba ovi zapisi sakupljeni su u nekih 30 radova (ili »knjiga«) poznatih kao *Corpus Aristotelicum*.

Aristotel za svakoga

Druga glavna kategorija njegova rada sadržavala je ono što je Aristotel zvao egzoteričkim djelima - djela namijenjena javnosti. Većina ovih radova napisana je u prevladavajućoj formi toga razdoblja, platonovskorn dijalogu (okvir djela je diskusija između dvaju ili više osoba). Aristotelov stil u ovim djelima bio je

iznimno cijenjen: rimski pisac Ciceron usporedio ga je s »rije-
kom zlata«, no mi ga danas poznajemo tek iz citata ili odlomaka
prenesenih u djelima drugih autora. Antički katalozi, poput
onih koje je za aleksandrijsku knjižnicu sastavio Diogen Laerti-
je, navode više od 170 radova. Povrh toga, tu su i mnogobrojni
drugi zapisi, poput poezije i pisama (uključujući mnoga upu-
ćena Aleksandru Velikom i drugim važnim osobama). Drugim
riječima, sačuvano je manje od jedne petine Aristotelovih zapisa
(o točnom udjelu neki znanstvenici još raspravljaju, no svejedno
je riječ o ogromnoj većini).

Kako su izgubljena?

Tradicionalna priča o tome što se s Aristotelovim književnim
djelima dogodilo nakon njegove smrti potječe od antičkih pisa-
ca Strabona i Plutarha. Po njihovim izvještajima, svoja djela Ari-
stotel je ostavio svom nasljedniku u Liceju, a kada je ovaj umro,
prešla su u ruke Neleja iz Skepsisa. Da bi izmakli kraljevskim
skupljačima knjiga, ove materijale Nelejeva obitelj kasnije je
spremila u podrum ili jamu, gdje su desetljećima propadali u
uvjetima daleko od idealnih. U 1. st. pr. n. e. djela su prodana
nekom učenjaku koji ih je odnio u Atenu, gdje ih je 86. pr. n. e.
šćepao rimski osvajač general Sula, poslao ih nazad u Rim, i
prodao gramatičaru Tiranionu. Tek će 70. pr. n. e. i 250 godina
nakon smrti ovog velikana djela dospjeti u posjed Andronika s
Rodosa, prvoga koji je razasute akroamatičke materijale skupio
u sistematski organizirane knjige. To su verzije koje poznajemo
danas.

Ovo gotovo sigurno nije čitava priča. Neka Aristotelova djela morala su biti dostupna tijekom tog vremena, osobito njegovi *Dijalozi*, objavljeni u knjigama za njegova života - a ovaj izvještaj ne objašnjava što se kasnije dogodilo s većinom tih radova.

Krhki medij

Po svoj prilici sudbina koja je zadesila većinu Aristotelova opusa slična je onoj koja je pogodila toliko drugih djela antičke književnosti. Premda spominjemo »knjige« koje su bile »objavljiva-ne«, antička književnost bila je pisana rukom, na skupom papirusu (od trstike), na pergamentu ili veluru (izrađenom od životinjske kože). Bilo bi proizvedeno samo nekoliko primjeraka, a proces posudbe i kopiranja bio je prilično problematičan, uključujući tu i još uvijek dobro poznat slučaj posuditelja koji ne vraćaju materijale. Budući da je kopiranje bilo komplicirano i skupo, samo bi se popularne i tražene knjige umnožavale. Mnoge dokumente na pergamentu i veluru ponovno se koristilo za palimpseste, što je zahtijevalo struganje gornjega sloja da bi na istoj površini mogao biti ispisan novi tekst. Osobito odgovorni za ovakav način uništavanja antičke literature bili su kršćanski pisci iz ranoga srednjeg vijeka.

I same kopije bile su vrlo kratkoga vijeka. Održavanje zbirke knjiga ovisilo je o dobro financiranim knjižnicama, s profesionalnim osobljem; što je opet ovisilo o bogatoj, stabilnoj državi. Za vrijeme rata i društvenih previranja knjižnice su bile izložene pljačkama, poplavama, namjernom uništavanju i jednostavnom nemaru.

Lanac predaje

Složena je pripovijest o tome kako je na Zapadu klasična književnost bila prenošena od antike do srednjovjekovlja. U kratkim crtama ide ovako: Rimsko Carstvo na Zapadu postalo je izloženo rastućim pritiscima iznutra i izvana, uz masovne migracije i barbarske invazije, gladi i epidemije, vjerska razdiranja i ekstremizam, te sve teže ekonomske uvjete. U ovakvim uvjetima knjižnice, knjige i znanje nisu bili na visokoj cijeni i negdje putem velike knjižnice Rima uspješno su nestajale.

Istočno Rimsko Carstvo bolje se držalo i mnogi učenjaci i njihove knjige završili su u Aleksandriji i Konstantinopolu, ali su i ovdje pritisci ekonomskih nedaća i vjerskog ekstremizma uzeli svoj danak (vidi poglavlje »Aleksandrijska knjižnica« str.34.). Do 8. stoljeća epicentar znanosti i pridružene joj književnosti premjestio se u islamski svijet. Ovdje su znanje, a osobito prikupljanje knjiga, postali strast, a gradovi i vladari natjecali su se u veličini svojih knjižnica. Samarkandova osvajanja u središnjoj Aziji donijela su tajnu papira, relativno jeftinog i pristupačnog medija. Knjižnice poput one u Cordobi, u muslimanskoj Španjolskoj, narasle su do golemih razmjera.

Kršćanski učenjaci iz Europe posjećivali su ove islamske centre znanja i prevodili i kopirali dio njihova literarnog nasljedstva. Papir je s vremenom stigao i u Europu, pa su se neka europska sveučilišta počela natjecati s islamskim svijetom kao centri kopiranja. Pad Konstantinopola 1453., u kombinaciji s usponom humanizma u Italiji, izazvao je priljev znanstvenika u kulturu koja je bila spremna vrednovati klasično znanje, a rezultirajuća renesansa, zajedno s izumom tiska, upotpunila je pre-

porod europske znanosti i potakla širenje klasične književnosti. Ipak, nakon toliko turbulencija mnogo toga je nestalo. Gertrude Rawlings, povjesničarka knjige, komentira da »ne iznenađuje to što danas posjedujemo tako malo antičkih djela, već to što ih imamo uopće«.

Uspješnice i ostalo

Da fokus vratimo na Aristotela - možda postoje specifični razlozi zašto neke njegove knjige nisu preživjele. Kao što je već spomenuto, opstanak antičkih književnih djela u neku ruku je bilo natjecanje u popularnosti. Samo su stalno tražene knjige bile umnožavane dovoljno da se osigura zamjena kopija izgubljenih zbog istrošenosti i kidanja, te očuvanje kopije na jednoj lokaciji u slučaju da na drugoj knjiga bude uništena u požaru, poplavi ili pri nekom osvajanju.

Od 3. st. n. e. otporniji oblik kodeksa, puno sličniji današnjim knjigama, istisnuo je krhak i ranjiv oblik svitka koji su preferirali antički Grci i Rimljani. Nisu sva djela uspješno prošla kroz ovu tranziciju, opet zbog troškova. Mađarski znanstvenik Bela Lukacs izložio je teoriju po kojoj su glavni čuvari Aristotelove književne ostavštine, učitelji u Liceju, iz svoga tankog budžeta izdvajali za prebacivanje na kodeks samo onih djela koja su im najviše koristila u svakodnevnom poučavanju, što su bili akroamatički tekstovi *Corpusa Aristotelicum*.

Sire prihvaćena teorija, koju je prvi izložio njemački klasičar Werner Jaeger, glasi da su Aristotelovi *Dijalozi* dio njegovih ranih, manje zrelih radova, njegova juvenilija, koju su uspješno nadmašila kasnija djela. Time bi se moglo objasniti zašto nisu

kopirana u jednakoj mjeri. U novije vrijeme A. P. Bos tvrdi da je stvar više u promjenama filozofsko-literarnih moda antike. Po Bosovoj rekonstrukciji izgubljenih radova, teme i argumenti koje Aristotel koristi su zreli, no ilustrira ih preko mitova i mit-skih priča, što je stil koji je izišao iz mode u 3. st. pr. n. e. Zato su se kasniji znanstvenici bavili samo Aristotelovim kasnijim radovima.

Kakvi god razlozi bili, čini se da je za antičku literaturu vrijedilo pravilo »razmnožavaj se ili umri«, a Aristotelovi rani radovi kažnjeni su za kršenje toga pravila. Do vremena pada Rimskog Carstva i prostiranja mračnog doba nad Europom, postojalo je jednostavno premalo kopija *Dijaloga* i ostalih Aristotelovih danas izgubljenih radova, da bi preživjeli dugu listu knjigocidnih nevolja.

Povratak u život

Ako preživljavanje nije izgledno, ne znači i da je nemoguće. Jesu li neke kopije koje se smatraju izgubljenima, unatoč izgledima, negdje preživjele? Otkriće antičkih papirusa u Egiptu krajem 19. stoljeća proučavateljima Aristotela dalo je novu nadu. Godine 1880. u Egiptu su otkriveni i otkupljeni od Egipatskog muzeja u Berlinu fragmenti kopije Aristotelova izgubljenog djela *Atenski ustav*, najvažnijeg iz serije od 158 rasprava o ustavima grčkih država, koji su napisali sam velikan i neki od njegovih učenika. Američki misionar u Egiptu zatim je 1890. otkrio skup od četiri papirusa s potpunom kopijom istog djela, što je onda prodano Britanskom muzeju.

Oksirinh

Inspirirani ovim otkrićima, dvojica mladih arheologa sa sveučilišta u Oxfordu, Bernard Grenfell i Arthur Hunt, počeli su iskopati smetlišta na brdima oko Oksirinha, jugozapadno od Kaira u Egiptu. Oksirnih, čije ime dolazi od naziva za mitsku »ribu šiljata nosa« (»oxyrhynchus«), koju su štovali stanovnici Egipta, bio je glavni grad jedne provincije ptolemejskog (grčkog), a kasnije i rimskog Egipta. Preko tisuću godina bio je središte administracije i birokracije, ali i tipičan užurbani trgovački grad sa svim karakteristikama svakodnevnog života. Stanovnici, posebice birokrati, prilično su se slobodno koristili papirusom, bilježeći na nj sve - od povrata poreza i računa, do školskih radova i ljubavnih pisama. Kada bi papirus iskoristili, skupa s ostatkom smeća bacali su ga na brda izvan grada. Srećom za buduće generacije, uvjeti su se posložili da ovi materijali opstanu do danas - mjesto se nalazi dovoljno daleko od Nila da izbjegne godišnja poplavlivanja, a sama brda nalazila su se iznad razine podzemnih voda, pa je papiruse s vremenom prekrilo vrući, suhi pijesak.

Grenfell i Hunt su zaposlili timove radnika koji su iz brda s otpadom iskopali na tisuće papirusa, svojim naporima praktički izumivši novu disciplinu, nauk o papirusima, u pokušaju da dešifriraju antičke tekstove. Kao gorljivi studenti klasicizma, gajili su nadu da će pronaći sve izgubljene radove antike. Premda razočarani što su otkrili uglavnom porezne odreske, račune i slično, oni i njihovi nasljednici (budući da se projekt nastavlja do danas) pronašli su i širok raspon prethodno nepoznate antičke literature, uključujući pjesme Pindara i Sapfe, većinu

Menandrovilri djela, neka Sofoklova djela i rana kršćanska evanđelja, uključujući dijelove *Isusovih izreka*, poznatih i kao *Evanđelje po Tomi*.

Visoka tehnologija u nauku o papirusima

Čini se da izgubljeni Aristotelovi radovi nisu bili među pronađenim blagom, no napredak u tehnikama slikovne dijagnostike revolucionira nauku o papirusima, pa je moguća pojava novih otkrića među svicima iz Oksirinha ili drugim nalazima. Na primjer, osvjetljavanjem svitaka svjetlosnim zrakama različitih valnih duljina mogu se otkriti prethodno nečitljivi tekstovi, dok lasersko skeniranje čitljivima može učiniti čak i karbonizirane materijale, kao što je bio slučaj sa svicima izvučenim iz rimskog grada Herkulaneja, stradalog u erupciji vulkana.

Pljačkaši izgubljene knjižnice

Danas se čini da nema osobitih izgleda da će Aristotelovi izgubljeni *Dijalozi* biti pronađeni, no ostaje nada da negdje na svijetu postoji još neotkriveno skrovište antičkih svitaka, koje je neka-ko preživjelo tisućljeća zanemarivanja i razdora. Najočitiiji kandidati u Europi i na Bliskom istoku su antički samostani, u kojima su knjige skupljane od kasne antike do danas, i gdje je plamen učenosti gorio i za vrijeme mračnoga doba. Nada da će se u nekoj skrivenoj knjižnici pronaći kakav izgubljeni Aristotel temelj je radnje romana Umberta Eca, *Ime ruže*, u kojem franjevački redovnik u tajnoj knjižnici benediktinske opatije u Italiji 1327. otkriva Aristotelovo izgubljeno djelo *O komediji*. Radnja

Ecova romana ponavlja ideju raširenu u krugovima teoretičara zavjera, ideju da u tajnim vatikanskim arhivima katolička crkva skriva veliku količinu materijala, punu knjižnicu djela prekon-troverznih, preosjetljivih ili preheretičnih da bi smjela biti do-stupna javnosti.

Malo je vjerojatno da bi mogao postojati europski samostan s dosad neotkrivenim odajama, a čak kad bi i postojao, klimat-ski uvjeti teško da su pogodovali očuvanju osjetljivih rukopisa. No, možda u islamskom svijetu postoje samostani koje tek tre-ba temeljito istražiti modernim metodama, a koji također mogu imati i pogodniju klimu: primjerice u Egiptu, Libiji i na Levan-tu, glavnim središtima ranog kršćanstva i mjestima prvih samo-stana.

Najočitiji primjer za takav nalaz otkriće je svitaka s Mrtvoga mora (s t r . 1 1 8) , gdje je samostanska zajednica u pustinjском području izgradila skrovište dokumenata koji su, zahvaljujući sušnim uvjetima, ostali prilično dobro očuvani i tisućama godi-na kasnije. Možda negdje na svijetu ima još sličnih skrovišta koja čekaju da na njih nabasa arheolog, lovac na blago ili tek pa-stir u potrazi za izgubljenim janjetom.

Sveti Gral

Zahvaljujući sveprisutnosti u svakodnevnom govoru, kao i fe-nomenalnom medijskom uspjehu trećeg nastavka *Indiane Jone-sa* i, još recentnije, Brownova *Da Vincijeva koda* i istoimenog filma, arhetipska izgubljena relikvija Sveti Gral postao je ulti-mativni povijesni misterij. No slava nije donijela i razumljivost;

velik broj ljudi nije siguran što je točno Sveti Gral, a većina onih koji *jesu* sigurni, uglavnom su u krivu. Dvojbe o njegovu identitetu množe se kad se govori o njegovu boravištu; za niz artefakata tvrdi se da su upravo oni Sveti Gral, a postoji i čitav popis lokacija za koje se tvrdi da su njegovo skrovište.

Što je Gral?

Prema suvremenom popularnom shvaćanju, Gral je pehar - pehar u koji su uhvaćene kapi Isusove krvi dok su ga razapinjali, i isti onaj pehar koji je Isus koristio na Posljednjoj večeri kad je posluživao vino (premda je naziv te posude zapravo Sveti Kalež). Ova relikvija ima čarobne moći: može stvoriti hranu i piće, liječiti rane, pokloniti besmrtnost i zemlji donijeti napredak. Ipak, ovo nije jedina osobina koja se pripisuje Gralu, čak ni najranija.

Serviranje mita

Odmah valja napomenuti da se ni Gral ni Kalež ne spominju u Novome zavjetu. Riječ je o tradicijama koje su došle kasnije. Od ova dva Kalež se pojavljuje prvi i možemo ga smjestiti najkasnije u 6. stoljeće. S druge strane, priča o Gralu ne pojavljuje se sve do srednjega vijeka. Prvi pisani izvor je Chretien de Troyesov *Perceval, ou le Conte du Graal* (iliti *Parsifal ili Priča o Gralu*), nastao između 1180. i 1191., a u toj poemi Gral nije predstavljen kao sveta relikvija, već jednostavno kao posuda ili zdjela.

Ovo upućuje na originalnu etimologiju riječi Gral - na srednjovjekovnom latinskom *gradalis* ili *gradale* označava plitku

zdjelu za posluživanje delikatesa na gozbama. Druga mogućnost je da dolazi od riječi *cratalis*, izvedene iz *crater*, što označava posudu za miješanje. Tako je po najranijim shvaćanjima Gral bio posuda ili zdjela, bez osobite veze s Isusom, Posljednjom večerom ili raspećem.

Kraljevska krv

Kako se razvijala legenda o Gralu, tako je stvorena i nova etimologija. *Graal* je postao Sveti (*San*) *Graal*, ili *Sangreal*, što se onda moglo razdvojiti na riječi *Sang Real* ili kraljevska krv. To je upućivalo na sveti sadržaj Grala/Kaleža (ovo dvoje se stopilo), a u novije doba shvaća se kao kodirana referenca na činjenicu da je »istinski« Gral Isusova krvna linija (tj. njegovi nasljednici).

Drugi identiteti

Brojne su teorije o tome što bi Gral mogao biti. Sudeći po verziji legende Wolframa von Eschenbacha, Gral je zapravo stijena koja je pala s nebesa i koja je bila pribežište neutralnih anđela za vrijeme rata između Lucifera i Raja. Druga verzija tvrdi da je Gral smaragd iz krune koju je Lucifer nosio prije pada. Neki autori tvrde da je Gral knjiga, možda izgubljeno evanđelje, možda čak i ono koje je napisao sam Isus.

Fascinantnu teoriju iznosi Flavia Anderson u knjizi *Drevna tajna: u potrazi za Svetim Gralom* (1953.), gdje tvrdi da je Gral *Urim ve Tumim* Staroga zavjeta. Doslovno prevedeno to znači »svjetla i savršenstva« ili »otkrivenje i istina« i obično se shvaća kao nekakav postupak proricanja ili ždrijebanja. Anderson,

međutim, tvrdi da se odnosi na konkretan primjer drevne tehnologije: staklenu kuglu punjenu tekućinom, koja je bila postavljena na postolje u obliku stabla, a koja je mogla proizvoditi svjetlosne efekte i kojom se mogla zapaliti vatra usmjeravanjem sunčevih zraka, kao što se to radi s povećalom.

Keltski ili kršćanski

Bliske paralele s tradicionalnom predodžbom o Gralu kao peharu ili posudi sa čarobnim moćima pronalazimo u keltskoj mitologiji, gdje se spominje nekoliko kotlova koji mogu proizvoditi hranu i piće, dati mudrost, liječiti rane i vraćati iz mrtvih. Nakon balada o Gralu iz pera Chretien de Troyesa i Roberta de Borona (vidi dalje), nastale su velške verzije koje su Gral i arthurijanske motive kombinirale s keltskim motivima, što je onda postalo dijelom kasnijeg razvoja legende o Gralu. Ovo je dovelo do široko rasprostranjene pretpostavke da je legenda o Gralu zapravo izvedena iz keltskoga mita - keltski mit s kršćanskom pozlatom.

No, istina je vjerojatno upravo suprotna. Više je znanstvenika koji danas tvrde da je legenda o Gralu utemeljena na čisto kršćanskim motivima, vjerojatno da bi se potpomogla popularizacija obreda svete pričesti (jasno povezanog sa Svetim Kalezom, utoliko što se radi o preobraženom vinu za koji je Kalez bio prva posuda), i koja je kasnije stekla keltsku pozlatu.

Povijest Grala

Prva romanca o Gralu, ona Chretien de Troyesa, ne spominje porijeklo ni osobine Grala. U tom trenutku predmet je zapravo jednostavno gral, radije no Gral. Tek u kasnijoj romanci naslova *Joseph d'Arimatee* francuski pjesnik Robert de Boron prvi puta pojašnjava povijest Grala. Nastala između 1192. i 1202., ova verzija iznosi pripovijest o Josipu iz Arimateje i o tome kako je Gral donio u Englesku.

Jesu li ti koraci, u davna vremena...?

Josip iz Arimateje lik je iz Novoga zavjeta čija je priča proširena u apokrifnim izvorima (to jest evanđeljima izbačenima iz »službene« verzije Biblije) i koji se kasnije razvio u legendarnu/folklornu figuru. Bio je bogat i utjecajan trgovac i tajni Isusov sljedbenik koji se pobrinuo za njegovo tijelo nakon raspeća, umotavši ga i položivši u vlastitu grobnicu (tako je ispunjeno Izaijino proročanstvo da će Isus biti pokopan u grobnici bogatoga čovjeka). Zbog ove službe uhitile su ga židovske starješine, ali Krist mu se ukazao i hranio ga (po nekim verzijama, preko Grala) prije nego što ga je izbavio iz zatvora.

Po Boronu i drugima, nakon bijega iz zatvora Josip je udružio snage s apostolom Filipom, Marijom Magdalenom, Lazarom i mnogim drugima te otputovao preko Sredozemnog mora za Marseilles, odakle je poslan u Britaniju, zemlju koju je poznavao preko trgovine kositrom, da pronosi radosnu vijest. Sa sobom je ponio posudu koju je Isus koristio na Posljednjoj večeri (tj. Sveti Kalež) i u koju je sam sakupljao kapi krvi raza-

petoga Isusa. On i njegovi sljedbenici pristali su u somersetskim močvarama i popeli se na najbliže brdo, današnji Glastonbury Tor. Tu je Josip svoj štap zabio u tlo, uslijed čega je ovaj čudesno propupao i procvjetao, te je tu Josip osnovao prvu crkvu u Britaniji.

U kasnijim razradama legende o Gralu, Josip i njegovi rođaci postali su preci britanskih kraljeva (uključujući i Artura), dok je Gral povjeren na brigu Josipovu zetu, prvom iz duge loze čuvara Grala koja vodi do Kralja ribara, Parsifala, Galahada i drugih ličnosti arturijanske legende. Druge priče o Josipu iz Arimateje uključuju onu po kojoj je on zapravo Isusov ujak, koji je mladoga Mesiju možda vodio sa sobom na prethodna trgovačka putovanja u Britaniju - ova priča bila je nadahnuće za Blakeov *Jeruzalem*.

Gral u Britaniji

Priča o Josipu iz Arimateje tvrdi da je Gral završio u Britaniji, no postoji nekoliko različitih verzija ove priče, pa tako i nekoliko kandidatskih lokacija.

Zdenac Kaleža

Po glastonburijskoj lokalnoj predaji, Gral je zakopan duboko unutar Glastonbury Tora, što je prouzročilo nakupljanje izvorske vode na mjestu koje se danas zove Zdenac Kaleža. Po pričama, voda je crvenkaste boje jer potok teče preko Grala, miješajući se s Kristovom krvlju. Geolozi, međutim, tvrde da je izvorska voda crvenkasta jer je bogata željeznim oksidima koji

se talože u okolnim stijinama. Spomenute naslage odgovorne su za Torov nastanak, jer su tijekom milijuna godina ove stijene učinile čvršćima od onih iz okolnog područja, koje su erodirale, ostavljajući Tor da ponosno stoji.

Corbenic, zamak Grala

Po priči o Gralu, Josip je Gral predao svome zetu Bronsu, prvom kralju Grala, koji ga je čuvao u zamku Corbenic. On je postao legendarni zamak Grala, koji su tražili vitezovi kralja Artura. Danas se smatra da je Castell Dinas Bran u sjevernom Walesu lokacija drevnog Cobernica, a danas tamo stoji srednjovjekovni dvorac na mjestu nekadašnje utvrde iz željeznog doba.

Posuda iz Nanteosa

Puno novija predaja, za koju se smatra da potječe iz viktorijan-skog doba, pripovijeda o tome kako su redovnici iz Glastonbury Abbeyja, istjerani odlukom Henryja VIII. o raspuštanju samostana, iskopali Gral i ponijeli ga sa sobom u Južni Wales, gdje su ga na kraju bili primorani povjeriti na brigu lokalnom plemiću, vladaru imanja Nanteos. Tu je ostao do 1952., kad je kuća prešla u posjed novoga vlasnika, a posuda iz Nanteosa prebačena je na čuvanje u sef neke banke.

Posuda iz Nanteosa zapravo je mala drvena zdjela. Po legendi, izrađena je od maslinova drveta iz Palestine iz 1. stoljeća. Zapravo je gotovo sigurno riječ o vrsti srednjovjekovne posude iz 14. stoljeća, izrađene od kore biljke *witch hazel*. Nekoliko ko-

madića zdjele nedostaje - odgrizli su ih hodočasnici, uvjereni da posuda ima iscjeliteljske moći.

Templarska veza

Vitezovi templari bili su religijski vojni red čija je prvotna zadaća bila zaštita hodočasnika u Svetoj zemlji. Postali su bogati i moćni diljem Europe, a njihovi tajni obredi i iznenadna propast u ranom 14. stoljeću zavili su ih velom tajne koja do dana današnjega vrši snažan utjecaj na romantična maštarenja. Prvi put se s legendom o Gralu povezuju u romanci *Parsifal* Wolframa von Eschenbacha, nastaloj između 1210. i 1215. U toj verziji, u utvrdi Munsalvaesche (koja se ponekad poistovjećuje sa samostanom na Montserratu u Španjolskoj) Gral čuva grupa vitezova zvanih *Templiesin*, za što se smatra da je slabašno prikri-vena referenca na templare, koji su u vrijeme kad von Eschenbach piše bili na vrhuncu moći. Budući da mnoge legende o templarima spominju da su templari nešto iskopali iz ruševina Salomonova hrama u Jeruzalemu, da su zaplijenili Gral za vrijeme pljačke Konstantinopola 1204., ili na druge načine stekli tajno znanje koje im je donijelo bogatstvo i moć, nije teško razumjeti kako ih se počelo povezivati s Gralom. Kada su templari zatrti u 14. st., Gral je navodno odnesen/skriven.

Kapela Rosslyn

Od ove točke priča se razdvaja u nekoliko rukavaca. Po jednoj verziji, templari su svoje neprocjenjivo blago odnijeli u Britani-

ju, gdje su uglavnom izbjegli progonima, i ono je prešlo u ruke obitelji Sinclair, škotskih plemića sa sjedištem u Roslinu u Lothianu. Navodno je njihovo tajno znanje ubrzalo izgradnju danas slavne kapele Rosslyn, potičući ih da pri ukrašavanju kapele uključe sve oblike neobične templarske i masonske simbolike, Najukrašeniji od svih dijelova kapele je Šegrtski potporanj *, bogato isklesan stup koji se naširoko reklamira kao posljednje počivalište Svetoga Grala.

Na nesreću, za ovo nemamo dokaza, unatoč neosnovanim i nedokazanim tvrdnjama da su »detektori metala dokazali« da se unutar potpornja nalazi neki »predmet«. Istina je da se ispod kapele nalaze prostorije/podrumi, no oni nisu iskapani jer bi se time ugrozili temelji.

Dolazak u Ameriku

Medu brojnim bizarnim tvrdnjama o templarima, obitelji Sinclair i opstanku templara u Britaniji je i ona da su templarski brodovi i navigatori dolazili u Ameriku prije Kolumba i da iza toga stoje Sinclairovi. Želeći Gral skriti na što nepristupačnije mjesto, Sinclairovi su ga navodno poslali u Novi svijet, gdje je zakopan u jamu na Oak Islandu u Novoj Škotskoj, što priču o Gralu povezuje s onom iz poglavlja nazvanog Jama s novcem na Oak Islandu (vidi str. 174). Izuzev kojekakvih nagađanja, ne postoje dokazi koji bi poduprli ove tvrdnje, i zapravo je malo vjerojatno da se u jami na Oak Islandu ikad išta nalazilo.

Još bizarnija je tvrdnja da je Gral u Ameriku prokrijumčario svećenik koji je 1607. tamo putovao s kapetanom Johnom

* Stup je dobio ime prema legendi o darovitu klesarskom šegrtru koji ga je izradio (nap. ur.).

Smithom povodom osnivanja kolonije u Jamestownu. Kad je Smith posjetio pleme američkih Indijanaca Piscataway u selu Moyaone u Accokeeku (današnje područje države Maryland), svećenik je tamo sakrio Gral. Idućih stoljeća Gralov je utjecaj okolno područje učinio sjedištem svjetske moći (iako očito nije učinio previše za Piscatawaye, koje su uništile bolesti i nadmetanje s kolonijom i drugim plemenima). Tko je bio taj svećenik, kako je došao u posjed najdragocjenije relikvije kršćanskoga svijeta, te zašto bi je želio zakopati u Accokeeku, pitanja su koja ostaju neodgovorena.

Sionski priorij

Zahvaljujući *Da Vincijevu kodu*, trenutno je u modi teorija da je Sveti Gral zapravo Isusova krvna linija. Po ovoj priči, prvi put izloženoj u knjizi *Sveta krv, Sveti Gral*, Isus je bio oženjen Marijom Magdalenom. Kada su ona i Josip od Arimateje putovali za Marseilles nakon raspeća, s njima su išla i Isusova djeca, a možda čak i sam Isus, koji nije umro na križu kao što se tvrdi. Kristovi nasljednici kasnije su postali merovinški kraljevi Francuske, sve dok nisu bili zbačeni, nakon čega su krvnu lozu u tajnosti čuvale grupe poput vitezova templara i tajanstvenog Sionskog priorija. Danas se za Sveti Gral govori da istovremeno predstavlja i tajno znanje o Kristu i njegovo potomstvo, a Katolička crkva marljivo radi na zatiranju tih »činjenica«. Razni »dokazi«, nedostižni poput Svetog Grala, skriveni su u kapeli Rosslyn, a možda i negdje u okolici grada Rennes-Le-Chateau u pokrajini Languedoc u Francuskoj.

Ova zabavna izmišljotina uglavnom se temelji na krivotvorenim dokumentima koje je u francuske nacionalne arhive

prokrijumčario poznati prevarant, isti koji je 1950-ih izmislio Sionski priorij kao sredstvo ispunjavanja vlastitih maštarija. Ova priča daleko više zbunjuje negoli pomaže osvijetliti bilo kakvu iskrenu potragu za Svetim Gralom.

Pravi pehari i kaleži

Priče o Josipu iz Arimateje i Arturu, te pridružena im templarska prtljaga, čine tek jednu nit predaje koja se dotiče Grala. Postoji nekoliko predmeta za koje se tvrdi da su Gral ili Kalež, a koji se od većine arimatejsko-arturijanskih virtualnih kandidata razlikuju po tome što postoje kao stvarni predmeti.

Santo Caliz iz Valencije

Katedrala u španjolskoj Valenciji prebivalište je malenog crvenog ahatnog pehara, posađenog na daleko ukrašenije postolje, za koji se kaže da je *Santo Caliz* ili Sveti Kalež. Tvrdi se da »arheološke studije« pehara otkrivaju da potječe s Bliskog istoka, iz razdoblja između 4. st. pr. n. e. i 1. st. n. e., premda se čini da je ova tvrdnja temeljena na pregledu, radije no na mikroskopskom proučavanju i sličnim istraživanjima. Porijeklo artefakta može se pratiti tek od 1134., no takozvana potvrda o autentičnosti veli da ga je u Rim donio sam sv. Petar, te da je kasnije prenesen u Španjolsku da bude na sigurnom za vrijeme Valerijanovih progona kršćana iz 258.

Antiohijski kalež

Mala zdjela od čistoga srebra s ukrašenim postoljem, navodno pronađena u blizini Antiohije (u današnjoj Turskoj) 1908., proglašena je vrlo starim (iz 6. stoljeća) euharistijskim kaležom (znači da se koristio za vrijeme euharistije ili sakramenta prve pričesti). Neizbježno, bilo je tvrdnji da je riječ o Svetom Kaležu s Posljednje večere. Prema Metropolitanu, njujorškom muzeju za umjetnost gdje se ovaj artefakt danas nalazi, antiohijski kalež vjerojatnije je bio stojeća svjetiljka, a proglašavati ga Svetim Kaležom je »ambiciozno«.

Sacro Catino iz Genove

U katedrali u Genovi nalazi se heksagonalna smaragdozelena posuda ili zdjela poznata kao *Sacro Catino*, ili Sveti umivaonik, koji su srednjovjekovni pisci prepoznali kao Sveti Kalež. Na početku se smatralo da je izrađen od smaragda, no otkriveno je da je riječ o egipatskom staklu kad se razbio na povratku u Genovu (nakon što ga je Napoleon premjestio u Pariz). Njegovo porijeklo može se pratiti od 1170., a priča se da su ga osvojili genoveški križari u Palestini, ili u Španjolskoj, u ranom 12. stoljeću. Sa Svetim Kaležom/Gralom nisu ga povezivali do kasnog 13. stoljeća.

Zaključak

Moglo bi se reći da tri navedena kandidata polažu veće pravo na titulu pravog Svetog Grala nego opjevani artefakti/tajne iz pripovijesti o Gralu. Ipak, ostaje činjenica da nema uvjerljivih do-

kaza da je Sveti Gral ikad uopće postojao. Čak i ako prihvatimo ideju da je Isus bio povijesna ličnost, i da su se Posljednja večera i raspeće (zajedno s prikupljanjem krvi) uistinu dogodili, nema načina da saznamo kako su izgledali pehari ili posude u tim događajima, i što se s njima odmah potom zbilo. Ostaju nam tek predaje, legende i priče i, bez obzira na drevnost koja se ovim predmetima pripisuje, većina ih datira najranije iz srednjega vijeka.

Arculfov kalež

Najraniji zapis o Svetome Kaležu dolazi iz Arculfova opisa vlastita putovanja u Svetu zemlju krajem 7. stoljeća. Arculf je bio galski redovnik koji je posjetio sveta mjesta i opisao ih redovnicima na Ioni. Arculf spominje da je u kapeli u Jeruzalemu vidio razmjerno velik srebrni kalež s dvije drške. Što se s tim kaležom kasnije dogodilo ne zna se, no upada u oči da nijedan od opisanih kandidata ne odgovara opisu i da se Arculfova priča očito suprotstavlja legendi da je Josip iz Arimateje odnio Kalež/Gral.

Čak i kad bi se pronašao predmet koji u potpunosti odgovara opisu, nije jasno kako bi njegovo porijeklo ikad moglo biti dokazano. Kao i s većinom relikvija, od Turinskog platna do raznoraznih komadića Križa na kojemu je Isus razapet, tvrdnje izrečene o njima moguće je tek opovrgnuti. Izvan toga, vjerovanje u njihovu autentičnost pitanje je vjere.

Shakespeareove izgubljene drame

Djelo Williama Shakespearea ne zahtijeva puno uvoda. Njegovi komadi izvedeniji su od djela bilo kojeg drugog pisca i smatraju ga najvažnijim autorom zapadnjačke književnosti. Akademska produkcija posvećena proučavanju Shakespearea golema je, a generacije sakupljača knjiga i antikvara posvuda su tražile materijale vezane uz ovog velikana; materijale čija se vrijednost temelji na njihovoj rijetkosti.

Neki novi Shakespeareov komad, otkriven nakon 400 godina, bio bi stoga od ogromnog književnog, akademskog i antikvarskog značaja. U nekim akademskim područjima takvo što bilo bi ravno otkriću novog evanđelja ili novoga nacrtu američkog ustava. Još je fascinantnije to što zapravo znamo za dva takva izgubljena komada: *Osvojeni ljubavni trud* i *Cardenio*, koje je Shakespeare vjerojatno napisao zajedno sa Johnom Fletchermom.

No, znamo li uistinu? Premda ćemo ih naći u gotovo svakoj biografiji službeno uvrštene u »Shakespeareove izgubljene drame«, brojne su rasprave oko njihova identiteta, kao i oko toga jesu li uopće postojali. Da bismo razumjeli ove debate i tako dobili neku sliku o tome kolika je mogućnost da će izgubljene drame biti otkrivene, i gdje, nužno je uroniti u složeni svijet studija o Shakespeareu.

Quarto i folio izdanja

Na neki način Shakespeareov opus nalik je Bibliji. Postoji prihvaćeni kanon djela, a postoje i apokrifi (djela koja neki pripisuju

Shakespeareu, no u znanstvenom svijetu općenito se ne smatraju dijelom njegova opusa). Prihvaćeni kanon većinom dugujemo prvom *folio* izdanju, zbirci Shakespeareovih komada prikupljenih i objavljenih sedam godina nakon njegove smrti, 1623. Ovo ipak nije bila kompletna zbirka njegovih djela; Shakespeareu su pripisivani brojni drugi komadi i prije i nakon objavljivanja prvog *folija*. Većina ih je odbačena, i u najboljem slučaju spadaju u apokrif. Rijetki od njih, kao što je *Periklo, vladar tirski*, postali su dio prihvaćenog kanona. Ove drame danas su nam poznate jer su objavljivane zasebno od *prvog folio* izdanja, često u jeftinom obliku poznatom kao *quarto* (list papira presavijao se dva puta).

Problemi s objavljivanjem

Ne bi li trebalo biti relativno jasno što je Shakespeare napisao, a što nije? Treba jednostavno pogledati *quarto i folio* izdanja, i vidjeti koja od njih nose njegovo ime. Na nesreću, stanje izdavačke scene u kasnoj elizabetinskoj Engleskoj takvo što čini nemogućim. Kad je Shakespeare tek došao u London i počeo pisati u 1580-ima i ranim 1590-ima, ispočetka je vjerojatno radio kao neka vrsta unajmljenog pisca. U to vrijeme suradnja s drugim piscima bila je uobičajena pojava, a dramski pisci daleko su se manje zabrinjavali oko pitanja autorstva negoli to čine danas. Njegovi rani radovi stoga su vjerojatno uglavnom anonimni.

Kasnije, kad se već afirmirao kao dramatičar, sam je njegov uspjeh utjecao na pad u izdavanju njegovih djela. Za Shakespeareova života nisu postojali zakoni o zaštiti autorskih prava, i

objavljivanje drama olakšavalo je drugim izdavačima i kazališnim družinama da drame izvode bez dozvole, plagiraju ih, ili jednostavno kopiraju. Zato je relativno malo Shakespeareovih drama objavljeno za njegova života, a kad su i objavljene, to nisu uvijek bila najprofesionalnija izdanja. Shakespeareov uspjeh uskoro je potaknuo beskrupulozne pisce i izdavače da pokušaju zaraditi na njegovoj slavi, lažno mu pripisujući autorstvo nekih djela. To je ostao problem sve do 18. stoljeća, kad je čvrsto uspostavljen šekspirijanski kanon, a problem povremeno predstavlja i danas (vidi poglavlje »Druga djevojčina tragedija«, str. 114).

Promaknuće iz apokrifa

Studije kojima je cilj bio svladavanje ovih tekstualnih problema dovele su do prihvaćanja nekih drama kao autentičnih Shakespeareovih djela, koja su tako zapravo zaradila »promaknuće« iz apokrifa. Na neki način se radi o »izgubljenim« dramama koje su »ponovno otkrivene«. One uključuju komade *Periklo*, *Dva plemenita rođaka*, *Eduard III*, i *Sir Thomas More*. Vjerojatno su svi komadi nastali u suradnji s drugim autorima, neki od njih uz relativno mali Shakespeareov doprinos.

Irelandova prijevara

Jedna od najneobičnijih priča vezanih uz izgubljene Shakespeareove drame priča je o Williamu Henryju Irelandu i *Vortigernu*. Ireland je bio sin vlasnika antikvarijata. Premda su ga njegov otac i svi ostali smatrali glupanom, iskazao se kao stručan kriptovoritelj, sposoban oponašati potpise i izvanredno umješno

kombinirati stari ili odležani papir, antikni pečatni vosak i tintu nalik antiknoj. Da bi stekao očevo priznanje, upleo se u niz sve ambicioznijih krivotvorina, što ga je dovelo do »otkrića« prav- nog dokumenta koji je potpisao Shakespeare. Uslijedile su dru- ge šekspirijanske krivotvorine, sve dok 1795. Ireland nije iznjedrio svoju dotada najambiciozniju krivotvorinu - potpuno nov komad, navodno otkriće nepostojećeg dobročinitelja, koje- ga je Ireland izmislio kao izvor svojih antikvarskih blaga.

Komad je naslovljen *Vortigern* i bavio se legendarnim bri- tanskim kraljem iz 5. stoljeća. Temelj za ovo djelo Ireland je pronašao u Holinshedovim *Kronikama*, istom izvoru koji je ko- ristio i Shakespeare za svoje brojne povijesne drame. Premda Ireland nije bio netaleantiran pisac, i kasnije je napisao solidnog *Henrika II.* pod vlastitim imenom (originalno ga je zamislio kao još jednu izgubljenu Shakespeareovu dramu), u *Vortigemu* je bio bez nadahnuća i komad je u najboljem slučaju bio tek osrednji.

Najnevjerojatniji dio čitave afere bila je lakovjernost lon- donske javnosti, pa i stručnjaka. Vodeći impresario i dramatičar toga razdoblja, Robert Brinsley Sheridan, čak je i otkupio prava na izvođenje *Vortigerna*, ali na nesreću, do vremena kada je ko- mad postavljen i izveden u londonskom kazalištu Drury Lane 1796., javno mnijenje okrenulo se protiv autentičnosti Irelan- dovih Shakespeareovih zapisa i izvedba je dočekanana s takvom porugom da je komad prikazan samo jednom. Ireland je s vremenom priznao krivotvorenje, pa je preživljavao pišući za novac, premda su kasnije njegove krivotvorine postale toliko tražene kao kolekcionarski primjerci da je krivotvorio nove ko- pije - krivotvorine krivotvorina. I one danas vrijede podosta novca.

Dokaz postojanja

S obzirom na ogromnu količinu zbunjujućih dokaza o komadima koje je Shakespeare možda napisao, ili nije, otkud toliko jednoglasje oko dvije »službeno« izgubljene drame? Njihov identitet spoznali smo zahvaljujući spretnosti književnih istražitelja.

Meresov popis

Glavni dokaz je popis Shakespeareovih komada iz knjige *Palladis Parnici, Wits Preasury* (1598.), elizabetinskog svećenika i ljubitelja umjetnosti Francisa Meresa. U jednom od poglavlja ove knjige Meres uspoređuje klasične autore s engleskima, s posebnim osvrtom na Shakespearea, navodeći nekoliko njegovih komada, uključujući i jedan pod naslovom *Osvojeni ljubavni trud* (*Love's Labour's Won*). Budući da ovu dramu nije spominjao nijedan od uobičajenih izvora - poput zapisa o tome gdje su i kada izvođene drame, ili »izdavačkog registra« (*Stationers' Register*), gdje su autori i izdavači upisivali djela za koja su htjeli registrirati autorska prava, pretpostavljeno je da je riječ jednostavno o drugom nazivu za neku već postojeću dramu, vjerojatno *Kroćenje goropadnice*; u svakom slučaju napisanu prije 1598.

Knjižarski katalog

Međutim, godine 1953., u uvezu jedne knjige otkriven je fragment knjižarskog kataloga, popisa djela koje nudi prodavač knjiga. Katalog je oglašavao robu izdavača Christophera Hunta

i datirao je iz 1603. Od Shakespeareovih djela na ponudi su bili: »Mletački trgovac, Kroćenje goropadnice, Izgubljeni ljubavni trud, Osvojeni ljubavni trud«. Postalo je očito da *Osvojeni ljubavni trud* (*Love's Labour's Won*, u daljnjem tekstu *LLW*) i *Kroćenje goropadnice* ne mogu biti isto djelo. Što je još važnije, pojavljivanje *LLW*-a na knjižarevoj listi dokaz je da je djelo *uistinu* objavljeno u nekom obliku (vjerojatno *quarto*) i da, teoretski, još uvijek može biti otkriveno.

Trag papira

Postojanje izgubljenog komada naslovljena *Cardenio* bolje je potvrđeno. Dokumenti iz toga vremena bilježe da je King's Men, kazališna družina koju je Shakespeare suosnovao i za koju je pisao, godine 1613. na dvoru izvela komad naziva *Cardenno* (imajte na umu da se u elizabetinsko/jakobinsko doba nije pretjerano držalo do pravopisa), te opet kasnije iste godine za poklisa Vojvode od Savoya. U rujnu 1653. londonski izdavač registrirao je u izdavačkom registru svoje izdanje komada naslova »*Pripovijest o Cardeniju, napisali g. Fletcher i Shakespeare*«.

Pretpostavke o sadržaju

Što znamo o sadržaju i osobinama ovih očito izgubljenih drama?

Meres je *LLW* uvrstio među Shakespeareove komedije, a često se pretpostavlja da je riječ o nastavku *Izgubljenog ljubavnog truda* (*Love's Labour's Lost* - u daljnjem tekstu *LLL*). Zna-

kovito je to da svršetak ovoga komada očito ostavlja mogućnost nastavka, dok ga zadnja rečenica otvoreno nagovještava. U ovoj komediji, nakon brojnih zgoda i nezgoda dva se para napokon trebaju vjenčati, no vjenčanja se odgađaju za godinu dana, a nevjeste svojim mladoženjama pripremaju zabavne zadatke da se s njima zaokupe u međuvremenu. Završni dijalog glasi:

BEROWNE: I prošnja nam neće svršit ko onaj prizor star;

Jack neće uzet Jill: ljubazne gospe te

Komedijom su mogle stvorit nam šale sve.

KRALJ: Godinu dana još i dan, i ništa drugo,

I tom je biti kraj.

BEROWNE: To je za komad odveć dugo.

To ne znači da je *LLW* nužno morao biti izravan nastavak *LLL*-a, s istim likovima i mjestom radnje. Shakespeare je ponekad pisao tematske nastavke, u kojima bi se na prethodni komad nadovezivao komplementarnim ili kontrastnim temama.

Cardenio se vjerojatno temeljio na epizodi iz Cervantesova *Don Quijotea*. *Quijote* je netom preveden u vrijeme kad se pretpostavlja da je nastajao *Cardenio*, a John Fletcher je obožavao ovaj roman. Zaplet se vrti oko ljubomornog muža koji svog najboljeg prijatelja nagovori da mu zavede ženu da bi testirao njezinu vjernost, s predvidljivo tragičnim ishodom. Komad je vjerojatno bio poprilično krvav, što je u to vrijeme bilo u modi.

Što se dogodilo s *LLW-om* i *Cardenijom*?

Odlomak u poglavlju o Aristotelovim izgubljenim *Dijalogima* (vidi str. 80) bavi se opasnostima koje vrebaju rukopise. Mnoge od tih opasnosti predstavljale su prijetnju i *quarto* i *folio* izdanjima Shakespeareovih djela. Nije uvijek bila riječ o najkvalitetnijim proizvodima, posebice u slučaju jeftinih *quarto* izdanja, i moguće je da se u to vrijeme prema njima nije uvijek odnosilo s poštovanjem. Ukoliko neki komad nije bio popularan, tiskalo ga se u samo nekoliko primjeraka. U slučaju *LLW-a* i *Cardenija*, tiskanje očito nije jamčilo uvrštenje u *prvi folio*, što sugerira da je *možda* postojala sumnja oko Shakespeareova autorstva, ili oko toga tko posjeduje autorska prava, što je posljedično moglo ugroziti popularnost ovih djela. Možda ni sam Shakespeare nije osobito cijenio spomenute drame, što je moglo umanjiti njihove šanse za umnožavanje.

Ipak, zahvaljujući knjižarevu popisu i izdavačkom registru znamo da je više primjeraka obaju komada uistinu objavljeno. Po Stuartu Kellyu, autoru *Knjige o izgubljenim knjigama*, ovo implicira nakladu od 1 000 primjeraka, ili više. Zašto onda nema postojećih kopija? Ovdje se priče o ova dva komada razilaze; jer, dok je *Cardenio* gotovo sigurno postojao kao samostalan komad, i čak možda danas negdje postoji u izmijenjenom obliku, još uvijek poprilične dvojbe okružuju pitanje je li *LLW* jednostavno neki već postojeći komad, pod drugim imenom.

Ruža pod drugim imenom

Naslovi komada, kao i načini njihova pisanja, znali su se mijenjati - ovisno o njihovoj (ne)popularnosti (novi naslov omogućavao je novu premijeru), ili o hirovima pokrovitelja (npr. ako bi se kralju neki naslov svidio više od drugoga). Jedna od teorija tvrdi da je *quarto* koji je prodavač knjiga oglašavao na svom popisu bio »loš *quarto*« - elizabetinski ekvivalent piratskoga DVD-a - sa zbrkanim i krivo prenesenim tekstom, uključujući i naslov. Moguće je da je u ovom »lošem *quartu*« *LLL-a* komad bio naslovljen *Izgubljeni ljubavni trud, osvojeni ljubavni trud* - jedan komad s dugim imenom, radije no dvije zasebne drame. Do nas je dospjelo samo drugo *quarto* izdanje *LLL-a*, tako da je možda izgubljeno prvo *quarto* izdanje bilo ono loše, s obmanjujućim naslovom.

Ostali kandidati

Pretpostavimo li da *LLW* nije *LLL*, već neka druga drama, mogući kandidati bile bi komedije napisane prije rujna 1598., koje ne spominje Meresov popis, niti onaj prodavača knjiga. Po tematici i svojoj prirodi ovaj komad bi najvjerojatnije nalikovao *LLL-u*, no ne bi nužno bila riječ o izravnom nastavku. Unatoč ovim naizgled strogim kriterijima, proučavatelji Shakespearea pravim *LLW-om* proglašavali su najmanje šest njegovih komada.

Kroćenje goropadnice i *San ivanjske noći* očigledno ispadaju iz igre jer su na jednom od ova dva popisa. S obzirom na mnoge sličnosti s *LLL-om*, komad *Sve je dobro što se dobro svršši* ozbiljan je kandidat, no najvjerojatnije nije napisan prije 1600.

Još jedan kandidat je *Kako vam drago*, uz pretpostavku da je njegov naslov izvorno bio neka vrsta podnaslova za *LLW*, isto kao što je pun naziv komada *Na Tri kralja* bio *Na Tri kralja, ili Kako hoćete*. No, problem je u tome što *Kako vam drago* datira iz 1602.

Šekspirolog profesor Leslie Hotson predlaže da ispravno čitanje apostrofa u naslovu obje drame o *Ljubavnom trudu* (*Love's Labour's*) pokazuje pravi put. Hotson tvrdi da apostrof u »Labour's« ne označava posjedovanje, već je skraćénica od »is« (»jest«) (postoje dokazi da elizabetinci nisu bili skloni korištenju »posvojnih« apostrofa), pa bi naslov *LLW* trebalo tumačiti tako da likovi u komadu »osvajaju« ljubavni trud (napor), u smislu da pate od ljubavnih trudova. Na tom tumačenju temelji se tvrdnja da je *LLW* zapravo bio alternativni naslov za tragediju *Troilo i Kresida*, što bi zasigurno bio snažan kontrapunkt frivolnoj komediji *LLL-a*.

Još jedna pretpostavka glasi da su *Vesele žene windsorske* rezultat prerade *LLW-a*. Po ovoj teoriji, Shakespeare je preradio jedan neuspješan komad - *LLW* - i vodeći računa o tome da kraljica Elizabeta obožava lik Falstaffa, uklopio ga u već postojeću predstavu, uzgred mijenjajući i njezin naslov.

Vjerojatno najjači kandidat je komad *Mnogo vike nizašto* (*Much Ado About Nothing*, u daljnjem tekstu *MAAN*). Ova komedija vjerojatno je napisana krajem 1598., što bi moglo značiti da je Meres nije vidio na vrijeme da je uključi u svoju knjigu (koju je morao napisati neko vrijeme prije objavljivanja). Ipak, neki stručnjaci smatraju da je Meres bio u dobrim odnosima s londonskom kulturnom elitom i da je komad itekako mogao pročitati i prije njegove premijere. Što se tiče radnje, moglo bi se

reći da se *MAAN* dobro uklapa. Slijedi isti obrazac romantične komedije kao i *LLL*, s dva para koji se mire i svađaju. Likovi Benedikta i Beatrice imaju, čini se, podugačke pozadinske priče koje nigdje nisu objašnjene - možda su ovo likovi iz *LLL-a* s novim imenima. S druge strane, može se tvrditi i to da se radnje ovih drama ne isprepliću, te da *MAAN* gotovo sigurno nije izravan nastavak *LLL-a*, ako je uopće ikakav nastavak.

Valja znati da je riječ o kompleksnoj i zamršenoj debati. Dok se ne pojavi jasno obilježena verzija *LLW-a*, neće biti moguće riješiti ovaj spor i sa sigurnošću reći je li *LLW* jedna od već postojećih drama pod drugim imenom, i ako jest, koja.

Frankensteinov komad

Podjednako su složene rasprave i o porijeklu i identitetu *Cardenija*. Humphrey Moseley, izdavač koji je 1653. *Cardenija* unio u izdavački registar kao rad Shakespearea i Fletchera, u isto vrijeme registrirao je i druge dvije navodne Shakespeareove drame, te još tri 1660. Nijedna od njih ne smatra se autentičnom, a Moseley je vjerojatno pokušavao zaraditi na Shakespeareovoj popularnosti. Originalni zapisi o izvedbi *Cardenija* ne navode Shakespearea kao autora, pa je stoga moguće da je ovaj (nedvojbeno postojeći) komad u cijelosti napisao netko drugi.

Komad se u povijesti opet pojavljuje 1728., kad je čuveni uredivač Shakespeareovih djela Lewis Theobald ustvrdio da posjeduje tri rukopisa drame, na kojoj je bazirao vlastiti komad naslova *Dvostruka obmana* (*Double Falshood*). Primjerci ove drame još uvijek postoje, pa je, ukoliko su Theobaldove tvrdnje istinite, moguće bar djelomično rekonstruirati *Cardenija*. Ipak,

rasprave o istinitosti Theobaldovih navoda poprilično su žestoke.

Čemu adaptacija?

Ukoliko je Theobald uistinu posjedovao originale, zašto ih nije jednostavno objavio, umjesto da ih plagira/bastardizira pretvarajući ih u vlastiti komad? Ovo teško da je u skladu s njegovim životnim djelom pažljive rekonstrukcije najboljih verzija Shakespeareovih drama iz postojećih proturječnih izdanja. Je li moguće da je Theobald komad adaptirao jer je dvojio oko pitanja njegova autorstva, a Shakespeareov opus nije želio »ukaljati« slabijom dramom? Također, primjerci koje je posjedovao možda su već bili značajno bastardizirani u doba restauracije, kad su impresariji i glumci sa Shakespeareom postupali s vrlo malo poštovanja i nerijetko unosili radikalne izmjene u tekstove njegovih drama.

Gdje su rukopisi?

Ukoliko je Theobald posjedovao tri kopije *Cardenija*, gdje su? Zašto ih nije bilo više? Odgovor na oba pitanja možda leži u pepelu. Brojni originalni primjerci možda su izgubljeni u požaru u kazalištu Globe, domu družine King's Men, koje je izgorjelo 1613. Međutim, izdavački registar bilježi unose novih izdanja puno kasnije. Što se tiče Theobaldovih primjeraka, moguće je da su nakon njegove smrti prešli u posjed Johna Warburtona, njegova suvremenika i šekspirologa, čija se kuharica Betsy Baker proslavila time što je slučajno spalila više njegovih rijetkih rukopisa, dok je s drugima podstavljala posude za kolače. Dru-

gu teoriju izlaže profesor Brean Hammond s Nottinghamskog sveučilišta; citirajući novinske izvještaje iz 1770. Hammond predlaže da su kopije *Cardenija* bile među brojnim rukopisima pohranjenima u muzeju kazališta Covent Garden. Ovaj muzej izgorio je 1808. i možda su tada nestale i kopije.

Je li *Dvostruka obmana* prava stvar?

Analiza stručnjaka za elizabetinsku dramu upućuje na to da su u *Dvostrukoj obmani* jasno prisutna obilježja rada Fletchera i Shakespearea, što potvrđuje Theobaldove tvrdnje. Međutim, drugi stručnjaci tvrde da je potonja drama bila svojevrsna šala koju je publika iz tog vremena kao takvu i shvaćala. Kao prvo, tu je naslov, koji očito najavljuje prevaru. Kao drugo, u samoj drami navodno postoje rečenice koje izravno aludiraju na šalu, odajući je. Ovo tumačenje podupire neobična metoda analize kojoj je komad bio podvrgnut u istraživačkom centru za utvrđivanje autorstva zvanom Claremont Shakespeare Clinic. Tekst se podvrgava nizu stilističkih testova, a rezultati se onda analiziraju statistički. U slučaju *Dvostruke obmane* utvrđeno je da je vjerojatnost da je Shakespeare autor ovog komada manja od 1:1.000.000.

Druga djevojčina tragedija

Još jedan kandidat za pravog *Cardenija*, ili njegovu adaptaciju, jakobinska je drama naslovljena *Druga djevojčina tragedija* (naslov dolazi od činjenice da je djelo izvorno bilo nenaslovljeno i opisivano je kao druga verzija *Djevojčine tragedije*), poznate iz

rukopisa iz 1611. Ovo djelo tradicionalno se pripisuje Thomasu Middletonu, no godine 1990. stručnjak za rukopise Charles Hamilton objavio je knjigu u kojoj tvrdi da rukopis pripada nikome drugome do Shakespeareu, i da je ovaj komad zapravo *Cardenio*, no s izmijenjenim imenima likova. Otada je nekoliko družina izvodilo *Drugu djevojčinu tragediju*, obično pod imenom *Cardenio*, a kao mamac za publiku kao autor je potpisan Shakespeare.

Zajednica šekspirologa Hamiltonove tvrdnje dočekala je s podsmijehom. *Druga djevojčina tragedija* pisana je vrstom rukopisa poznatom kao »tajnički« stil, no nemamo niti jedan takav Shakespeareov rukopis za usporedbu. Zapravo, jedini pouzdani primjerci Bardova rukopisa njegovih je nekoliko potpisa na pravnim dokumentima. Tekstualna analiza komada upućuje na to da je autor Middleton, a komad je općenito prilično loš. Nadalje, tek se podzaplet podudara s pričom iz *Cardenija*, dok se glavna radnja bavi sadističkim nekrofilom i tiraninom.

Tavani i stare knjižnice

Dosad bi trebalo biti jasno da je teško utvrdivo jesu li *LLW* i/ili *Cardenio* uistinu Shakespeareove izgubljene drame. No zajednica šekspirologa je optimistična i mnogi još uvijek sanjaju da će pripomoći proširivanju najznačajnijeg dramskog opusa u povijesti književnosti. Je li ovaj san ostvariv? Mogu li se neznani rukopisi pojaviti čak i danas, nakon što su ih kolekcionari i knjižničari marljivo tražili stoljećima?

Postoje primjeri iz relativno nedavne prošlosti. Prema Oxford University Pressu, najraritjetnije Shakespeareovo *quarto*

izdanje, *Tit Andronik* iz 1594., otkriveno je tek 1902. Sedam godina kasnije otkriveno je osam *quarto* izdanja Shakespeareovih komada u bivšem domu sir Francisa Bacona, elizabetanskog erudita i pisca kojeg često navode kao »pravoga« autora Shakespeareova opusa. Umotane u smeđi papir, drame su ležale skrivene iza police s knjigama najmanje 155 godina. Ako ovakvo skrovište može ostati neotkriveno toliko dugo, u kući koja se tako snažno vezuje uz Shakespearea, što li bi se tek moglo otkriti drugdje, na nekom prašnjavom tavanu, ili skriveno iza polica knjižnice neke otmjene kuće?

TREĆE POGLAVLJE

Nestala blaga

Za povjesničara ili arheologa, sve što je obrađeno u ovoj knjizi svojevrsna su blaga, neprocjenjive intelektualne i kulturne vrijednosti, otkriće kojih bi bilo ravno pronalasku neizrecivih bogatstava. No, kod normalne osobe ovo ne pali. Za nju blago znači novac - stvarno bogatstvo, a ne ono intelektualno - i rijetko što je uzbudljivije od pomisli da bismo mogli nabasati na skriveni plijen vredniji od dobitnog bingo-listića. Odatle popularne predodžbe o izgubljenom blagu kao škrinjama iz kojih se prelijevaju zlatnici, i vrećama dupkom punim dragim kamenjem veličine šake.

Zvuči nevjerovatno, no nije riječ tek o pukim maštarijama; negdje na svijetu uistinu postoje izgubljena, zakopana, ili drugačije skrivena blaga, koja čekaju da ih netko otkrije; a ljudi su uistinu znali nabasati na zapanjujuća skrovišta plijena. U ožujku 2004., na primjer, Ken Allen iz južnog Gloucestershira u Engleskoj pronašao je »neprocjenjivo blago« od 20 000 rimskih novčića dok je kopao jezerce u svom dvorištu, a u lipnju 2000. seljak u sjevernoj Indiji otkrio je više od 15 kilograma zlata i nakita iz 5 000 godina stare civilizacije iz doline Inda. Čak je i pi-

ratsko blago uistinu bilo pronađeno, kao što ćete saznati iz priče o blagu kapetana Kidda. U ovom ćete poglavlju također saznati i to da su neka čuvena blaga tek legende. Drugim riječima: bacate li se u lov na blago, mudro birajte svoju metu.

Svici s Mrtvoga mora

Svici s Mrtvoga mora skupni je naziv za velik broj antičkih rukopisa, uglavnom ranih biblijskih zapisa, otkrivenih u spiljama na zapadnoj obali Mrtvoga mora, blizu Kumrana*, između 1947. i 1956. Legenda kaže da je prve svitke s Mrtvoga mora otkrio 1947. beduinski dječak, pastir koji je po mnogobrojnim spiljama u brdima i klancima obale Mrtvoga mora tražio izgublenu ovcu. Hrabro ušavši u jednu od spilja, dječak je pronašao zbirku raspuklih i nedirnutih lončanih posuda, od kojih su neke bile prepune antičkih dokumenata ispisanih na papirusu i pergamentu (životinjskoj koži).

Do 1948. neki od svitaka dospjeli su, preko raznih sumnjivih posrednika, u ruke stručnjaka koji su prepoznali njihov značaj. Postalo je jasno da postoji čitava gomila ovih dokumenata i da beduinski lovci na blago, shvativši kolika je njihova vrijednost, tragaju za njima. Arheolozi iz tada mlade države Izrael, uz podršku brojnih institucija širom svijeta, započeli su vlastitu potragu, u nadi da će u trci za nalazima od najvećeg arheološkog značaja preteći pljačkaše koji za sobom ostavljaju pustoš.

* Stoga su poznati i pod imenom »kumranski rukopisi«

Otkriće Bakrenoga svitka

U ožujku 1952., u pećini na brdu oko 2 km od Kumrana došlo je do jednog od najuzbudljivijih otkrića. Na izbočini pri dnu špilje, djelomično zaklonjena *odronom* stijena, iza nekoliko drugih posuda koje su sadržavale uobičajenije antičke svitke, nalazila se posuda s dva svitka bakrenih listova prekrivenih zemljom, za koje se kasnije pokazalo da su dvije polovice bakrenog smotuljka, iglom ispisanog na čudnoj mješavini hebrejskog i grčkog - bio je to Bakreni svitak. Kad je svitak tek otkriven nije se moglo pročitati što točno na njemu piše, no na poledini svitka nazirale su se iglom urezane udubine, i arheolozima se činilo da mogu prepoznati riječi »zlato« i »srebro«.

Uzbuđenje izazvano ovim otkrićem moralo se obuzdati jer se pokazalo da razmotavanje svitka neće biti lak posao. Nakon četiri godine promišljanja, odlučeno je da će se svici prepiliti u bakrene trake, koje će tako biti moguće očistiti i analizirati. Većina akademika zaduženih za prijevod oklijevali su isti dati u tisak iz straha da će pokrenuti zlatnu groznicu neslućenih razmjera, no mladom i svojeglavom Johnu Allegru dosadile su odgode, pa je objavio vlastitu verziju eksplozivnog sadržaja svitka.

Kako doći do neizrecivog bogatstva

Bakreni svitak je popis sa 64 točke. Prve 63 su skrovišta blaga, zajedno s uputama kako ih naći, dok posljednja točka govori o kopiji popisa s daljnjim uputstvima i, što je ključno, s »objašnjenjem«. Nabrojana blaga u različitim su oblicima. Većinu blaga čine različite količine zlata i srebra, no tu su i ukrasi i zlatne i srebrne posude, aromatične tvari i svici.

Najviše zapanjuje, ali je i najproblematičnija, količina pobrojanog zlata i srebra. Na svitku se, čini se, kao mjera za težinu koristi antička jedinica znana kao talenat. Danas nitko nije siguran koliko točno teži jedan talenat iz Bakrenoga svitka, budući da to ovisi o točnoj starosti popisa. Po uglavnom prihvaćenom akademskom tumačenju, težina navedenoga blaga (udruženog s raznim drugim predmetima) nevjerojatnih je 26 tona zlata i 65 tona srebra, što danas vrijedi sveukupno oko 2 milijarde dolara, i to samo za vrijednost rudače. S ovim tumačenjem ne slažu se svi, a dosta je i prostora za nagađanja, budući da se riječ za talenat na svitku nigdje zapravo ne spominje. Primjerice, tvrdi se da se brojke na svitku ne odnose na talente, već na neku manju mjeru, što bi količine učinilo uvjerljivijima.

Jasno kao noć

Iz mnogo razloga Bakreni svitak je upravo ono što bi svaki lovac na blago htio pronaći. Kod njega nema uvoda, nema tumačenja i naizgled nema ni tajnoga koda ili šifre. Svitak je jednostavno jasan popis s naputcima. Međutim, zapravo ipak postoje problemi s tekstom, s jezikom kojim je pisan, kao i sa samim informacijama koje sadrži.

Premda su upute prilično jasne, najveću prepreku predstavlja činjenica da očito ovise o prethodnom znanju, bez kojega su većma beskorisne. Primjer teksta sa svitka pokazuje o kakvom tipu teksta je riječ, ukazujući na problem:

U jami sa solju koja je pod stubama: 42 talenta. HN

U pećini odaje stare praonice, na trećoj izbočini: 65 zlatnih poluga.

THE

U podrumu koji je u dvorištu stoji donirano drvo za ogrjev, usred kojega su, u udubini: posude i 70 talenata srebra.

U rezervoaru koji je nasuprot istočnim vratima, na razdaljini od 19 lakata: u njemu su posude, a u kanalu koji u nj vodi: 10 talenata. DI

U cisterni koja je ispod istočnog zida, u izbočini na litici: 6 posuda srebra.

Ukoliko vam lokacija na koju se svitak poziva nije poznata, upute nemaju previše smisla. U biti se spominju imena nekih mjesta, no čak su i ona višeznačna iz više razloga. Također, različiti prevoditelji iznjedrili su različite prijevode. Premda prijevodi ne variraju previše, ove varijacije pokazuju se ključnima kad se mora konačno utvrditi određena lokacija.

Neobično pismo

Prevođenje svitka pokazalo se zahtjevnim jer je hebrejski jezik na kojem je napisan neobično arhaičan (za vrijeme u kojemu je nastao, što je vjerojatno negdje u 1. st. n. e.), a i puno je praznina u tekstu. Čak je i sam način zapisivanja pritiskivanjem igle na bakrenu ploču čudan i težak za čitanje. Jedna teorija tvrdi da je svitak ispisao nepismeni pisar koji je jednostavno kopirao oblike s originalne verzije napisane na papirusu ili pergamentu. Ovo bi imalo smisla u slučaju da se radi o stvarnom popisu blaga, budući da autor ili autori svitka sigurno nisu željeli da osoba koja izrađuje kopiju bude upućena u tajne na njoj zapisane.

Još jedno čudno obilježje svitka prisutnost je grčkih digrama i trigrama (skupina od dva ili tri slova) na kraju nekih unosa,

što je u gornjem prijevodu naznačeno parovima ili tripletama velikih slova. Čak je i materijal od kojega je svitak izrađen zagonetan: 99-postotni bakar, kojega je u antička vremena bilo vrlo teško, i vrlo skupo nabaviti. Svitku je očito bila namijenjena dugovječnost kroz stoljeća, no onda se postavlja pitanje zašto su autori upute toliko personalizirali.

Tko je sakrio Bakreni svitak?

Svici s Mrtvoga mora, kao i Bakreni svitak, vjerojatno su skriveni oko 70. n. e., kako bi se zaštitili od rimskih pljački za vrijeme njihova gušenja židovske pobune. Općenito se smatra da su ih skupili i sakrili ljudi iz kumranske zajednice, čije se ruševine nalaze u blizini, a koje su Rimljani vjerojatno poklali ubrzo nakon toga. Točan identitet kumranske zajednice predmet je žestokih rasprava. Isprva se pretpostavljalo da je riječ o esenima, židovskoj sekti koja je živjela na tom području (kako tvrde antički pisci kao Plinije i židovski povjesničar Josipa). Brojni povjesničari, međutim, osporavaju ovo tumačenje, ističući da pojedina obilježja kumranske zajednice, ko i samih svitaka, ukazuju na to da ni stanovnici, ni sastavljači svitaka (koji su mogli, ali nisu i morali biti iste osobe) nisu bili eseni. Primjer, neka od teoloških uvjerenja koja odražavaju svici u suprotnosti su s onima koja se pripisuju esenima.

Alternativne teorije o tome tko su bili stanovnici Kumrana spominju saduceje (židovsku sektu vezanu s visokim svećenicima iz Jeruzalemskog hrama), ili neku vrstu rane/protokršćanske zajednice. Možda Kumran nije bio protosamostan, kao što

se obično pretpostavlja, već zapravo neka vrsta utvrde, možda za ustanike koji su se suprotstavili Rimljanima.

Posljednja mogućnost je da je Bakreni svitak uistinu skriven od Rimljana, no u kasnije doba, za vrijeme židovskog ustanka koji je predvodio Bar Kokhba (tzv. Drugi židovski ustanak) iz 132.-135. n. e. Ovaj ustanak bio je izazvan rimskim projektom izgradnje hrama Jupiteru na Brdu hrama. Barem jedna skupina svitaka s Mrtvoga mora pronađena u špilji s pismima gotovo sigurno potječe iz toga vremena, što znamo jer se u tamo pronađenim pismima spominje ovaj ustanak.

Hramsko blago ili kompleksna prevara?

Onda, govori li Bakreni svitak istinu? Znanstvenici su svitak isprva proglasili svojevršnom antičkom prevarom, alegorijom, ili pak pripoviješću nalik onoj o Jeremiji koji skriva Kovčeg zavjetni (vidi str. 80). Ovo se djelomično temeljilo na početnoj pretpostavci da su svitak izradili i sakrili eseni, asketska skupina koja je prigrlila jednostavan život i koja teško da je posjedovala veću količinu blaga. Tu je također bilo i pitanje golemih količina popisanog blaga, koje nijedna skupina u Judejskom kraljevstvu nije mogla posjedovati.

Mogući izuzetak bio je Jeruzalemski hram, u to vrijeme centar judaizma, kako u duhovnom, tako i u svjetovnom smislu. Njemu se plaćao danak i porez, a u njemu su se nakupile i velike količine ukrasa, ritualnih posuda i raznih predmeta od plemenitih metala. Stoga je Allegro, kao i mnogi kasniji teoretičari, tvrdio da je Bakreni svitak vjerodostojan, te da upućuje na bo-

gatstvo i ritualne predmete uklonjene iz hrama i skrivene kako bi izmakli nadirućim Rimljanima. Zašto bi se inače netko toliko trudio izraditi predmet tako neobičan kao što je Bakreni svitak, samo da bi ga sakrio u nekakvoj špilji u divljini? Drevni Zidovi iz toga područja nisu sloveli za osobito duhovit narod.

Svitak u biti nekoliko puta jasno spominje danak i poreze. Primjer: »U ruševinama Kohlita: posude od danku gospodara nacija i ritualno ruho. To pripada danku i sedmome blagu, druga 10-ina onečišćena. Ulaz je na rubu akvadukta sa sjeverne strane«. U međuvremenu, točka br.32 na svitku spominje 6 zlatnih poluga zakopanih u špilji pokraj kuće Hakkoz. Obitelj Hakkoz, prema nekim biblijskim navodima, bili su rizničari Hrama, odgovorni za čuvanje njegova bogatstva.

Teorija o hramskome blagu tvrdi da Bakreni svitak nisu sakrili eseni/stanovnici Kumrana, već ljudi povezani s jeruzalemskim vlastima (premda je moguće i to da su, pritisnute ratom, savez sklopile inače suprotstavljene skupine). Ovo se nadovezuje na priče o tajnim tunelima koji vode od podnožja Brda hrama, pa sve do brežuljaka pokraj Mrtvoga mora.

Za Apokalipsu spremni

Dve su varijante teorije o hramskom blagu. Po jednoj je svitak izrađen za vrijeme ustanka koji je vodio BarKokhba, i njegov sadržaj odnosi se na porez i danak koji su skupljeni za hram nakon 70.n.e. Rimljani su tada uništili Drugi hram, pa iako su porezi i danak i dalje skupljeni, to znači da ih nisu imali kamo pohraniti, ako su ih željeli sačuvati od Rimljana. Možda to objašnjava zašto je, kako kaže svitak, blago bilo skrive-

no na toliko puno različitih mjesta, umjesto da je bilo sakupljeno u jednom ili u dva skrovišta, kao što bi se inače očekivalo.

Druga verzija je potencijalno daleko značajnija za sudbinu čovječanstva i svijeta, pošto je po njoj plijen koji navodi Bakreni svitak blago uklonjeno iz Hrama prije 70. n.e., a koje uključuje obredne ukrase poput Aronova prsnog oklopa i Kovčega zavjetnog, za koje se inače čini da su nestali iz povijesnih zapisa. Jedna zamjerka ovoj teoriji je činjenica da zapisi iz toga vremena jasno pokazuju da su Rimljani zaplijenili velike količine blaga iz Hrama. Po jednom iskazu Rimljani su zapalili Hram, a dragocjeni metali koji su u njemu čuvani istopili su se i poput vode potekli žlijebovima Hrama. No, moguće je i to da su svećenici za sobom ostavili taman toliko blaga da zadovolje pohlepne osvajače.

Ova druga verzija značajna je jer nadahnjuje one koji žele da se Hram ponovno izgradi i objavi Kraj vremena. Da bi se ovo moglo dogoditi vjeruju da je nužno učiniti mnogo toga, pa tako i vratiti obredne artefakte potrebne u Hramu ili za pročišćenje njegove okolice. Za njih tako lov na Bakreni svitak iz jednostavne arheološke potrage postaje dijelom duhovne potrage koja će potaknuti Apokalipsu, sa svim pridruženim geopolitičkim posljedicama u stvarnome svijetu.

Liječnički troškovi

Povjesničarka Gloria Moss vjeruje da je blago na kraju ipak moglo pripadati esenima, pod pretpostavkom da ipak nisu bili asketski redovnici kakvima ih se tradicionalno doživljava. Mossova tvrdi da su eseni vodili neku vrstu antičkih toplica/zdrav-

stvene klinike i da su bili uključeni, u iznimno unosnu trgovinu lijekovima, poput tamjana, smirne i melema, koji su u to doba bili vredniji od vlastite težine u zlatu. To bi objasnilo kako su se eseni obogatili, a pojašnjava i napomene iz svitka o aromatičnim biljkama, koje su mogle biti sirovine za esensku proizvodnju lijekova. Na primjer, točka br. 4 na svitku glasi: »Na brdu pokraj grada Kohlita, posude s aromatičnim biljkama, sandalovinom i svetom obrednom odjećom; sve aromatično bilje i blago...«

Ipak, zagovaratelji teorije o hramskom blagu tvrde da su aromatične biljke i tomu slično bile važne za hramske rituale i kao sastojci za miomirise.

Lociranje blaga Bakrenoga svitka

Pretpostavimo li da je blago stvarno, je li moguće pronaći bilo koju od spomenutih lokacija? Nekoliko je primamljivih nagovještaja imena mjesta. Primjerice, svitak počinje s točkom br. 1: »U utvrdi koja je u Ahorskoj udolini, četrdeset lakata ispod stuba koje vode prema istoku: škrinja za novac sa sadržajem, težine sedamnaest talenata.« Vjeruje se da se Ahorska udolina nalazila vrlo blizu Kumranu, prema zapadu, i da je tamo bila utvrda pod nazivom Hirkanija. Nekoliko puta spominje se i grad Kohlit, što je možda aluzija na područje istočno od Jordana, uz rijeku Jarmuk. Točka br. 49 spominje »Abšalomov spomenik«. Abšalomova grobnica i dan-danas stoji na cesti između Jeruzalema i Jeribona, no vjerojatno je mlada od svitka. Odnosi li se »spomenik« možda na nešto što je stajalo na istom mjestu prije današnje grobnice?

Lovci na blago

Ovakve tragove slijedili su stvarni lovci na blago poput J. Allegra, buntovnog izučavatelja svitaka, toliko frustriranog ograničenošću i odugovlačenjem birokracije da je pokrenuo vlastitu ekspediciju. Identificirao je brojne stvarne lokacije iz svitka, poput već spomenutih, a na kraju je ipak završio praznih ruku, da bi se ogorčen povukao u akademski egzil na otok Wight, odakle je pisao pogrdne osvрте o religiji, bazirajući ih na radikalnim tumačenjima svitaka.

Nadovezujući se na Allegra, biblijski arheolog Vendyl Jones tvrdio je da se 1988. pri lociranju vrča s antičkim uljem za pomazanje koristio Bakrenim svitkom. Godine 1992. otkrio je naslage nečega za što je tvrdio da je drevni tamjan. Jonesove tvrdnje možda bi trebalo promatrati u svjetlu njegovih eshatoloških uvjerenja. On, primjerice, ulje i tamjan možda doživljava kao tvari koje bi se mogle iskoristiti za pripremu puta za novi Hram.

Akademik Richard Freund tvrdi da je špilja pisama, mjesto otkrića dokumenata iz razdoblja židovskog ustanka, zapravo špilja stupova koju spominje točka br. 25 Bakrenoga svitka. Kad je iskopana špilja pisama, pokraj kamenih posuda i svitka pronađeni su i brončani obredni predmeti. Freund tvrdi da se to slaže s onime što navodi točka br. 25, i da su arheolozi ne znajući otkrili jedno od blaga Bakrenog svitka, a obredni predmeti možda su čak i oni spašeni za razaranja Hrama. Međutim, filolog (stručnjak za antičke tekstove) Edward Cook ističe da je Freund bio selektivan pri tumačenju točke br. 25, koja kao zakopano blago zapravo navodi srebro, ne spominjući nikakve brončane predmete.

Iz Egipta

Pisac Robert Feather ima radikalnu alternativnu teoriju o tome gdje se blago nalazi i koje je stvarno značenje Bakrenoga svitka. Feather tvrdi da su neobično pismo i jezik svitka slični oblicima korištenima u antičkom Egiptu u 14. st. pr. n. e., dakle iz otprilike istog vremena kada su Hebreji tamo bili u zatočeništvu. Konkretno, neobičan mjerni sustav za težinu slaže se s egipatskim brojčanim sustavom iz toga vremena, a mjerna jedinica na koju Feather upućuje je *kedet*. Primijenimo li je na količine iznesene u svitku, dolazi se do puno vjerojatnije sume od 26 kilograma zlata i 13,6 kilograma srebra.

Featherova teorija je da su antički Židovi svoj monoteizam preuzeli od faraona Aknatona, koji je oko 1340. pr. n. e. egipatsku politeističku religiju pokušao promijeniti u monoteizam, te da Bakreni svitak govori o blagu koje je zakopano oko Amarne u Egiptu, lokaciji Aknatonove prijestolnice Aktatona. On tvrdi da brojni opisi iz svitka odgovaraju ovome području i da su neki poznati nalazi iz Amarne zapravo blaga koja spominje svitak. Feather nudi i objašnjenje za grčke digrame i trigrame, tvrdeći da spojeni tvore grčku verziju imena Aknaton. I nadalje razvija svoju teoriju u složen prikaz toga kako su antički Židovi, a kasnije posebice eseni, bili čuvari tajne tradicije egipatske predaje.

Je li blago još uvijek tamo negdje?

Bez obzira na Featherove teorije, općenito se smatra da bi blago, ukoliko postoji, gotovo sigurno bilo skriveno u okolini Jeru-

zalema, Jerihona ili Mrtvoga mora. Nakon gotovo 2 000 godina, međutim, tamo ga možda više nema. Nekoliko je uvjerljivih razloga zašto. Najočitiiji razlog je da su blago mogli pronaći/zaplijeniti stanovnici regije tijekom tih dvadeset stoljeća. Primjerice, beduini koji su pronašli svitke s Mrtvoga mora mogli su stoljećima otkrivati slične nalaze, da ne spominjemo Zidove, Arape, kršćane, križare, Saracene i Bizantince iz ranijih razdoblja. Mnoga skrovišta u kojima je blago bilo pohranjeno mogla su se tijekom proteklog tisućljeća urušiti, mogla su biti pregrađena ili razvaljena, a u bilo kojem od tih slučajeva moglo je doći do otkrića blaga. Takvi nalazi ne bi bili prijavljivani iz straha od konfiskacije/oporezivanja i stoga se ne bi ni našli među povijesnim zapisima.

Možda su blago otkrili upravo oni od kojih je bilo skriveno: Rimljani. Ako su mislili da im nije predano sve blago i da je velik dio skriven, možda su pretraživali uzduž i poprijeko. Povjesničar Josip izvješćuje o tome da su Rimljani mučili zarobljene esene - možda upravo zbog toga da otkriju gdje su sakrili hramsko blago?

Među točkama s popisa na svitku također su i skrovišta dokumenata, i filolog Richard Gwynn-Seary ističe da postoje neki dobro provjereni slučajevi otkrića upravo takvih skrovišta u regiji. Za vrijeme vladavine rimskog cara Karakale (211.-217. n. e.) pokraj Jerihona je pronađena posuda sa svicima. U posudi su se nalazili rani zapisi, nalik svicima s Mrtvog mora, i te zapise koristio je crkveni otac Origen kao pomoć pri sastavljanju biblijskog kanona koji je u upotrebi i danas. Također, patrijarh Timotije I. iz Seleukije 800. n. e. opisuje nešto gotovo identično legendi o otkriću svitaka s Mrtvoga mora: »pas Arapina u lovu

... ušao je u špilju i nije izlazio. Njegov gospodar pošao je za njim našavši ga kako kopa ispod stijena gdje su pronađene brojne knjige ... židovi ... su došli u velikim skupinama i našli knjige Staroga zavjeta i još neke druge...«

Gwynn-Seary čak tvrdi da *posjedujemo* zapise o otkriću materijalnih blaga iz Bakrenog svitka, u obliku priča o Aladinu, Ali Babi i drugima iz *Tisuću i jedne noći*, koje se vrte oko skrivenih gomila blaga. Ističe da ova zbirka pripovijedaka potječe iz prvog stoljeća naše ere (kad je Bakreni svitak najvjerojatnije skriven), i možda uključuje fikcionalizirane verzije stvarnih priča iz arapskog svijeta, pa i s Bliskog istoka.

Na smrtonosnom tlu

Ako su svici s Mrtvoga mora ostali neotkriveni do četrdesetih godina prošlog stoljeća, možda su pažljivije skrivena blaga mogla ostati skrivena sve do danas. To je san brojnih arheologa i lovaca na blago koji čeznu za otkrivanjem tajni Bakrenog svitka i pronalaskom nekog od basnoslovnih blaga u njemu navedenih. Neki stručnjaci nagađaju da bi ključ svega mogao biti drugi svitak o kojemu se govori u posljednjoj točki, i da jedino posjedovanje oba svitka može dovesti do blaga. Možda je original šifriran tako suptilno da nitko nije ni primijetio da je kodiran.

Potencijalne lovce na blago ipak valja podsjetiti da bi teško mogli naći opasnije mjesto za lov od ovoga, budući da se ciljano područje nalazi na okupiranom teritoriju. Situacija je tako napeta da bi iskapanja bilo kakve vrste vrlo vjerojatno izazvala lju-te optužbe, od pripadnika svih vjerskih pripadnosti, a stanje političke sigurnosti u regiji takvo je da je gotovo nemoguće do-

biti dozvolu za istraživanje njezinih tajnih kutaka i zakutaka. Istraživanje bez dozvole moglo bi biti kobno.

U krajnjoj liniji, preuzeti taj rizik vjerojatno bi bilo prilično glupo. Mišljenja stručnjaka još uvijek su krajnje podijeljena oko toga je li Bakreni svitak autentičan, fantazija, alegorija neke vrste koju još uvijek ne razumijemo, ili je pak pravi popis blaga. Čak i u slučaju potonjeg, sve što je moglo biti pronađeno po svojoj prilici već i jest.

Dragulji kralja Ivana

Ivana, kralja koji je Engleskom vladao od 1199. do 1216., danas pamtimo iz puno razloga, najvećim dijelom negativnih. Djeca ga najbolje poznaju kao glavnog zlikovca iz priče o Robinu Hoodu, a u povijesti je poznat kao »loš kralj Ivan« koji je izgubio većinu prekomorskih posjeda anžuvinskog carstva, i toliko razljutio moćnike da je bio prisiljen potpisati *Magna Cartu*, uz to izgubivši i svoje krunske dragulje u zatonu Wash.

Kraljevsko napredovanje

Priča, kako navode povjesničari od 13. stoljeća naovamo, glasi da je kralj Ivan kasne 1216. putovao na istok Engleske. 9. listopada putovao je od Lincolnshirea do Bishop's Lynna (danas King's Lynn) u Norfolku, no kad je tamo stigao, počeo se razbolijevati. Odlučeno je da će krenuti nazad za Lincolnshire, koji se u to vrijeme vjerojatno smatrao sigurnijim, budući da je francuski kralj Luj nedavno bio provalio u zemlju s južne strane.

Nesreća u zatonu Wash

12. 10. Ivan je pokušao prijeći Wash, široki zaton koji razdvaja Istočnu Angliju i Lincolnshire. U to vrijeme zaton je u kopno ulazio puno dublje nego danas, a ovo je bilo muljevito i močvarno područje kojim se dalo putovati za vrijeme oseke, no opasno za neoprezne, ispresijecano dubokim kanalima i jamama sa živim pijeskom, izrazito osjetljivo na svako dizanje vode. Kažu da je kralj zaton prešao kod Wisbecha, gdje je bilo moguće pregaziti Wellstream, jednu od rijeka koja se ulijevala u Wash.

Istovremeno je kraljev prtljažni konvoj, koji je navodno nosio sva kraljevska blaga, uključujući i krunske dragulje (regalije koje je monarh nosio tijekom krunidbe), također pokušavao prijeći Wash, no iznenadila ga je plima i nestao je u živome pijesku i pod plimnim valom. Tradicionalni prikaz ove katastrofe dobro ilustrira sljedeći odlomak iz *Dječje povijesti Engleske* Charlesa Dickensa:

osvrćući se s obale kad se našao na sigurnome, kralj ugleda kako se uzburkale vode kovitlaju u bujici, prevrću kola, konje, i ljude koji su nosili njegovo blago, gutajući ih u divljem vrtlogu iz kojega se ništa nije moglo spasiti.

Potresen ovim nevjerojatnim udarcem zle sudbine, Ivan je odveden u samostan u opatiji Swineshead u Lincolnshireu, gdje je dočekan s »obiljem krušaka, bresaka, i svježom jabukovačom«. Opet se razbolio, ovaj put od dizenterije, preselio se još nekoliko puta, i konačno preminuo u Newarku 18. listopada.

Ivanov izgubljeni plijen

Povjesničari se razilaze oko mnogih elemenata ove priče. Za potencijalne lovce na blago jedno od najzanimljivijih pitanja je ono što je kralj zapravo izgubio. Premda se općenito smatra da je izgubio krunske dragulje, ne postoji suvremeni zapis koji to igdje konkretno tvrdi. Djelo *Flores Historiarum (Cvjetovi povijesti)* Rogera de Wendovera, napisano oko 1230., izgubljeni plijen opisuje kao »blaga, dragocjene posude, i sve druge stvari koje je [kralj] osobito cijenio«. *Chronicon Anglicanum* Ralpa od Coggeshalla blago opisuje ovako: »njegova kapela sa svojim relikvijama ... i različitim vrijednosnim papirima«. Jedan drugi izvor spominje kraljevu »skupocjenu kočiju i pokućstvo«.

Brzi vlak za nigdje

U svojoj knjizi *Undiscovered (Neotkriveno)* Ian Wilson razmatra teorije o izgubljenom blagu kralja Ivana, ističući da službeni zapisi toga vremena pokazuju da se kralj po okolici kretao prilično brzo - nekad bi prešao i do 60 kilometara u danu. Ovo sugerira da ga nije slijedila velika pratnja s prtljagom, koja bi u to doba bila iznimno spora. Suvremeni prikazi stoga su možda pretjerani.

Dijamanti su kraljevi najbolji prijatelji

Nasuprot tome stoje dokazi da je toga dana u listopadu izgubljeno istinski vrijedno blago. Omiljeni hobi kralja Ivana bio je skupljanje nakita, a kao kralj je također posjedovao i zalihu zla-

ta i srebra i drugih vrijednosti, koje je tijekom 1215. i 1216. pobrao iz različitih samostana gdje je bilo pohranjeno. Od osobite vrijednosti bile su carske regalije koje je naslijedio od bake, nje-mačke carice, a koje su sačinjavale dio zbirke krunskih dragulja.

Za vrijeme Ivanove vladavine sve ovo blago nalazilo se na popisu kraljevskog inventara zvanog *Registar* (engl. *Rolls*), koji je uspostavio sam Ivan, no godine 1220. za vrijeme krunidbe Ivanova nasljednika Henrika III. među korištenim regalijama većine ovih predmeta nije bilo. Drugim riječima, čini se da je neprocjenjiva zbirka kraljevskih dragocjenosti uistinu izgubljena.

Točka prijelaza

Glavni problem je lociranje mogućeg mjesta nesreće. Obala ovoga područja poprilično se promijenila od vremena srednjega vijeka. Projekti isušivanja iz sljedećih stoljeća povratili su dobar dio zemljišta i korjenito promijenili način na koji se zemlja taložila, pa se linija obale proširila za mnogo kilometara. Sam Wisbech, koji je bio blizu moru, sad se nalazi nekoliko kilometara duboko u kontinentu. Za lovce na blago ovo je potencijalno ohrabrujuća činjenica, jer znači da se mjesto gubitka dragulja sad nalazi na suhom kopnu, no također znači i to da putevi, gazovi i nasipi preko kojih se Wash prelazio u srednjem vijeku sad postoje tek kao ostaci, povremeno prepoznatljivi iz zraka, kao temelj suvremenih međužupnih granica ili cesta.

Povrh svega navedenoga, najozbiljnije se spori i oko toga je li Ivan putovao sa svojom prtljažnom pratljom ili odvojeno od nje, i kojom rutom bi se bilo išlo u svakom od slučajeva.

Vidokrug

Većina suvremenih izvora samouvjereno tvrdi da je Ivan putovao odvojeno od pratnje s prtljagom. Dok je on oko zatona krenuo dužim putem, preko Wisbecha, njegova pratnja krenula je prečacem preko Washa, navodno da nadoknade to što su se kretali sporije od kralja. Međutim, kao što ističe Wilson u knjizi *Undiscovered*, suvremeni izvori jasno navode da je kralj jedva izbjegao nesreću, što implicira da je bio s pratnjom u trenutku njezine propasti. Ukoliko je pratnja uistinu nosila njegov samostanski plijen, on je vjerojatno nije bio voljan ispuštati iz vida. Faktor sigurnosti bio je osobito bitan zbog nestabilnog vremena i činjenice da je močvarno područje Lincolnshirea bio neprijateljski nastrojen teritorij gdje normanska monarhija nikad nije bila popularna. (Na ovom području skrivao se Hereward the Wake, pobunjenik iz 11. stoljeća i povijesna ličnost koja je poslužila kao jedan od glavnih temelja za lik legendarnog Robina Hooda.)

Ovi faktori od presudnog su značaja jer se zna da je Ivan uistinu prešao Wellstream kod Wisbecha. Ukoliko je pratnja bila s njim, i ona je rijeku morala prijeći na istome mjestu. Wellstream danas više ne postoji, no rijeka Nene slijedi otprilike isti tok.

Kandidatske lokacije

Wilson razmatra tri teorije o točnom mjestu nesreće. Dugo godina tradicionalni stav bio je da je prdjažna pratnja rijeku prešla odvojeno od Ivana, putujući od Cross Keysa sa zapadne strane zatona Wash do Long Suttona s njegove istočne strane, a plima

ih je sustigla pokraj današnjeg Sutton Bridgea. Brojni lovci na blago istraživali su ovo područje, no bez uspjeha.

Pretpostavivši da je pratnja išla s kraljem, povjesničar Gordon Fowler odredio je vjerojatnu točku prijelaza Wellstreama, točno između Wisbecha i Walsokena (makar ova dva mjesta danas više-manje čine isti grad). Fowler čak predlaže objašnjenje za nesreću: iznenadna pojava plimnog vala, u tom području poznatog kao *eagre*, koji se događa kad plima vodu pogura uz rijeku proizvodeći niz velikih, potencijalno razornih valova.

Treća kandidatska lokacija temelji se na teoriji povjesničara J. C. Holta, koja kaže da se ondašnje tradicionalno mjesto prelaska Wellstreama nalazilo sjeverno od Wisbecha, između Walpolea i Foul Anchora - što događaj smješta pokraj današnjeg Tydd Gotea. U ovom području postoje dokazi srednjovjekovnih slojeva živog pijeska, što se poklapa sa suvremenim prikazima nesreće.

Nedavno se pojavio četvrti kandidat, zasnovan na rekonstrukciji plimskih tabela za taj dan u 1216., koji sugerira da je prtljažna pratnja već bila prešla Wellstream kad ju je sustigao plimni val, i da je u tom trenutku vjerojatno prelazila ušće rijeke Welland kod današnjeg Fosdykea, sjeveroistočno od Wisbecha.

Priča se zapliće

S toliko kandidatskih lokacija lovcu na blago teško je znati gdje da traži, a potragu nimalo ne olakšava 10 metara zemlje koja se, kako se smatra, tijekom proteklih 800 godina nataložila na ondašnji nivo kopna, stavljajući blago daleko van dometa

običnih detektora za metal. Ovo bi, ipak, mogao biti tek dio problema. Različite zakulisne igre i podzapleti poznate priče sugeriraju da blaga tamo možda uopće nema.

Umorstvo najstrašnije

Nakon Ivanove smrti proširile su se glasine da je bio otrovan, vjerojatno onim »kruškama, breskvama, i svježom jabukovačom« koje su mu servirali redovnici u Swinesheadu. Premda većina modernih povjesničara ove glasine odbacuje, s njima se ne slažu svi, a teoriju o srednjovjekovnoj zavjeri potkrepljuje »koincidencija« gubitka kraljeva blaga i njegove preuranjene smrti.

Madioničarski trik

Još jedna teorija predlaže da krunski dragulji uopće nisu izgubljeni, već da ih je Ivan prodao/iskoristio kao polog za zajam, dok je incident u Washu zapravo insceniran u svrhu podmetanja krivih tragova, odnosno srednjovjekovne prevare. Kakav god da je bio kraljev zlikovački plan, prekratila ga je njegova prerana smrt/ubojstvo, a blago je potom ukradeno. Najmanje jedno suvremeno izvješće spominje sumnjive, teško natovarene ljude viđene na izlasku iz Newarka odmah nakon kraljeve smrti.

Tajanstveno bogatstvo

Prema W. A. Duttu, folkloristu Istočne Anglije, lokalna legenda iz područja Suttona govori o rupi kralja Ivana, bazenu u koji je

dragulje sakrio ili sam Ivan (za neke svoje zlikovačke svrhe), ili oni koji su ih pronašli nakon nesreće u Washu. Kažu da se bazen nalazi s južne strane ceste koja vodi od King's Lynna prema Long Suttonu. No moguće je da je ovaj skriveni plijen već otkriven. U 14. stoljeću lokalni plemić Robert, treći lord Tiptoft, iznenada se nevjerojatno obogatio. Za njegovo naglo bogaćenje nije bilo očitih razloga, pa su se proširile glasine da je Tiptoft pronašao izgubljeno blago kralja Ivana. Zbog toga možda više nema ničega za otkriti...

Blago vitezova templara

Zahvaljujući pseudopovijestima iz *Da Vincijeva koda* i knjigama na koje se *Kod* naslanja, poput djela *Sveta krv*, *Sveti Gral*, vitezovi templari našli su se u čvorištu neobičnog spleta povijesnih misterija. Za široku publiku postali su istoznačnica za skrivenu povijest i tajno znanje, jezgru čega predstavlja popularna predodžba o njihovom nestalom blagu.

Alternativna povijest blaga templara

Skraćena verzija priče o templarima proizlazi iz brojnih različitih »alternativnih« povijesti i ide ovako: godine 1118. u križarskom Jeruzalemskom Kraljevstvu Red vitezova templara osnovali su francuski vitez Hugues de Payens i njegovih osam suboraca. Kralj Jeruzalema Balduin II. smjestio ih je u odaje dijela kompleksa na Brdu hrama, po čemu je Red dobio ime.*

**Temple* - engl. hram

Usprkos skromnim počecima, do moći, bogatstva i ugleda stigli su zadivljujućom brzinom. No, godine 1307., ljubomorni na njihovo bogatstvo - a možda potaknuti i mračnijim motivima - francuski kralj Filip IV. Pravedni i papa Klement V. urotili su se protiv templara s namjerom da ih unište.

Noć uoči 13. listopada - istovremenog uhićenja svih templara u Francuskoj - mala grupa vitezova koje je doušnik upozorio na predstojeću izdaju, prokrijumčarila je blago Reda iz templarske utvrde u Parizu. Blago, koje se sastojalo kako od velikog bogatstva, tako i od nečeg daleko vrednijeg - relikvija, dokumenata, artefakata ili tajnog znanja - prebačeno je u La Rochelle na zapadnoj obali Francuske, utovareno na jedan od brodova iz moćne flote Reda te prebačeno u Škotsku. Kad je 1312. Red konačno uništen, Filip je ostao praznih ruku, dok je flota naoko iščezla s lica zemlje.

Na goli kostur ovih događaja nahvatao se veliki broj intrigantnih i potencijalno eksplozivnih detalja. Posebice fascinante priče su o tome kako su uopće templari stekli svoje ogromno blago, od čega se ono sastojalo, te što se s blagom - i templarima - događalo u stoljećima koja su slijedila.

Izvori blaga templara

Kad je riječ o ovoj temi, alternativne povijesti djeluju poprilično konfuzno, nudeći najmanje tri različita izvora koji su templarima prenijeli navodnu »ultimativnu tajnu (ili tajne)«, premda se često sugerira da su ovi izvori međusobno povezani i da tvore zajedničku nit.

Sionski priorij

Jedno objašnjenje predlaže da je templare osnovala jedna još tajnovitija i moćnija organizacija, Sionski priorij, tajni red zadužen za očuvanje Kristove krvne linije. Ova, opet, seže od Marije Magdalene i samoga Isusa, koji su bili vjenčani, imali djecu i došli u južnu Francusku, a njihovi potomci osnovali su merovinšku kraljevsku lozu (vidi poglavlje »Sveti Gral«, str. 89.). Premda bi pripadnici ove krvne linije bili implicitni zakoniti kraljevi Zapada (ako ne i cijeloga svijeta), njihovu moć preotela je Katolička crkva, čije se čitavo učenje temelji na obmanama o raspeću i pravoj naravi Krista.

Priorij je osnovan da bi se štitila i očuvala stvarna, fizička krvna linija Kristovih nasljednika, ali i različiti oblici tajnog znanja o kršćanstvu i raznim misterijima (znanje koje se po nekim tumačenjima proteže unazad sve do graditelja piramida i Salomonova hrama, Atlantide itd.). Priorij je templare osnovao dijelom radi povećanja vlastitog Utjecaja u kršćanskom svijetu, a dijelom i radi prisustva u Svetoj zemlji, možda čak i da bi tamo izveli određena istraživanja, što priču o Prioriju veže uz sljedeće objašnjenje.

Pljačkaši nestaloga Hrama

Drugo objašnjenje porijekla tajnog templarskog znanja/blaga kaže da su templari otkrili nešto u temeljima Salomonova hrama u Jeruzalemu. Po ovoj teoriji, početna snaga od devet vitezoza koji su osnovali Red templara brojem je očito bila premala da bi učinkovito ispunjavala svoju javno obznanjenu misiju

zaštite hodočasnika u Svetoj zemlji. Ovi templari zapravo su vrlo svjesno izvršili pritisak na Balduina da ih smjesti na Brdo hrama (koristeći možda neko prethodno znanje ili poznanstva), da bi se mogli uključiti u iskapanja na lokaciji starog hrama.

Smješteni u nizu podzemnih prostorija poznatih pod nazivom Salomonove staje, jednoj od rijetkih još postojećih građevina povezanih sa starim Hramom, templari su se bacili na istraživanje tunela i odaja ispod brda, otkrivši tajno spremište dokumenata/artefakata/relikvija. Tako opremljeni mogli su poslati izaslanike nazad u Europu i započeti svoj nevjerojatan uspon ka moći i bogatstvu. Europski prinčevi i plemići navodno su se polomili da se templarima stave na uslugu i poklone im zemljišta, dok im je papa dao izvanredne povlastice, isključujući ih iz svake sudske nadležnosti osim vlastite. Templari su tako u velikoj mjeri postali zakon za sebe, a regruti su pohrlili pod njihov stijeg, da bi zatim bili uvedeni u njihove čudne rituale.

Katarska veza

Treće objašnjenje, također potencijalno povezano s pričom o Kristovoj lozi/Sionskom prioriju, jest da su templari svoje blago naslijedili od katara. Katari (također poznati i kao albignezi) bili su heretička kršćanska sekta koja je moć i popularnost stekla u 11. stoljeću u južnoj Francuskoj. Njihova verzija kršćanstva, pristigla s Istoka, posjedovala je brojne gnostičke elemente. Temeljno vjerovanje gnosticizma (ime je izvedeno od grčkog *gnosis*, znanje) jest da je božansko prisutno u svakom pojedincu, a da se jedinstvo s božanskim postiže preko osobne gnoze ili samoispitivanja. Ovo se suprotstavlja katoličkom pristupu koji

kaže da su svećenici potrebni kao posrednici između pojedinca i Boga.

Katari su oduševljavali svojom predanošću i čistoćom, stječući mnoge obraćenike i sljedbenike i zaštitu mnogih plemića u regiji Languedoc. Brojni pokušaji Crkve da zaustavi njihovo širenje vrhunac su dosegli godine 1208. pokretanjem križarskih pohoda albigneza, čemu je 1229. uslijedilo osnivanje Inkvizicije. Rezultat je bio krvavi holokaust koji je gotovo zbrisao katare u Francuskoj, a posljednji katarski vođa smaknut je 1321.

Ključni dio ove tužne priče je opsada Montsegura iz 1244. Montsegur je bila katarska utvrda na vrhu planine, a povezuje se s Munsalvaescheom iz verzije priče o Svetom Gralu Wolframa von Eschenbacha. Pretpostavlja se da su katarari tamo držali pehar koji su slavili u svojim obredima i koji se povezuje sa Svetim Gralom. Katarima su također pripisivana i razna druga blaga, obično nalik onima koja su vezivana i uz templare.

Prema poznatoj legendi koja jako podsjeća na priču o ponoćnom bijegu templara, netom prije nego što su katolici provalili i zauzeli utvrdu, četiri katara spustila su se niz zidove i odnijeli blago na sigurno. Mnogi od vitezova templara došli su iz ove regije i pretpostavlja se da su morale postojati veze između te dvije grupe, i da je blago ovim putem preneseno templarima.

Bankiranje

Osim što su posjedovali to tajno/sveto blago, templari su se također izuzetno obogatili i u puno konvencionalnijem, materi-

jalističkom smislu. Priskrbili su ogromna gospodarstva, prostrana imanja i vrijedne ukrase za svoje crkve. U vrijeme prije pojave banaka, bilo je uobičajeno da bogati svoju tekuću imovinu čuvaju na najsigurnijem mogućem mjestu, što je često značilo u sigurnim prostorijama nekog religijskog reda. Kao vojni red s bezgrešnom reputacijom i ogromnom mrežom baza templari su bili logičan izbor.

Iskustvo u prenošenju novca iz Europe (gdje se stvarao) u Svetu zemlju (gdje se trošio) templare je učinilo stručnjacima u transferima gotovine, a mudri trikovi omogućili su im da zaobidu zabranu profitiranja posuđivanjem novca koja je vrijedila za kršćane, pa su posuđivali novac uz kamate širom Europe. Počeli su se čak baviti i transportom, prevozeći hodočasnike u Svetu zemlju, zajedno s vlastitim ljudstvom i zalihama.

Teoretičari templarskih zavjera zanemaruju ovakve konvencionalne metode poslovanja i tvrde da je templare iznimno uspješnima učinilo posjedovanje tajnog znanja/relikvija. Prestiž i moć proizišli iz blaga, možda i uz okultne izvore informacija, pomogli su im da utjecajem, nasiljem i ucjenama dođu do bogatstva. Kako god da je stečeno, obično se smatra da je dio tog ogromnog bogatstva bio među blagom navodno ukradenom u noći 13. 10. 1307.

Velika tajna

Što je još odneseno na sigurno te noći? Što je to točno bilo blago templara? Po tom su pitanju alternativne povijesti ili nejasne, ili radikalno različitih mišljenja. Nudi se pozamašan broj odgovora.

Bafometova glava

Kad su u Francuskoj templari izvedeni na suđenje, jedna od brojnih optužbi usmjerenih protiv njih bila je da su obožavali nekakvog demona po imenu Bafomet. Također se obično navodi da su opsjednuto obožavali odsječene glave. Ove su se optužbe ispreplele, pa se za templare smatralo da su Bafometovu glavu učinili središtem svojih čudnih rituala. Je li ova čudna glava bila blago templara? Ako jest, čija je to glava bila? Među kandidatima je i glava Ivana Krstitelja (odsječena da se udovolji Salomi), kao i Isusova glava. Postoji čak i tumačenje po kojemu je glava mogla govoriti i proricati, bilo pomoću mračnih vještina ili neke čudne tehnologije.

Relikvije

Možda se blago sastojalo od/sadržavalo neke druge relikvije. Spominju se komadići Pravog križa, Koplje sudbine (kojim je navodno proboden Kristov bok dok je visio na križu), Kovčeg zavjetni i Turinsko platno (za lice koje prikazuje ponekad se tvrdi da je pripadalo Jacquesu de Molayu, posljednjem velikom vodi Reda). Očiti kandidat je i Sveti Gral, kako u svom doslovnom, materijalnom obliku, kao sveta/čarobna posuda, tako i u metaforičkom smislu, kao Isusova krvna linija. Jedno je od mišljenja da su templari posjedovali drugačije verzije Evanđelja, koje nadilaze ona koje je prigrlila Crkva i možda otkrivaju drugačiju verziju povijesti, pobijajući uobičajenu katoličku verziju. Ta su Evanđelja mogla nalikovati onima otkrivenima u svicima s Mrtvog mora (vidi str. 118) i, kao što predlaže *Da Vincijev kod*, možda su pripovijedala o Kristu koji se ženi i ima djecu.

Tajno znanje

Povrh svega navedenoga, pretpostavlja se i da su templari bili nasljednici drevne tradicije ezoteričke mudrosti naslijeđene od Adantidana, preko graditelja piramida i Salomonova hrama. Ne samo da se templarima time pripisuje znanje o tajnama monumentalnih građevina, nego se tako objašnjavaju i njihovi čudni mistični, gnostički i razni drugi nekršćanski običaji, najpoznatiji od kojih su inicijacijski rituali, koji su uključivali pljuvanje na križ, parodije mise i, navodno, poricanje Isusa.

Što se dalje zbilo?

Kako i što su templari stekli tek je početak priče. Prava pripovijest leži u onome što se dogodilo nakon toga, premda opet postoji nekoliko različitih verzija glede mjesta na kojemu je templarsko blago danas, svaka s različitim implikacijama.

Škotska veza

Škotsku se često reklamira kao moguće odredište odbjegle templarske flote s blagom. U to je vrijeme Škotska bila usred spora s papinstvom i stoga ekskomunicirana, što je značilo da bi se, došavši tamo, templari našli van domašaja papinog autoriteta pa je, bivajući u Škotskoj, tijekom sljedećih nekoliko godina mučenja i suđenja na kontinentu, Red mogao izbjeći progona. Nadalje, vjeruje se da su vladari Škotske bili u dobrim odnosima s templarima, čak do te mjere da se govori kako su se 1314. na Bannockburnu vitezovi borili protiv Engleza na strani Roberta od Brucea.

Misteriji kapele Rosslyn

Rosslyn se već pojavljuje u drugom poglavlju, u raspravi o Svetom Gralu, no po alternativnim povjesničarima njezin istinski značaj je u tome što je ona svojevrsni templarski kriptogram. Između 1440. i 1480. kapelu je sagradio William Sinclair iz obitelji Sinclair, grofova od Orkneyja i vladara Roslina u nizinskoj Škotskoj, između Edinburgha i Glasgowa. Obitelj Sinclair navodno je bila istaknuta među templarima u 13. stoljeću, a smatra se da je slobodne zidare u Škotskoj osnovao William Sinclair, čime se templarstvo dovodi u vezu s njihovim pretpostavljenim nasljednicima, masonima. Brojne masonske i kvazi-masonske grupe danas prisvajaju templarsko naslijeđe.

Kapela Rosslyn odražava Sinclairovo poznavanje templarskih arhitektonskih tajni i prožeta je masonskom simbolikom. Kažu da je kapela kopija Salomonova hrama i da je namjerno nedovršena kako bi nalikovala urušenom originalu. Za kićeno isklesan Šegrtski potporanj unutar kapele priča se da je skrovište templarskog plijena, a isto vrijedi i za par velikih škrinja za koje se govori da su zakopane negdje na imanju, možda u tajnim kriptama pod zemljom.

Američka veza

I kapela Rosslyn navodno prikazuje floru Amerike, isklesanu prije Kolumbovih putovanja. Ovo se nadovezuje na legende o Henryju Sinclairu, pretku graditelja kapele i navodnom templaru, za koga se govori da je potajice putovao preko Atlantika, vjerojatno koristeći tajno znanje stečeno iz templarskog blaga

(npr. biblijski/predbiblijski opisi transatlantskih putovanja, ili navigacijska nauka s Atlantide, sadržana u drevnim svicima koje su templari iskopali ispod Hrama), a možda sa svrhom skrivanja blaga Reda u Americi, daleko od pohlepnih europskih ruku.

Rennes-Le-Chateau

Prije nego što je kapela Rosslyn postala središte interesa lovaca na templare/Gral, prvi izbor bilo je živopisno selo Rennes-Le-Chateau u staroj katarskoj regiji Languedoc. Misterij Berengera Saunierea desetljećima je ovdje uzbuđivao lovce na blago. U razdoblju od 1889. do 1905. Sauniere je služio kao seoski svećenik siromašne župe Rennes. Sudeći po službenim primanjima, većinu života trebao je provesti nepoznat i na rubu gladi, no tijekom 1890-ih počeo je neumjereno trošiti, najprije na renoviranje crkve, što je uključivalo neke bizarne preinake, poput postavljanja kipa demona iznad vrata, a kasnije i na izgradnju luksuzne vile za sebe. U kozmopolitskom Parizu provodio je puno vremena s bogatima i slavnima, okuitistima i polusvijetom, a kod kuće je priređivao raskošne zabave. Kad je umro, govorilo se da je bio težak milijune franaka.

Kao izvor ovog bogatstva navodio se tajnoviti svitak koji je Sauniere našao skrivenog u stupu seoske crkve. Svitak mu je pomogao da otkrije neko skriveno blago u blizini, možda izgubljeno katarsko-templarsko blago. Naoružan znanjem/moćima koje je blago donijelo mogao je steći utjecajne prijatelje i postati strahovito bogat. Ipak, njegovom smrću 1917. tajna blaga je izgubljena, možda i zakopana ispod Rennesa ili negdje u okolici.

Izaberite sami

Da zaključimo, templarsko blago sad je skriveno/zakopano ili u okolini kapele Rosslyn u Škotskoj, ili negdje u Sjevernoj Americi (vidi poglavlje »Jama s novcem na Oak Islandu«, str. 174), ili negdje ispod Rennes-Le-Chateaua. Ostala potencijalna mjesta uključuju bilo koju od brojnih templarskih baza u Europi, za mnoge od kojih se tvrdi da leže u podzemnim tunelima i špiljama, posebice u zemljama poput Škotske i Engleske, gdje je Red uglavnom izbjegao progone.

Kuća od karata

Ove alternativne verzije povijesti uzbudljivo su štivo, no prava istina je da je ta zapetljana mreža skoro u potpunosti ispletana od neutemeljenih pretpostavki, očitih pogrešaka ili pak čistih izmišljotina. Gotovo svaki njezin fragment može biti opovrgnut, premda je teško odlučiti odakle početi.

Jesu li templari uistinu otkrili ih naslijedili nešto izvanredno?

Unatoč svim različitim teorijama ne postoji dokaz da jesu. Tri glavna izvora blaga koji se spominju su Sionski priorij, Brdo hrama i katari. Svi počivaju na klimavim ih nepostojećim temeljima.

Priču o Sionskom prioriju izmislio je francuski prevarant i maštalac po imenu Pierre Plantard. Nakon Drugog svjetskog rata Plantard je osmislio složenu i razrađenu verziju povijesti po

kojoj je on potomak merovinških kraljeva, pa tako i samoga Krista. Zatim je izmislio tajno društvo s navodno mističnim i iznimno uglednim prijašnjim članovima, nazvao ga Sionski priorij i unovačio par članova za kvazireligijske aktivnosti pomalo neukusnog nacionalističko-rojalističkog političkog karaktera. Čak je i prokrijumčario krivotvorene dokumente u francuski nacionalni arhiv u Bibliotheque Nationale.

Kad su istraživači kasnije otkrili ove dokumente, priča koju je Plantard za njih ispreo dobila je na vjerodostojnosti. Premda je kasnije upao u nevolje sa zakonom i naređeno mu je da prestane potpirivati svoju varku, do tada su se Sionski priorij i njegova duga tradicija čuvanja Kristove loze već učvrstili u mašti javnosti. Veza između Priorija i templara još je jedan dio priče koju je zakuhao Plantard. Treba istaknuti da je stvarni Sionski red uistinu nakratko i postojao, ali da isti nije imao nikakve veze s Plantardovim Priorijem, već su to bili redovnici smješteni oko jedne opatije na brdu Sionu u Svetoj zemlji, a taj je red propao nakon saracenskih pobjeda u kasnom 13. stoljeću.

Jedan od najuobičajenijih elemenata priče o templarima jest tvrdnja da su osnivači Reda vršili iskapanja ispod Brda hrama. U stvarnosti, međutim, nema ni trunke primarnih dokaza (npr. zapisa iz tog vremena) koji bi sugerirali da su templari ikad izvodili bilo kakva iskapanja izvan građevinskih radova koje su poduzimali kasnije tijekom svojeg postojanja da bi povećali ili opremili svoje sjedište na Brdu hrama. Iako tuneli u Brdu hrama uistinu postoje, nema dokaza da su ih templari ikada istraživali ili se uopće zanimali za njih.

Povjesničar Kevin McClure istraživao je literaturu i otkrio pravi izvor mnogih mitova o iskapanju, i taj izvor je zabrinjava-

juć. Korijen tvrdnji brojnih alternativnih povjesničara McClure je pronašao u odlomku u knjizi o templarima autora Guya Delaforgea, kasnijeg osnivača kvazimasonskog reda Sunčevog hrama, koji je tvrdio da je nasljednik templarske tradicije (i tajnog znanja), i koji je kasnije proglašen odgovornim za užasna umorstva više od 70 ljudi. Delaforgeova knjiga u kojoj on opisuje iskapanja čista je fikcija i on čak ni ne pokušava pozvati se na neki izvor. Ipak, njega je samog kao izvor očigledno koristilo nekolicina kasnijih pisaca.

Tvrdnje o iskapanjima često se podupiru pretpostavkom da je devet vitezova osnivača bila premala snaga za ispunjavanje navedene zadaće zaštite hodočasnika, pa su stoga morali imati skrivene motive. Ova logika je sumnjiva, osobito znajući da je svaki vitez mogao imati pratnju naoružanih ljudi, što bi ih učinilo daleko impresivnijom silom. Još važnije, njihov početni zadatak bio je jednostavno praćenje hodočasnika od Jeruzalema da rijeke Jordan, za što nije bila potrebna vojska.

Katarska veza podjednako je sumnjiva. Ne postoje dokazi da su katari posjedovali ikakvo skriveno blago, kao ni dokazi koji bi poduprli priču o bijegu iz Montsegura, koja zvuči kao čista romantična fikcija. Nema ni dokaza o posebnim vezama između templara i katara, osim okolnosti da su ove dvije grupe postojale istovremeno, i da je u katarskom području bilo templarskih utvrda, kao što ih je bilo po cijeloj Francuskoj. Puno se važnosti pridavalo religijskim sličnostima između ove dvije grupe, no vjerojatno se radi o pretjerivanju. Templari su bili odani kršćani i mnoge hereze koje su im pripisane mogu se objasniti kao podmetanja njihovih francuskih progonitelja.

Biti »in«

Templarski uspon do bogatstva i moći bio je uistinu silovit, no je li uistinu neobjašnjiv? Možda su se jednostavno našli u pravo vrijeme na pravom mjestu. *Katolička enciklopedija* ~ ,

objašnjava: »Brz rast popularnosti Red duguje činjenici da je kombinirao dvije velike strasti srednjovjekovlja, religijsku zanesenost i ratničku vještinu.« Također, u to vrijeme običaj je bio da se izdašne donacije upućuju po institucijskoj, a ne osobnoj osnovi, što je pogodovalo institucijama poput templara.

Je li postojalo ikakvo templarsko blago?

Jedna od uobičajenih zabluda o templarima je da su bili neopisivo bogati kada su započeli progoni, i da je njihovo blago potom misteriozno nestalo. Ovo je mit. Zapravo, u vrijeme svog raspadanja templari su bili u minusu iz više razloga; kako zbog inflacije, tako i zbog promjena u ekonomskoj politici diljem Europe. Većina njihovih dobara bile su nekretnine, a za svoje enormno skupe avanture na istoku trebali su sav novac od iznajmljivanja i prihode od imanja koji su mogli prikupiti. Do kraja 13. stoljeća templari su, zajedno s ostalim križarima, izbačeni iz Svete zemlje, čemu je slijedio gubitak prestiža, pa tako i smanjenje donacija. Postoje značajni dokazi da su se do 1307. templari hrvali s plaćanjem temeljnog održavanja vlastitih baza i mnogi njihovi članovi živjeli su u oskudici.

Templarska flota

Slavna templarska flota također se pokazala mitskom. Iako su zahvaljujući svojim stalnim putovanjima iz Europe u Svetu zemlju i natrag templari bili ozbiljno uključeni u prijevoz putnika i trgovinu, nije vjerojatno da su ikad posjedovali više od šačice brodova. Godine 1312. rivalski red vitezova hospitalaca, posebno uključenih u morske operacije, posjedovao je tek četiri ratna broda i teško je povjerovati da su templari imali puno više. Rijetki su zapisi koji točno utvrđuju koliko brodova su imali, no najveći broj koji se igdje spominje je dva. Kad su trebali dodatne brodove, unajmljivali bi ih. Također, njihovi brodovi bile su galije, potpuno neprikladne za oceanska istraživanja kakva im pripisuju neki alternativni povjesničari.

Tiho nestajanje

Dodatne zablude stvaraju se oko sudbine templara. Njihova propast uslijedila je više zbog slabosti nego zbog straha od njihove snage. Tek kad su postali ranjivi zbog novčanih poteškoća i gubitka prestiža, njihovi neprijatelji mogli su stupiti u akciju. Iako su u Francuskoj templari uistinu loše prošli i mnogi su pogubljeni zbog hereze, u mnogim drugim dijelovima Europe nisu bili osuđivani ni progonjeni. Papa Element u početku je pokušao zaustaviti progon, no Filip Pravedni templare je u Francuskoj preuspješno ocrnio klevetanjem i prikupljanjem priznanja mučenjem (što je u to vrijeme bio legalan način prikupljanja dokaza), pa je papa na kraju bio prisiljen raspustiti Red, što nije isto što i potpuno ga uništiti. Ono malo posjeda

templara razdijeljeno je među ostalim redovima, uključujući i par sljedbeničkih redova u Portugalu i Španjolskoj oko kojih nije bilo ničeg tajnovitog ili nejasnog. To, kao i činjenica da je zapravo bilo vrlo malo toga za dijeljenje, objašnjava zašto je Filip završio praznih ruku.

Jesu li templari uistinu imali tajno znanje ili relikvije?

Nema dokaza da su templari posjedovali neku veliku tajnu. Kao dio zavjere da se ocrni templarsko ime Filipovi progonitelji preuveličavali su njihove čudne običaje, što je potaknulo mnoga nagađanja i legende. Bafomet, takozvani demon, vjerojatno je bila riječ za opisivanje muhamedanaca (to jest muslimana), s kojima su templari zasigurno imali brojne okršaje u Svetoj zemlji. Navodno obožavanje glava možda je temeljeno na njihovu posjedovanju nekih relikvija, poput dviju glava ženskih mučenica, posebice glave svete Eufemije, no te relikvije bile su dobro poznate i ni u kom slučaju nisu tajna.

Tajno znanje za koje se govori da su ga posjedovali i prenijeli na masone čista je spekulacija. Veze između masona i templara potpuno su fikcionalne, a izmislile su ih neke masonske grupe i pisci iz 18. st. i kasnije, pokušavajući si na taj način priskrbiti irnpresivnije podrijetlo.

Ima li kapela Rosslyn ikakve veze s templarima?

Prema Evelyn Lord, autorici knjige *Vitezovi templari u Britaniji*, za to nema dokaza. Kapela je sagrađena stotinu godina nakon zatiranja reda. Navodna škotska veza općenito je tanašna. Su-

protro legendi, zapisi o borbi templara na strani Roberta od Brucea, koji bi morali postojati da su sudjelovali u borbi, ne postoje. Zapravo, templari su bili u dobrim odnosima s engleskim kraljevima kojima se Robert od Brucea suprotstavljao. Sinclairovi iz tog vremena teško da su prijateljevali s templarima, a za bilježeno je i da su svjedočili protiv njih na suđenjima 1309. Jedan od ranijih Sinclaira mogao je biti templar, no to su bili i mnogi drugi plemići tog razdoblja.

Sama kapela Rosslyn gotovo sigurno je kopija kora obližnje glasgovske katedrale, što pretpostavku o masonima kao njezinim mogućim graditeljima čini uvjerljivijom od ideje kapele kao verzije Hrama. Vjerojatno je ostavljena nedovršena zbog manjka novca, što je za privatne kapele bilo uobičajeno. Kapela, međutim, teško da ima veze sa slobodnim zidarstvom, budući da je ono osnovano tek stotinama godina kasnije. Navodne veze između graditelja kapele Williama Sinclaira i slobodnog zidarstva u Škotskoj lažne su i temeljene na kasnijim fikcijama, kao što je to uostalom i velik dio masonske »povijesti«. Nema dokaza, osim nekih pisama iznimno sumnjive autentičnosti, da je ijedan davni Sinclair putovao preko Atlantika.

Postoji li stvaran misterij Rennes-Le-Chateaua?

Poput Plantardove prevare sa Sionskim priorijem, čini se da veći dio renskog misterija korijene vuče iz francuske podvale iz 1950-ih. U ovom se slučaju Noel Corbu, vlasnik novootvorenog restorana u staroj Sauniereovoj vili, dosjetio da bi mušterije mogao privući dobar misterij o blagu. U stvarnosti, nijedan od »misterija« nije pretjerano misteriozan. Sauniereovo neob-

jašnjivo bogatstvo poteklo je od njegova običaja prodavanja oprosta. U zamjenu za naknadu svećenik bi održao misu kojom bi se skratio platiteljev boravak u čistilištu. Katolička crkva zabranila je ovaj običaj i Saunier je, zbog stalnih prekršaja, uistinu bio suspendiran i na kraju otpušten. Osim toga, nije umro kao bogataš. Naprotiv, mnoge od svojih kasnijih godina proveo je na rubu siromaštva, očajnički trebajući novac.

Neobične preinake koje je izveo na svojoj crkvi rezultat su simbolizma povezanog s njegovim radikalnim proroyalističkim i konzervativnim pogledima. Šuplji stup u kojem je navodno otkrio pergament i koji je i danas izložen za posjetitelje gotovo je sigurno krivotvorina i nikada nije bio dijelom crkve. Ne postoji nikakav dokaz o bilo kakvom blagu koje je ikad zakopano ili pronađeno na tom području.

Templarska obmana

Zbog Plantardovih i Corbuovih laži i obmana, kao i njihova ponavljanja i proširivanja u radovima kasnijih autora, čega je vrhunac djelo Dana Browna, pravi interes za templare i razne srodne misterije ostaje u sjeni. Na primjer, moguće je da su zbog svojih iskustava na istoku templari usvojili neke nekonvencionalne pristupe kršćanstvu. Osim tragične priče o njihovu brutalnom zatiranju, o katarima se zna malo. Kapela Rosslyn uistinu je izniman i divan primjerak arhitekture, bogate doista čudnovatim simbolizmom. No, zbog načina na koji pseudopovjesničari nekritički recikliraju fikciju, spekulacije i dezinformacije, takozvani templarski misterij pretvara se u snježnu kuglu koja se kotrlja nizbrdo, dobivajući na masi i brzini, no u svom središtu ne nosi ništa osim bljuzge.

Montezumino blago

Španjolsko osvajanje Novog svijeta u 16. stoljeću pokretala je pohlepa za blagom. Od pokorenih i istrebljenih naroda Južne i Srednje Amerike konkvistadori su oteli ogromna bogatstva, no to bogatstvo nije nadmašivalo njihove najluđe snove. Njihova glad za zlatom bila je nezajažljiva i mračila im je umove sirenskim zovom koji je bilo nemoguće utišati. U Južnoj Americi pohlepni konkvistadori same sebe su uvjerali u postojanje Eldorada (vidi str. 58). U Meksiku su se čvrsto uhvatili ideje da su Asteci nekako sakrili veliku količinu blaga. Legenda o Montezuminu blagu je rođena.

Čije je to uopće blago?

Najuvrješeni oblik ove legende kaže da je godine 1520. astečki vladar Montezuma II. skupio većinu svog blaga i poslao ga prema sjeveru da bi ga sačuvao pred najezdom Španjolaca. Bilo je skriveno ili zakopano u špilji ili na nekom drugom mjestu, gdje još uvijek leži čekajući kakva sretnog ili požrtvovnog lovca na blago da nabasa na ono što bi vjerojatno bio najveći nalaz svih vremena. Najveći dio ove priče vjerojatno je neistinit. Za početak, Montezumino stvarno ime bilo je Moctezuma (ili još pravilnije, ali gotovo neizgovorivo, Motecuhzoma), što u astečkom jeziku nahuatl znači 'onaj koji je ovladao svojim bijesom'. 'Montezuma' je španjolska prilagodnica. Zatim, ideje o tome što je skriveno/izgubljeno i gdje poprilično su zbrkane. Izgleda da postoji nekoliko različitih verzija priče, a u većini njih blago uopće nije Moctezumino.

Povratak kralja

Moctezuma II. bio je vladar ili *tlatoani* Asteka već 17 godina kada je 1519. primio prve izvještaje o čudnovatim strancima koji prodiru na njegov teritorij. Iz raznih razloga, od mnogobrojnih proročanstava do podudarnosti s astečkim mitovima, Moctezuma je mislio da je vođa Španjolaca Hernan Cortes zapravo bog Quetzlcoatl. Po mitu je ovaj bog, astečki junak, otputovao na istok u prapovijesna vremena, a proreknuto je da će se jednoga dana vratiti i zatražiti nazad svoje vlasništvo, uključujući ogromno bogatstvo u počastima, svetim predmetima, hramskim ukrasima i slično, koje su Asteci skupili osvajanjima i radom.

Prema španjolskim prikazima osvajanja, Moctezuma je ugostio Cortesa u glavnom gradu Tenochtitlanu (današnji Mexico City), poklonio mu se, zasipao ga častima i ponudio da će mu predati sve asteško blago. U *Firentinskom kodeksu*, jednom od najvažnijih izvora informacija o povijesti osvajanja, koju je sastavio španjolski redovnik Bernardino de Sahagun koristeći astečke izvore, zabilježeno je da je astečki vladar Cortesu rekao: »Moj gospode... stigao si na zemlju. Došao si u svoj grad... ova- mo si došao zauzeti svoje mjesto, na svom tronu. Nevrijedni su ga čuvali za tebe, sačuvali su ga oni koji su nestali, tvoji zamjenici... Dođi u zemlju, dođi i počini: uzmi u posjed svoje kraljevske odaje...«

Ukoliko je ovaj opis točan, čini se nevjerojatnim da bi Moctezuma istovremeno slao većinu svog blaga u sigurnost planina na sjeveru. Premda je astečki vladar Cortesa uistinu bio zamijenio za Quetzlcoatla, također se zna da nije bio pretjerano spre-

man na posjet i pokušao je Španjolce odvratiti od približavanja glavnom gradu. Slao je darove, izaslanike, pa još darova, no time je uspio tek dodatno raspaliti pohlepu konkvistadora. Možda su navedene riječi upućene Cortesu bile obmana kako bi kupio vrijeme i zaštitio blago. Kasnije su Španjolci zasigurno sumnjali da su Asteci izveli upravo takvu smicalicu.

Uobičajeni prikazi legende o blagu ponekad uključuju i neprovjerljive, vjerojatno potpuno izmišljene detalje, kao na primjer da je Moctezuma poslao blago skupa s vojskom od 1 000 elitnih ratnika, koji su ga odnijeli na sjever u područje današnjeg SAD-a. Ovo je opravdanje koje leži iza opsežnog lova na blago od Kalifornije do Teksasa (vidi str. 162), no otkriti pouzdan izvor ovih legendi je nemoguće.

Tužna noć

Ubrzo nakon ulaska španjolskih snaga u Tenochtitlan, Cortes je počeo provoditi strahovladu; zarobio je Moctezumu, postavio kršćansku opremu u hramove i izdavao stalne zahtjeve za blagom. Asteci su postajali ogorčeni, a okolnosti sve ružnije. Cortes je bio prisiljen napustiti glavni grad kako bi zaustavio španjolske snage na obali koje su ga htjele uhititi, a koje je poslao suparnički pretendent za vodu konkvistadora. U Cortesovu odsustvu, njegov zamjenik, Pedro de Alvarado, dao je masakrirati stotine, možda čak i tisuće asteških plemića, što je potaklo pobunu. Cortes se vratio točno na vrijeme da se uplete u svu tu zbrku.

Kako su dani prolazili, situacija je za Španjolce, stjerane u Moctezuminu palaču i okružene stotinama tisuća ljutih Asteka,

postajala sve očajnija. Tenochtitlan je bio sagrađen na močvarnom jezeru Texcoco. Brojni otoci bili su povezani nasipima i mostovima, kojih je većina sad bila odsječena zbog opsade. Španjolcima je ponestajalo hrane, a odsječena im je bila i vodoopskrba.

1. 07. 1520. Moctezuma je poslan da umiri narod, no gađali su ga kamenjem i ozlijedili. Španjolci tvrde da je podlegao ozljedama, no većina povjesničara sumnja da je Cortes jednostavno uvidio da mu Moctezuma više ne koristi pa ga je dao ubiti. Vijest o njegovoj smrti dodatno je razbjesnila Asteke i Španjolci su se te noći odlučili probiti. Natovarivši se s koliko god plijena su mogli nositi, konkvistadori su se pokušali provući preko jednoga nasipa, no bili su opaženi. Kanui puni neprijateljski raspoloženih domorodaca okružili su ih sa svih strana. Borba je bila žestoka i očajni Španjolci pokušali su se probiti naprijed. Mnogi su svoj plijen odbacili u vodu kako bi si olakšali teret, a neki su bili gurnuti, povučeni ili su jednostavno pali i poput kamenja potonuli zbog težine zlata koje su nosili. Oko tisuću Španjolaca i daleko više Asteka poginulo je u tom događaju koji je danas poznat kao *Noche triste* ili Tužna noć.

Po nekim izvorima, Moctezumino blago zapravo je blago koje su Španjolci izgubili u jezeru Texcoco. Svojim neprestanim zahtjevima za blagom pohlepni konkvistadori nagomilali su ogromnu količinu dragog kamenja i zlata. Iako je velik dio zlata bio u obliku astečkih artefakata, Španjolci su ih istopili i napravili klinaste zlatne poluge. Ne zna se koliko je tih dragulja i zlatnih poluga završilo na dnu jezera zajedno s tijelima tisuća Španjolaca i domorodaca, a i male su šanse da će se ikada otkriti. Nakon osvajanja Cortes je jezero dao isušiti i današnji Mexi-

co City, vjerojatno najveći grad na svijetu, leži na tom mjestu. U prošlosti je navodno bilo pokušaja traganja za nekadašnjim dnom jezera radi blaga, a ljudi koji žive na tom području još uvijek sanjaju da će ga pronaći. Prema jednom članku u *Mexico desconocido* iz ožujka 1981., radnici koji su kopali temelje za Meksičku banku pronašli su zlatni disk astečke izrade, što je izravno opisano kao 'prvi pronalazak Moctezumina blaga'. No, osim otkrića pojedinačnih predmeta, kao u tom slučaju, do sada nije bilo naznaka većih količina blaga.

Cuauhtemocovo blago

Nakon što su Španjolci pobjegli u metežu, astečki glavni grad opustošen je epidemijom malih boginja koju su donijeli stranci. Moctezumin nasljednik brzo je podlegao bolesti i njegov mladi nećak Cuauhtemoc postavljen je na vlast. Po nekim verzijama legende o blagu, on je taj koji je sakrio astečko blago koje nije bilo predano Španjolicima kako bi ga sačuvao od ruku osvajača u slučaju da se vrate.

A vratili su se kad je Cortes skupio veliku vojsku sastavljenu od domorodačkih saveznika i male flote brodova kojima je napao astečki glavni grad. Opsada Tenochtidana počela je u svibnju 1521. i trajala je 80 dana. Asteci su bili iscrpljeni malim boginjama, sušom i krvavim borbama, i grad je konačno pao 13. kolovoza. Brojni stanovnici su pobjegli, a Cuauhtemoc je zarobljen.

Španjolci su nesumnjivo vjerovali da su Asteci od njih skrili gomilu blaga, iako nije jasno jesu li vjerovali da je to bio dio plijena koji su im uskratili za prijašnje posjete, ili je to bilo ono bla-

go koje su izgubili u Tužnoj noći. Potaknut nezadovoljstvom svojih ljudi, Cortes je Cuauhtemoca i njegova zamjenika podvrgao mučenju. Stopala su im namazali uljem i pekli ih na vatri. Prema jednom opisu, Cuauhtemoc je mučenje podnio iznimno dobro, koreći svog sudruga zbog stenjanja riječima: »Zar uistinu, dakle, misliš da ja u svojoj kupki uživam?«

Sve što su Španjolci mogli izvući iz Cuauhtemoca je da su Asteci sve blago koje su posjedovali bacili u jezero da ne bi palo u ruke Španjalcima, što znači da je to blago istog podrijetla kao i ono iz Tužne noći. Poput Meksikanaca dugo nakon njega, Cortes je jezero pretraživao uz pomoć najboljih ronilaca koje je mogao naći, sve budno prateći, no izvađen je tek jedan predmet koji su Španjolci opisali kao »zlatno sunce«. Vjerojatno se radi o astečkom kalendarskom kotaču, čudnovato podudarnim s nalazom kod Meksičke banke koja četiri i pol stoljeća kasnije.

Blago Rio Medija

Posljednja teorija o sudbini tobožnjeg astečkog blaga glasi da je to plijen koji su Španjolci skupili, ali koji je kasnije izgubljen u prijevozu dok su ga brodovima slali u Španjolsku. Plovidba s teretima preko Atlantika bio je rizičan posao, a budući da su Kariibi područje uragana, brodolomi su bili uobičajeni. Kako god bilo, iz različitih izvještaja čini se jasnim da Cortes nije vjerovao da je skupio sve astečko blago, pa ovo objašnjenje sudbine Montezumina blaga nije uobičajeno.

Sporove još dodatno potpiruje to što je blago možda već otkriveno prije trideset godina, no samo da bi iznova bilo izgubljeno, ili ukradeno. U kolovozu 1976. zlatni predmeti pronađeni

su na morskom dnu na meksičkoj obali kod Rio Medija, blizu grada Veracruz. Na kraju je izvađen izvrstan ulov, koji se sastojao od nekoliko zlatnih astečkih predmeta, mnogih zlatnih poluga koje su vjerojatno napravili španjolski konkvistadori taljenjem svog plijena, te brojnih komada nakita. Nalaz je izričito povezan s izgubljenim Moctezuminim blagom. Istom su počele nicali teorije koje su objašnjavale nalaz, uključujući i mogućnost da je riječ o plijenu koji je skupio kastiljanski avanturist i kapetan Figueroa, za kojeg se zna da je iščeznuo u području Rio Medija u oluji 1528. Nejasno je kako je blago s dna jezera Texcoco, ili otkud god da je bilo skriveno, dospjelo na Figueroine brodove.

Godine 1976. blago je poslano na čuvanje u Meksičku banku u Mexico Cityju (ili možda u njezinu podružnicu u Veracruzu) i više nikad nije viđeno. Šest godina kasnije, 1982., novinarska istraživanja naišla su na zid. Muzeji i sveučilišta koji su sudjelovali u otkriću upućivali su na banku, a banka je pak poricala da je ikad zaprimila takvo blago. Od tada se čitava stvar ne spominje. Je li blago nekako izgubljeno u banci, muzeju ili sveučilišnom podrumu, ili je pak, što je puno vjerojatnije, ukrađeno od države i ilegalno prodano privatnim kolekcionarima?

Zlato u brdima

Velik broj američkih lovaca na blago izabire vjerovati verziji legende po kojoj je blago odneseno na sigurno i skriveno u udaljenim sjevernim krajevima astečkog kraljevstva. Lokalne legende, neke utemeljene na slabim, a neke ni na kakvim konkretnim dokazima, Montezumino blago povezuju s doslovce desecima

lokacija u Arizoni, Kaliforniji, Koloradu, Novom Meksiku, Teksasu, a posebice u Utahu. Mnoga mjesta u regiji nazvana su po Montezumi (npr. Montezumin dvorac u Arizoni, zapušteno Sinaguansko selo). Po jednoj od najupornijih glasina skrovište blaga nalazi se u blizini Kanaba u jugozapadnom Utahu, pokraj granice s Arizonom, u nekoj špilji u okolnim brdima, ili pak u jednom od tri obližnja jezera. Ta dva mjesta potakla su neke neuvjerljive priče o lovu na blago.

Neobične priče

U ovom dijelu svijeta mnoga su obećavajuća mjesta: špilje, stara mjesta vezana uz američke indijance i petroglifi (obilježeno/oslikano kamenje). Upravo je fotografija nekih petroglifa iz područja Kanaba navodno navela tragača Freddia Crystala na istraživanje obližnjeg Johnsonova kanjona 1914. Kad se spustio u grad pripovijedajući o pronalasku špilje pune vreća s blagom, pokrenuo je pravu malu zlatnu groznicu. Do 1924. većina je građana preselila u privremena boravišta na ulazu u kanjon, mahnito kopajući u potrazi za blagom. Nepotrebno je naglašavati da nije pronađeno ništa.

U novije vrijeme jedan drugi skup petroglifa potaknuo je lovca na blago, Grandta Childa, na istraživanje jezera sjeverno od Kanaba. Prema članku Maxa Bertole, pisca o zanimljivostima Južnog Utaha, jedno iz lanca tri jezera obilježeno je astečkim znakom za blago, što je navelo Childa da posumnja kako su Asteci, da bi sačuvali svoje blago, konstruirali neku vrstu domišljate vodene zamke. Godine 1989. Childovi prijatelji ronionci nekoliko su puta pokušali istražiti tunel za koji su

tvrdili da su pronašli, a koji, kako su pokazali podvodni skeneri, završava komorom. Međutim, izvjestili su da su ih izbacile natprirodne sile, uključujući nevidljive ruke koje su ih povlačile i davile.

Zaključak

Zaključite iz ovih priča što želite. Lokalni turistički uredi vole ovakve stvari jer privlače turiste, a lovci na blago raspravljaju, prežvakavaju i uljepšavaju takve glasine na internetskim forumima. No, kao što smo već vidjeli, tvrdnje o Montezuminu blagu u južnim državama ili bilo gdje drugdje stoje na klimavim nogama. Ne postoje dokazi da su Asteci ikada posjedovali tajno blago koje je nekamo poslano.

Najizvjesniji scenarij je da su za vrijeme svog prvog boravka u Tenochtitlanu i u godinama nakon osvajanja Španjolci skupili većinu astečkog blaga. Dio blaga možda je i završio u jezeru Texcoco i nikad više službeno nije pronađen, no velik dio tog blaga nakon isušivanja jezera mogli su krišom iskopati i zadržati - kako Španjolci, tako i domoroci. Još blaga moglo bi se nalaziti na dnu mora zahvaljujući brodolomima španjolskih galija s blagom, i velik dio je možda već spašen, a zatim ukraden. Da zaključimo - scenarij po kojemu postoji pećina u Utahu, Arizoni ili Novom Meksiku nakrcana vrećama astečkog blaga i dragog kamenja od svih scenarija najmanje je vjerojatan.

Zakopano blago kapetana Kidda

Spomen zakopanog blaga neizbježno evocira romantičnu sliku pirata. Najvećim dijelom to je izmišljotina koja korijene ponajviše vuče iz ogromnog uspjeha romana *Otok s blagom* Roberta Louisa Stevensona. Taj pustolovni roman donio je nekoliko danas neizostavnih elemenata piratskih priča, poput mapa koje vode do blaga i znaka »X« koji označava točno mjesto. Jedan od rijetkih zabilježenih primjera pirata koji su uistinu zakopali neko blago je onaj Williama »Kapetana« Kidda, gusara koji je krajem 17. stoljeća postao pirat*. Više od 300 godina Kiddova priča inspirirala je lov na blago i potakla nicanje lokalnih legendi po kojima su sanduci zlata pohranjeni u gotovo svakom skrivenom mjestu i pukotini na obalama države New York i okolnih područja, udaljenija mjesta da ne spominjemo. Jesu li ovi lovci na blago jednostavno pali na romantičnu fikciju ili uistinu postoji skriveno piratsko zlato koje čeka da bude otkriveno?

Istinita povijest kapetana Williama Kidda

Premda rođen i odrastao u Škotskoj, William Kidd, uvaženi i iskusan pomorac, gusar i trgovac, krajem 17. stoljeća zasnovao je dom u koloniji grada New Yorka. Pomorska trgovina je cvjetala i ogromna dobra odašiljana su preko otvorenog mora od Novog svijeta i Dalekog istoka prema Europi i obratno. Gusarenje, neka vrsta legalnog piratstva gdje bi kapetan sa svojim privatnim brodom dobio autorizacijsko pismo, kojim mu se

* Pirati (engl. *pirates*) su razbojnici na moru i katkad kopnu koji pljačkaju za vlastite potrebe, dok su gusari (engl. *privateers*) u službi države koja im pruža zaštitu. Često bi gusari postajali piratima, ili obrnuto

daje ovlast da zarobi i zaplijeni sve s brodova neprijateljskih nacija, bila je profitabilna profesija. Bliski rođak gusarenja, piratstvo, gdje brodovi i posade nisu njegovali lojalnost ni poštivali nacionalne granice te jednostavno nasrtali na svaki brod koji bi im se našao u vidokrugu, postajalo je rastući problem.

Ovakve okolnosti potaknule su Kidda da se baci na posao - opremi dobro naoružan gusarski brod i otpravi ga na plovidbu Indijskim oceanom, gdje je namjeravao zarobljavati pirate, plijeniti ono što su opljačkali, na što bi se dodale i druge »legalne« nagrađe (za engleski brod tog vremena to su bili prvenstveno francuski brodovi ili brodovi koji su plovili pod francuskom zastavom). U taj pothvat Kidd je uložio većinu vlastita bogatstva, a primio je i potporu brojnih bogatih engleskih zaštitnika, uključujući, kažu glasine, i samog kralja Williama.

Zlosretno putovanje

Kidd je London napustio 1695., na moćnom ratnom brodu *Adventure Galley*, naoružanom s 34 topa, no gotovo istog trenutka ponestalo mu je sreće. Zaustavio ga je brod Kraljevske mornarice i većina njegove probrane posade, sposobnih i poštenih pomoraca, bila je prisiljena stupiti u državnu pomorsku službu. Kiddovo sljedeće pristanište, New York, u to vrijeme bilo je omiljeno svratiste pirata, pa je tamo izvršiti zamjenu izgubljenih članova posade značilo zaposliti kriminalce, bivše pirate i druge zgubidane. U rujnu 1696. Kidd se sa svojom miješanom posadom sastavljenom od poštenih pomoraca i nitkova konačno otisnuo prema Antilima, no ubrzo nakon ulaska u Indijski ocean ponovno ga je snašla nevolja. Epidemija kolere pokosila mu je trećinu posade. Sam *Adventure Galley* pokazao se kao nekvalitetno izrađen i propustan.

Prekoračenje ovlasti

Kiddovo krstarenje Indijskim oceanom s namjerom da napada pirate koji su prometovali u morima oko Madagaskara i zakršivali rute prema Crvenom moru, nije se najbolje odvijalo. Naišli su na jedva nekoliko legitimnih meta, a posada je postajala sve prgavija gledajući kako jedan za drugim natovareni trgovački brodovi prolaze pokraj njih. U jednom trenutku Kidd se s brodskim topnikom posvađao oko dijeljenja nagrada i udario ga kantom, od čega je ovaj kasnije umro.

30. 01. 1698. Kidd je naizgled napokon pogodio zlatnu žilu zarobivši i zaposjevši trgovački brod *Quedagh Merchant*, koji je nosio vrijedan teret skupocjenih tkanina, srebra i zlata. Bilo je to dovoljno plijena da Kidda i njegovu posadu učini bogatašima, no legitimnost nagrade bila je upitna, jer premda je brod plovio pod francuskim nalogom, teret je bio indijski, a kapetan broda Englez.

Kapetanova reputacija u tom trenutku već je bila u rasulu. Za putovanja preko Atlantika, Kidd se posvađao sa zapovjednikom eskadrile Kraljevske mornarice, a ovaj je u Englesku poslao izvještaj kojim upozorava na Kiddovo piratstvo. Kidd je također debelo prekoračio uvjete svojih službenih ovlasti i njegovi kasniji podvizi donijeli su nove nepovoljne izvještaje. U Londonu se u međuvremenu promijenila politička klima i stranka kojoj su pripadali njegovi pokrovitelji izgubila je naklonost. Izvještaji o Kiddovim piratskim pothvatima moćnike su sramotili kada su si to najmanje mogli priuštiti. Kidd je službeno proglašen piratom.

Put kući

Nakon jednog susreta s piratima, pri kojem se većina posade pobunila i dezertirala, Kidd je napustio svoju već istrošenu galiiju i otplovio natrag preko Atlantika na *Quedagh Merchantu*. Stigavši na Karibe u proljeće 1699. spoznao je svoj pravni status i odlučio se vratiti u Novu Englesku kako bi se opravdao i izvuкао, pritom namjeravajući iskoristiti svoju mrežu utjecaja i pomaliko bogatstvo koje je sada posjedovao. Većina vrijednog tereta rasprodana je, a sakupljeni plijen ukrčan je na novi brod na kojemu je Kidd otplovio natrag u Ameriku. Prije nego što će pristupiti vlastima, neko vrijeme proveo je pripremajući teren koji će mu najbolje odgovarati. Izgleda da je posjetio nekoliko mjesta duž obale Nove Engleske, poglavito Gardiners Island na vrhu Long Islanda, gdje je zakopao veliku škrinju s blagom, označivši mjesto hrpom nagomilanog kamenja. Uz to je preko odvjetnika komunicirao s guvernerom Massachusettsa, tvrdeći da u posjedu ima »dobra u vrijednosti od 30 000 funti«. Osim što je zakopao blago, vjeruje se da je Kidd u to vrijeme i podijelio velik dio plijena.

Kiddov kraj

Uvjeren da će ga zaštititi novac i dokumenti koji dokazuju da je plijen koji je zarobio u Indijskom oceanu legitiman, Kidd se predao guverneru Bellomontu u Bostonu. No moćne snage urotile su se protiv njega. Bellomont je zaplijenio dokumente, bacio Kidda u okove te ga poslao brodom natrag u London. Dokumenti koji su bili ključni za Kiddovu obranu misteriozno

su izgubljeni i pojavili su se tek stotinama godina kasnije, prikladno zametnuti među guvernerovim papirima.

U nemogućnosti da se propisno brani te uz svjedočenja bivših članova posade protiv sebe, Kidd je osuđen na smrt. Iz svoje ćelije u zatvoru Newgate napisao je očajničko pismo predsjedavajućem članu Donjeg doma Parlamenta, obećavajući da će odvesti komisiju do mjesta u Indijskom oceanu gdje je »pohranio dobra i blago u vrijednosti od stotinu tisuća funti«. To mu nije pomoglo i 23. 05. 1701. pogubljen je vješanjem. U stravičnom postskriptumu, pri prvom pokušaju uže je puklo, pa su ga morali objesiti još jednom, prije nego što je njegovo tijelo premazano katranom i obješeno u željeznom kavezu kao znak upozorenja.

Prebrojavanje plijena

Što se dogodilo s blagom? Kao prvo, koliko ga je uopće bilo i što se s njime zbilo? Glavno blago je, izgleda, bio plijen zakopan na Gardiners Islandu, no njega je iskopala skupina pod zapovjedništvom guvernera Bellomonta nedugo nakon Kiddova uhićenja. Iskopano je nekih 20 000 funti, za što se procjenjuje da danas odgovara vrijednosti od više od 2 milijuna funti ili 3 milijuna dolara. Preko svog odvjetnika Kidd je tvrdio da posjeduje 30 000 funti, što bi značilo da 10 000 funti nije pronađeno. No, Kidd je razdijelio ili potrošio puno novca a, što je još važnije, Bellomont se dokopao popisa tereta koji je Kidd sa sobom dovezao u Ameriku i gotovo sve s popisa je pronađeno.

Znači li to da zapravo više nema neotkrivenog blaga? U pismu Donjem domu Parlamenta Kidd tvrdi da je sakrio 100 000

funti, dok su iz Nove Engleske stizale glasine da Kidd posjeduje tri do četiri puta veće bogatstvo. Mogu li se ovi iznosi otpisati kao posljednji potez očajnika ili neutemeljene spekulacije besposlenih tračibaba? Je li Bellomont uistinu bio upoznat sa stvarnom količinom Kiddova plijena?

Zločini na otvorenim morima

Dobar dio izvještaja o Kiddovim aktivnostima na Indijskom oceanu proizlazi iz njegovih vlastitih svjedočanstava, u kojima se, naravno, htio prikazati u povoljnom svjetlu. Ako mu se može vjerovati, nikada se nije voljno ili namjerno upustio u piratstvo i zapravo je uzimao samo legalne plijenove, iako je njihova legitimnost kasnije možda bila sporna. Štoviše, odbio je iskoristiti brojne prilike da napadne teško natovarene brodove britanske kompanije East India, iako je to izazivalo napetosti među njegovom posadom i naposljetku dovelo do pobune.

Ovo možda ipak nije potpuna priča. Možda Kidd nije bio nedužan kao što je tvrdio, niti je tako nevoljko postao pirat kao što vjeruju kasniji naraštaji. Znamo na primjer da je 15. kolovoza 1697. Kidd prijetio konvoju trgovačkih brodova pod britanskom zaštitom i da se povukao tek nakon što su ispaljeni hici upozorenja njihove naoružane pratnje. Možda je Kidd, bilo nagovoren od svoje zločinačke posade ili kao rezultat vlastitog kriminalnog karaktera, stekao i druge nedopuštene nagrade koje nisu zabilježene.

Čak i da je zarobio samo brod za koji znamo, strahovito vrijedan *Quedagh Merchant*, i bar još jedan manji plijen, u Ameriku se nije morao vratiti s cijelim plijenom. Prije nego je otplovio na-

trag u Novu Englesku škrinje s blagom je mogao sakriti negdje u Indijskom oceanu ili na Karibima. Također je mogao lagati guverneru Bellomontu o pravim razmjerima vlastita bogatstva i sakriti ga u škrinjama i dalje od Gardiners Islanda. Čak bi i »mali« nalaz novca/dragog kamenja/nakita danas podosta vrijedio.

Lov na Kiddovo zlato

Ovaj motiv godinama je tisuće ljudi tjerao u lov na legendarno zakopano blago kapetana Kida u svakom zakutku i svakoj pukotini obale od New Jerseyja do Connecticuta. Zapanjuje broj mjesta za koje se tvrdi da su povezana s Kiddom i/ili da skrivaju dio njegova plijena, dijelom zbog toga jer se zna ili vjeruje da je Kidd pristajao na nekoliko mjesta u tom području prije nego se predao guverneru, mjesta gdje je bilo uobičajeno da se usidre brodovi i/ili da se dio posade iskrca na obalu po svježju vodi i namirnice. Ta mjesta uključuju: Gardiners Island, Block Island, Charles Island i Thimble Islands, sve u zaljevu Long Islanda; mjesta u zaljevu Raritan u New Jerseyju; mjesta uz rijeku Connecticut kao što su Clark's Island (ponekad zvan i Kidd's Island); i mjesta u dolini rijeke Hudson.

U nekima od tih mjesta (primjerice na otočiću koji je u međuvremenu nestao, Money Islandu u zaljevu Raritan) zapravo su i pronađeni neki stari novčići, no s obzirom na povijest i sve brodove, brodoprijevoznike, trgovce i naseljenike u regiji, nemoguće je znati imaju li ti novčići ikakve veze s kapetanom Kiddom.

Tajanstvene mape

Pravi začim priči dodaje otkriće četiri navodne mape blaga pro-nađene u dvadesetim i tridesetim godinama prošlog stoljeća, a koje su navodno sakrili sam kapetan Kidd ili njegova obitelj/su-radnici u komadima namještaja koji mu je pripadao. Guy i Hubert Palmer bili su dva brata Engleza koja su vodila piratski muzej i bili predani sakupljači piratskih suvenira. Preko jednog od svojih redovitih dobavljača, trgovca starinama Arthura Hill-Cutlera, u posjed su im dopali predmeti poput Kiddova pomorskog kovčega i pisaćeg stola, koji su ga navodno pratili na posljednjem putovanju, povratku u Britaniju (iako podrijetlo ovih predmeta nije jasno). Slijedilo je zapanjujuće otkriće više komada pergamenta s mapama skrivenih u lažnim dnima i šupljim nogama, a mape su naizgled sve prikazivale isti otok.

Braća Palmer mape su predala na provjeru stručnjaku Britanskog muzeja koji ih je proglasio autentičnima, no bile se u tako lošem stanju da se njima nije moglo rukovati, pa su izrađeni dijapozitivi, a zatim po njima i kopije. Generacije tra-gača za blagom neumorno su proučavale ove mape, no do sada bez rezultata.

Jedno od tumačenja koje se nameće jest da je čitava epizoda tek čista podvala. U svojim poslovima Hill-Cutler očito nije uvijek bio pouzdan, a poznajući opsesiju Palmerovih svime što je piratsko i njihovu želju da vjeruju u istinitost podrijetla mapa, uz malo mašte lako možemo zamisliti da je Hill-Cutler stavio lažne limene ploče na komade pokućstva, između njih sakrio lažne mape i zatim ih prodao lakovjernoj braći. Tobožnje mape s blagom jednostavno su predobre da bi bile istinite, sa za-

mršenim šiframa i uzbudljivim nazivima, poput »Krijumčareve uvale«, »Olupina« i »Kornjača«. Još samo nedostaje veliki znak »X« i lubanja s prekriženim kostima.

U svakom slučaju, to je današnji sud Britanske knjižnice, čiji konzervator odjela za mape Peter Barber mape smatra lažnima. Lovac na blago Paul Hawkins ne slaže se s tim i naglašava da je bilo kakva prosudba autentičnosti nemoguća, budući da su originalni dokumenti nestali, a ostale samo kopije. Hawkins, čije je ime upravo prikladno*, nadalje tvrdi da je dešifrirao kodove i locirao otok s blagom, za koji kaže da se nalazi u Indijskom oceanu.

Zaključak

Do danas nitko nije uspješno iskopao nijedno od desetaka navodnih Kiddovih zakopanih blaga. Malo je vjerojatno da će ikada i iskopati, pošto je po svoj prilici guverner Bellomont već izvukao sav zakopani plijen koji je postojao. Jedino blago za koje znamo da je definitivno postojalo već je pronađeno. Ostalo su govorkanja, podmetanja, spekulacije i lude tvrdnje osuđenika koji se hvata za slamke. Kiddovo naslijeđe ipak živi, jer priča o njemu navodno je djelomice nadahnula *Otok s blagom*, učvršćujući tako općeprihvaćenu romantičnu ideju o zakopanu piratskom blagu.

* Ime junaka romana *Otok s blagom* R. L. Stevenson

Jama s novcem na Oak Islandu

Jedan čudnovati misterij povezuje mnoge od priča već spomenutih u ovoj knjizi; od Svetog Grala i vitezova templara do piratskog blaga kapetana Kidda i Shakespeareovih djela. Svaka od ovih dragocjenosti spominje se u teorijama o tome što leži na dnu jame s novcem na Oak Islandu.

Priča o Oak Islandu

Oak Island je malen, šumovit otok u zaljevu Mahone na obali Nove Škotske u Kanadi. Od sredine 19. stoljeća počele su kružiti priče o oknu ili jami na otoku koji bi mogli sadržavati nekakvo zakopano blago, i tijekom posljednja dva stoljeća iznimna količina novca i napora utrošena je na pokušaje da se ovo blago pronađe. Ti pokušaji do sada su odnijeli ni manje ni više nego šest života.

Intrigantno otkriće

Priča o jami na Oak Islandu potječe iz sredine 19. stoljeća, prvi put je nalazimo u novinskim izvještajima koji se pomalo razlikuju u detaljima, no slažu se oko glavnih elemenata pripovijesti. Godine 1795. mladić po imenu Daniel McGinnis istraživao je otok i naišao na lagano ulegnuće u tlu. Pokraj njega raslo je stablo na kojem je, po nekim verzijama, s ispupčene grane visjela kolotura. Zbrojivši dva i dva, McGinnis je nagovorio dvojicu prijatelja da s njim počnu kopati u ulegnuću, koje se pokazalo kao jama meko ispunjena zemljom. Par metara ispod površine

našli su na kamene ploče, a tri metra pod njima i na sloj hrastovih greda ili klada.

Višeslojna tajna

Uvjereni da je jama djelo ljudskih ruku i povlačeći poveznice s pričama o zakopanom piratskom blagu koje su prevladavale uz obalu Nove Engleske/Newfoundlanda, trojka je potražila dodatnu pomoć. Malo je potrajalo, no do 1803. (ili 1810., ovisno o izvoru) našli su poslovnog partnera i najozbiljnije se bacili na kopanje, otkrivajući slojeve gline, drvenog ugljena, končastog materijala za koji je ustanovljeno da je od kokosovih vlakana, te još platformi od hrastovih klada. Pokraj okna, ili u njemu, navodno su pronašli i čudnovate oznake. U dubini od oko 26 metara učinilo im se da su udarili u škrinju, no kad su se sutradan vratili na iskapanje okno je bilo potopljeno i nije se dalo isušiti.

Usljedili su razrađeniji pothvati s boljom tehnologijom, no iskusili su u osnovi isti slijed događaja. Bilo bi pronađeno još dokaza za to da je okno ili jama djelo ljudskih ruku, zatim bi se naišlo na nešto uistinu zanimljivo, da bi na kraju uslijedila neka katastrofa i jama bi se ili urušila ili bila ponovno potopljena. Bušenje koje je izvršeno da bi se došlo do uzorka slojeva navodno je otkrilo par karika zlatnoga lanca, no radove je opet omela poplava. Da bi se omogućio pristup originalnom oknu (sad već poznatom kao Jama s novcem) iskopavana su brojna paralelna okna, no i ona su poplavljena. Jedan čovjek je poginuo u eksploziji parnog kotla.

U jednom trenutku rudarima se učinilo da su došli do dna jame, no ova se navodno urušila u neku vrstu podzemne prazni-

ne i ponovno poplavlila. Pretpostavljalo se da su graditelji jame uredili razrađen sistem vodenih *zamki*, pa bi morska voda iz obližnje uvale Smith potopila svaki »neovlašten« pokušaj da se dođe do tajanstvenog blaga, na taj način još više onemogućujući pristup navodnim škrinjama s blagom.

U 20. stoljeću Oak Island je postao destinacija brojnih ekspedicija i pothvata, među kojima je bilo i neočekivanih osoba poput Franklina D. Roosevelta (koji je uistinu proveo neko vrijeme na Oak Islandu pomažući oko iskapanja) i Johna Waynea. Godine 1897. jedna osoba je poginula zbog puknuća dizalice, a 1965. je od gušenja plinom preminulo još četiri. Šezdesetih godina dvadesetog stoljeća izgrađen je nasip kako bi na otok mogao doći bager i iskopati čitavo područje oko prvobitne jame, premda je njezina točna lokacija izgubljena među stotinama paralelnih i dijagonalnih potopljenih otvora i izbušenih rupa.

Nalazi i zaključci

Uz komadiće zlata, iz jame su izvučeni i drugi nalazi: fragmenti pergamenta, stare alatke i što je najvažnije, kamena ploča sa šifriranom porukom, iskopana u ranom 19. stoljeću. Iako je ploča izgubljena, pa nađena, da bi ponovno bila izgubljena 1919., zapis s oznakama obznanjen je 1970. Ispostavilo se da je riječ o jednostavnoj šifri koja je nakon dekodiranja iznjedrila ohrabrujuću poruku: »Dvanaest metara niže zakopano je dva milijuna funti«.

Godine 1971. u podzemnu šupljinu spuštena je videokamera koja je pokazala mutnu sliku nečega za što se tvrdilo da prikazuje odsječenu ruku i škrinju, no u tom trenutku šupljina se

urušila. Istraživanja su trenutno obustavljena, a otok je nedavno ponuđen na prodaju.

Od piratskog blaga do vanzemaljske tehnologije

Početne teorije o sadržaju jame s novcem bile su relativno ograničene. Rani izvještaji su, čini se, pretpostavljali da je tu zakopano neko piratsko blago, a posebice se spominjao kapetan Kidd, za kojega se pretpostavljalo da je plijen sakrio duž čitave istočne obale Sjeverne Amerike (vidi str. 165). Uz jamu su se vezivali i drugi pirati, poput Henryja Morgana i Crnobradog. Među ostalim kandidatima za graditelje jame su španjolski pomorci s galija s blagom koji su bili uhvaćeni u oluju, ili britanski mornari koji su zarobili/pronašli španjolsko blago, no nisu htjeli prijaviti čitav iznos svojeg pronalaska. Za pirate i za Britansku mornaricu poznato je da su se često znali naći u zaljevu Mahone, a jedna analiza tvrdi da izvješća o strukturi jame s novcem, s pravilno razmaknutim slojevima hrastovih klada, upućuju na britansku vojnu inženjeriju iz 17. stoljeća.

Templarska veza

Kako su iskapanja napredovala, radovi poprimali sve veće razmjere, a vodene zamke i urušavajuće šupljine se gomilale, teorija da su jamu iskopali pirati ili mornari počela je gubiti na uvjerljivosti. Bio je to posao presložen za nekolicinu ljudi i morao je uključivati velike, izdašno financirane i dobro organizirane grupe s izvrsnim znanjem inženjerstva i građevine.

Među najpopularnijim kandidatima koji zadovoljavaju te kriterije su vitezovi templari. U krugovima povijesnih misterija

templari su oni za koje se vjeruje da su naslijedili monumentalne graditeljske i arhitekturne tajne kralja Salomona i graditelja piramida. S ovom lokacijom također ih povezuju glasine i legende o njihovoj izgubljenoj floti, umijeću plovidbe i prekoatlantskim vezama. Često se naglašava da je, kad je stigao u Novi svijet, Kolumbo na jedrima svojih brodova imao templarski križ.

Oak Island se osobito vezuje uz legendu o Henryju Sinclairu, grofu od Orkneyja i pretku Sinclairovih od kapele Rosslyn, čije mu je islandsko naslijeđe omogućilo pristup vikinškom znanju o Newfoundlandu. Tajnama navigacije navodno su ga podučili templari, da bi ga osposobili da potajice istražuje Novi svijet u 1390-ima i tamo spremi blago koje su mu povjerili. Dokazi za ovu tvrdnju uključuju niz srednjovjekovnih pisama, navodne pretkolumbijske rezbarije u kamenu u Westfordu u Massachusettsu za koje se čini da prikazuju viteza, kao i obilje templarskih križeva na grobnicama ranih naseljenika Nove Škotske. Po toj teoriji jama s novcem krije ništa manje do izgubljeno blago templara, koje bi moglo biti bilo što od Svetog Grala ili Kovčega zavjetnog, do pravih Evanđelja ili Isusove glave koja govori.

Ovakve teorije o pretkolumbijskim kontaktima s Amerikama nisu puka bezopasna zabava. Njima su se znali poslužiti ekstremni desničari, bjelački supremacisti i ostali rasisti kao potporanj apsurdnoj teoriji da su prvi naseljenici Amerike bili pripadnici bijelci, opravdavajući na taj način uništavanje domorodačkih američkih kultura i podupirući uvredljive rasističke ideje.

Još malo bizarnih teorija

Ostale skupine koje su potencijalno imale sposobnosti i sklonosti da izgrade jamu s novcem po nekim teorijama uključuju Inke, koji su zlato željeli sakriti od pohlepnih konkvistadora, te drevne Atlantidane, koji su nakon uništenja svog kontinenta sakrili svoje tajno znanje/tehnologiju (možda čak i vanzemaljskog podrijetla).

Ipak, jedna od najfascinantnijih tvrdnji je ona da jama sadrži zbirku dokumenata koji dokazuju da je pravi autor Shakespeareovih djela bio sir Francis Bacon. Ova teorija uglavnom je rad doktora Orvillea Warda Owena koji tvrdi da je provalio Baconovu šifru i saznao da je elizabetinski filozof i pisac imao skriveno skrovište dokumenata na nekom podzemnom mjestu. Za Bacona se ponekad kaže da je bio nezakoniti sin sir Francisa Drakea (čestog posjetitelja obaju Amerika), što potencijalno objašnjava kako je mogao steći znanje o Oak Islandu, a povezan je i s Newfoundlandom preko zemljišta koje mu je tamo darovao kralj James I. Možda je jamu konstruirao da bi sakrio dokaze o svojem šekspirijanskom autorstvu. Možda je bio član neke Nevidljive škole koja je od templara naslijedila ezoteričko znanje, pa je tako za jamu znao već otprije (najgluplja teorija).

Jame u teoriji

Neke od ovih teorija ne impresioniraju iz razloga već navedenih na drugim mjestima u knjizi (tj. poprilično je nevjerojatno da je itko - od kapetana Kidda, templara i Inka do Atlantidana - imao neko blago za skrivanje). Što je još bitnije, sve teorije vje-

rojatno su suviše pošto jama s novcem gotovo zasigurno nije skrovište za blago koje su sagradili ljudi, već je riječ o prirodnoj formaciji. Štoviše, upitan je gotovo svaki element legende o jami s novcem koji sugerira drugačije, od početnih izvještaja do navodnih dokaza.

Prirodne špilje i urušavanja

Najočitije objašnjenje za misterij Oak Islanda jest da je jama u potpunosti prirodna tvorba, krivo protumačena i preuveličana maštovitim prepričavanjem. Geologija tog područja pokazuje sklonost formacijama podzemnih špilja i erodiranih rasjeda te pukotinama u stijenama. Ako se neka od tih špilja pod utjecajem prirodnih procesa uruši, propadanjem tla i kamenja u novostvorenu prazninu može se stvoriti svojevrsan otvoreni slivnik ili jama na površini ili tik ispod nje. S vremenom bi se ta jama punila novom zemljom, a unutra bi također lako mogla upasti ili biti naplavljena debela i druge krhotine. Lako je zamisliti scenarij po kojem bi sve što je ostalo od prirodne jame bila plitka udubina na površini, kao što je bila ona za koju je McGinnis tvrdio da ju je pronašao. Pronađeni noviji sloj zemlje unutar jame, skupa s granjem povremeno nanošenim za vrijeme oluja ili poplava, čitavoj formaciji lako bi mogao dati pečat umjetne konstrukcije. Nekoliko različitih slivnika i praznina moglo se putem uskih pukotina lako spojiti međusobno i s morem, što objašnjava kako je pristigla voda i poplavila jamu s novcem i ostale izbušene rupe - pogotovo uz tolika turbulentna kopanja u području.

Takvi procesi i formacije dobro su poznati u području uvale Mahone, a bili su istraživani i na Oak Islandu. Godine 1995., u

jednom od rijetkih pokušaja da se na ovoj lokaciji izvrše znanstvena ispitivanja (proveo ih je oceanografski institut Woods Hole) zaključeno je da su prirodne sile najvjerojatnije objašnjene.

Urušavanje dokaza

Pretpostavimo li da je jama s novcem prirodna tvorevina, što je s izloženim dokazima i pronalascima? Većina ih je iznimno problematična. Do kasnog 19. stoljeća svi detalji ovise o nekoliko novinskih članaka neutvrdivog porijekla, napisanih dugo nakon događaja koje opisuju. Neki od njih jednostavno recikliraju iste informacije, dok se drugi razilaze oko temeljnih »činjenica«. Primjerice, spori se oko navodnog pronalaska kolature koja je visila s grane drveta, upozoravajući mladog McGinnisa na postojanje jame. Ukoliko je jama uistinu izgrađena da bi nešto sakrila, zašto bi njezini graditelji ostavili ovako očite tragove da leže unaokolo? Isto vrijedi i za oznake navodno viđene u jami i oko nje, kao i za kamen sa šifriranom porukom.

Sam kamen iznimno je sumnjiv. Ne postoje dokazi da je postojao, a navodni zapis o šifri uklesanoj na njegovoj površini vjerojatno je izmišljotina iz 1970-ih. Ostali nalazi izvučeni iz jame mogli su biti ili maštovito uljepšani da bi se ohrabrilo ulagače i/ili ovjekovječilo priču, ili pak krš ostavljen tijekom dvije stotine godina nespretnih iskopavanja. Videodokaz pribavljen 1971. također se smatra sumnjivim, budući da se ne može odrediti veličina prikazanog, niti se daju razabrati detalji; razaznata ruka i škrinja, pak, pripisuju se pukom htijenju da se nešto vidi.

Pričam ti priču

U biti, nešto poprilično smrdi u porijeklu mita o Oak Islandu. Za novine i časopise 19. stoljeća nije bila rijetkost da uljepšavaju ili čak izmišljaju priče, posebno ako se radilo o bezopasnoj zabavi u službi ispredanja zanimljive priče. U Sjevernoj Americi posebice postojala je tradicija natjecanja u pripovijedanju gdje bi sudionici nastojali izmisliti najbolju neobičnu priču. Ova tradicija također se veže uz literarne prethodnike priče o Oak Islandu, koja jako podsjeća na popularnu kratku priču Edgara Allana Poea *Zlatni kukac* iz 1843. g., prvo objavljenu u novinama.

Poeova pripovijetka govori o komadiću pergamenta koji skriva šifru napisanu nevidljivom tintom, koja domišljata i odlučna mladića vodi do lokacije zakopanog blaga kapetana Kid-da. Da bi našao skrivenu škrinju, mladić mora pronaći točku koja se nalazi točno ispod ogromnog drveta, a potom iskopati duboku rupu.

Je li priča o Oak Islandu započela kao novinarska improvizacija na temu *Zlatnog kukca*, pa možda bila preuveličana zahvaljujući lokalnim informacijama o zatrpanoj jami, da bi se naposljetku otela kontroli, izazvavši opsesivan lov na blago koji će neke stajati života?

Masonska veza

U svojoj fascinantnoj teoriji, Joe Nickell iz magazina *Skeptical Inquirer* tvrdi da cijela ova priča nosi snažan masonski pečat. Mnogi od onih koji su tijekom godina bili upleteni u iskapanja

na Oak Islandu bili su masoni, dok se izvorna priča u brojnim točkama da usporediti s masonskim alegorijama i pričama o inicijantima u potrazi za skrivenim znanjem/artefaktima. Najveće su sličnosti s alegorijom o tajnom sefu i na njoj zasnovanom inicijacijskom obredu Kraljevskog luka. Na primjer, u izvornoj priči o Oak Islandu, rudari iskapanjem jame otkrivaju vapnenac, drveni ugljen i glinu, prije nego što će udariti u nešto za što misle da je škrinja, čiji sastav provjeravaju udarcima šipke. Nickell ističe da u masonskoj alegoriji kreda, drveni ugljen i glina znače slobodu, žar i predanost, dok se za vrijeme inicijacijskog obreda Kraljevskog luka tajni sef pronalazi udarcima šipke. Mnogo je i drugih sličnosti i poveznica između misterija jame s novcem i masonerije.

Ukoliko je početna priča uistinu izmišljena neobična pripovijetka, možda je napisana kao pokušaj da posije masonsku alegoriju pod krinkom popularne priče, koja je zatim izmakla kontroli. Nickell se tu ne zaustavlja, sugerirajući da je do 1930-ih čitava saga o Oak Islandu bila neka vrsta razrađene masonske predstave. No s kojim ciljem? Možda je uistinu riječ o velikom misteriju: možda su se masoni tako intenzivno upleli jer ih je vlastita tajna tradicija ezoteričkih nauka, koja se proteže preko templara do drevnog Izraela, Egipta i još dalje, navela na vjerovanje da je nešto istinski neobično uistinu tamo zakopano. A možda na dnu jame s novcem nikad nije bilo ničega osim morske vode, vapnenca i neostvarenih snova.

ČETVRTO POGLAVLJE

Nestali ljudi

Malo je onih koji osvoje toliku slavu i čuvenje, ili dospiju na tako loš glas, da ostanu zapamćeni i nakon smrti. Još manje je onih koji postignu sve to, da bi na kraju počivali u neoznačenim ili nepoznatim grobovima. U ovom poglavlju govorimo o grobovima. Budući da su sve osobe iz ovoga dijela povijesne ličnosti, potraga za njima neizbježno postaje potraga za njihovim posljednjim počivalištima. Poglavlje je tako moglo biti naslovljeno i »Izgubljeni grobovi«, no nekima od ovdje spominjanih ličnosti nije bio omogućen dostojan pokop, pa tako ne leže u pravome grobu ili grobnici.

Ima nešto osobito dirljivo u izgubljenim osobama. Možda zato što u mnogim kulturama postoji neki oblik vjerovanja da ljudska duša ili duh ne mogu počivati u miru ukoliko tijelo nije propisno ukopano. Ili je to možda stoga što osobne priče djeluju nedovršeno kad im nedostaje konkretan kraj koji omogućuje utvrđeno posljednje počivalište. Ukoliko priča završi s misterijem, postoji prirodna potreba da se taj misterij riješi, dijelom kako bi se »svezali« repovi povijesti, a dijelom da se duhu te osobe pomogne da pronađe spokoj.

Za neke od nestalih osoba iz ovog poglavlja potraga za njihovim grobom nije tek pokušaj svezivanja repova povijesti. Vladari poput Boudicce ili Džingis-kana vjerojatno su bili pokopani zajedno sa znatnom količinom dobara, pa pljačkaši grobova mogu uživati u ideji da će otkriti blago. Skupine ljudi poput Kambizove nestale vojske ili izgubljene kolonije Roanoke nude mogućnost velikih arheoloških otkrića - oni su sami svojevrsno blago. Ipak, prava nagrada za osobu koja bi otkrila neko od ovih posljednjih počivališta bilo bi mjesto u povijesnim knjigama.

Kambizova izgubljena vojska

Kambiz II. bio je vladar Perzije (vladao 530.-522. pr. n. e.), koji je naslijedio Kira Velikog. U želji da dostigne očeve osvajačke uspjehe i uspostavi perzijsku vladavinu kroz sve tada poznate zemlje (tj. civilizacije) svijeta, Kambiz je 525. pr. n. e. napao Egipat, porazivši posljednjeg pravog egipatskog faraona, Psametika III. Međutim, danas ga ne pamte po osvajačkim podvizima, već po izgubljenoj vojsci odaslanjoj u osvajački pohod na sićušno kraljevstvo u pustinjskoj oazi - sili od 50 000 ratnika koja je nestala bez ijednog preživjelog, i bez ikakva traga već više od 2 000 godina.

Istraživači pustinja i pustolovi poput grofa Laszla Almasya (na kojem je temeljen lik engleskog pacijenta u knjizi i filmu istog naslova) pokušali su otkriti njihovo posljednje počivalište i riješiti misterij njihova nestanka.

Herodot i Kambiz

Glavni izvor priče o Kambizu i njegovoj izgubljenoj vojsci drevni je grčki putnik i povjesničar Herodot, neustrašivi čovjek koji je putovao širom Egipta već 15 godina nakon perzijske invazije. Herodot je slijedio Kambizove puteve i bilježio lokalne priče i pripovijesti o ovome osvajaču. Nažalost, njegova objektivnost je upitna; Herodot je gajio tipičnu grčku antipatiju prema Perzijancima, a u svojoj *Povijesti* Kambiza bez grižnje savjesti ocrnjuje kao despota, luđaka i nesposobnjakovića.

Herodot prvo izvještava kako je Kambiz uspio prijeći teško prohodno sinajsko pustinjsko područje i suočiti se s Egipćanima s vlastitom vojskom u punoj snazi, što je važno jer nam govori da su Perzijanci bili osposobljeni za pustinjske Transporte. Angažirali su arapska plemena da im na redovitim razmacima uz put postave spremišta vode, zapravo umjetne oaze - pa su tako na ratište mogli stići u dobrom stanju i poraziti Psametika.

Da bi ga okrunili kao faraona, Kambiz je kasnije putovao u glavna egipatska kulturna središta, no, prema Herodotu, nije se pretjerano potrudio da upozna ili ispoštuje njihove običaje. Nakon toga je odlučio pokrenuti vojni pohod na Etiopljane (s južne strane), Kartažane (uz obalu prema zapadu) i Amonijce - stanovnike oaze Siwe, malog plodnog područja duboko u Zapadnoj pustinji, poznatog po proročištu Amonova hrama (siwanski naziv za egipatskog boga Amona-Ra, kojeg su Grci izjednačavali sa Zeusom). Svećenici hrama uživali su poštovanje egipatskih vladara, koji su ovdje dolazili po »božansku« milost za legitimizaciju svoje vlasti. Aleksandar Veliki potrudio se

to učiniti osvojivši Egipat 200 godina kasnije, no Kambiz, čini se, nije slijedio primjerene običaje, omalovaživši Siwance.

Ekspedicija u Siwu

Da bi organizirao pohod na Etiopiju, Kambiz je svoju vojsku poveo južno niz Nil, zadržavši se kod Tebe da bi odvojio dio ljudi i poslao ih na Siwu 524. pr. n. e. Prema trećoj knjizi Herodotove *Povijesti*, vojsci od 50 000 ljudi bilo je zapovijedeno da »porobe Amonijce i spale Zeusovo proročište«. Uz pomoć vodiča, vojska je krenula u pustinju, stigavši do »grada Oaze«, Grcima poznatog kao »Otoci sreće« (današnja Kharga) nakon sedmodnevnog marširanja prema zapadu. Nakon toga više nisu viđeni, premda su sami Siwanci Herodotu nekako uspjeli ispričati što se otprilike tada dogodilo:

a Amonijci o tome pričaju ovako: kad je vojska prolazila kroz pustinju od one Oaze prema njima, negdje otprilike na polovici puta između ... [Siwe] i Oaze, dok su vojnici doručkovali, zapuhalo je silno i neobičajeno jugo koje ih je, noseći pješčane nanose, zatrpalo, i tako su oni netragom nestali. Tako se, kažu Amonijci, dogodilo s tom vojskom.*

Ovo je sve što znamo o izgubljenoj vojsci, i mnogi proučavatelji sumnjaju da se ova epizoda uopće dogodila. Možda je Herodot cijelu priču jednostavno izmislio ne bi li Kambiza prikazao što glupljim. Zašto bi perzijski vladar gubio vrijeme napadajući Siwu? Zašto bi slao tako veliku vojsku da osvoji tako malo mjesto (s vjerojatno ne više od par tisuća stanovnika)? I,

* Iz: Herodot, *Povijest*

što je najvažnije, zašto bi ih slao tako pogibeljnom rutom bez ikakve pripreme ili sigurnosnih mjera?

Sam Herodot sugerira neke odgovore, premda neizravno. Mogući motiv za ekspediciju bio je taj da je Kambiza naljutio stav svećenika Amonova hrama, koji su - i sami ljutiti zbog neukazana poštovanja - možda širili glas kako je njegova vlast nelegitimna. Možda su čak i pretkazali njegovu smrt. Herodot također ističe podatak da je Kambiz bio razdražljiv pijanac, poznat po izljevima zlobe i okrutnog bijesa, i da je teško opraštao. Također je bio dovoljno poremećen da ugrozi svoje ljude nedovoljnim planiranjem i slabim pripremama.

Alternativno objašnjenje je da je Siwa bila tek usputna točka na dužemu putovanju. Možda su pravi ciljevi bile zemlje dalje prema zapadu. Kambizov planirani napad na Kartagu otkazan je jer su Feničani koji su mu pribavljali flotu odbili ići protiv svojih srodnika koji su imali koloniju u Kartagi. Možda je zato planirao napad s kopna; to bi objasnilo nesrazmjernu brojku članova vojne ekspedicije.

Ako je Herodot u pravu, perzijska vojska nastradala je na turoban način. Područjem kojim su putovali prevladavaju neplodne udoline golih stijena i kamenja; vjetrom oblikovani obluci; zaravni soli i prašine; nepregledna pješćana mora neprohodnih dina; vrući pustinjski vjetrovi topliji od 40°C koji ne opadaju danima; silne pješćane oluje koje zatrpaju sve što stoji; i apsolutna nestašica vode. Nije sasvim jasno kako su Amonijci saznali za sudbinu izgubljene vojske, s obzirom da su Herodotu izričito rekli da niti jedan vojnik nije stigao do Siwe; možda su tek pretpostavili najvjerojatniji ishod događaja.

Vojska u pustinji

Osim što predstavlja veliki neriješen misterij, gorka sudbina izgubljene Kambizove vojske nudi i fascinantnu mogućnost da na ovom području postoji veliko nalazište kostiju, oklopa, odjeće, oružja i opreme iz davnog perzijskog doba, koje čeka da ga netko otkrije. U vojsku su vjerojatno bili uključeni ratnici iz mnogih različitih krajeva antičkog svijeta. U iznimno suhim klimatskim uvjetima, te uz mogućnost da ih je pijesak zaštitio prekrivši ih, ostaci bi mogli biti nevjerojatno dobro očuvani. Negdje u Sahari mogla bi se nalaziti riznica arheološkog blaga.

Teška meta

Opisujući kretanje vojske od mjesta oaze poznate kao »Otok sreće« (danas važnog agrikulturalnog mjesta poznatog pod imenom Kharga), Herodot nudi nekoliko smjernica za moguće lokacije gdje je vojska izgubljena. Od ove oaze vjerojatno su pokušali slijediti tradicionalnu karavansku rutu za Siwu, koja prolazi kroz oaze u Dakhli (nekoliko stotina kilometara zapadnije), pa u Farafri (još nekoliko stotina kilometara dalje prema sjeverozapadu). Iz Herodotovih zapisa čini se da su Perzijanci možda stigli do Dakhle, pa čak i Farafre, no onda su nestali u pokušaju da prevale zadnji dio puta. Čak i ovako suženo, područje koje valja istražiti još uvijek je zastrašujuće veliko. Ako su se Perzijanci izgubili na izlazu iz Dakhle i krenuli u pogrešnom smjeru, mogli su završiti bilo gdje u Zapadnoj pustinji.

Zapadna pustinja jedno je od najtežih mjesta na svijetu za traženje izgubljenih ostataka. Nepregledna je i pokriva oko dvi-

je trećine današnjeg Egipta; zauzima područje od 680 000 kvadratnih kilometara, što je jednako ukupnoj veličini Austrije, Belgije, Danske, Grčke, Nizozemske, Norveške i Švicarske. Uvjeti su, kao što je opisano, neizmjereno teški i loši. Čak ni moderna vozila s pogonom na sva četiri kotača i specijalnom opremom nisu u stanju nositi se s nekima od dina koje se mogu naći u pješčanim morima. Većina područja nedostupna je zbog sigurnosnih problema u regiji: milijuna mina iz Drugoga svjetskog rata, blizine granice s Libijom i osjetljivosti pitanja nafte i terorizma. A tu je uvijek i vjerojatnost da će bilo kakve ostatke na koje se nabasa uskoro prekriti pješčani val, i nikad više neće biti viđeni.

Zagonetni grof Almasy

Nimalo obeshrabreni, mnogi pustinjski pustolovi sanjali su o rješavanju misterija izgubljene vojske. Jedan od najpoznatijih vjerojatno je bio austrougarski plejboj, pilot, i istraživač pustinja grof Laszlo Almasy, čiji su život i djela poslužili kao temelj za lik koji tumači Ralph Fiennes u filmu *Engleski pacijent*. Almasy je karijeru započeo kao samouki amater u egzotičnom svijetu pustinjskih istraživanja, no zahvaljujući nemarnom odnosu prema osobnoj sigurnosti i umijeću upravljanja motornim vozilima doživio je više nevjerojatnih pustolovina.

Tijekom 1930-ih kretao se u društvu sastavljenom većinom od profinjenih britanskih oficira zainteresiranih za pustinjska putovanja i istraživanja, uglavnom usredotočenih na lociranje polulegendarne Zerzure, Oaze ptičica, na koju su aludirali srednjovjekovni spisi. Uspješno otkrivši ovu skrivenu oazu, Almasy

je zapanjio ostale članove kluba Zerzura (kako su se bili nazvali), no njegova potraga za Kambizovom vojskom nije bila tako uspješna, i bila je daleko opasnija.

Almasy je bio vatreni obožavatelj Herodota i 1936. je odlučio pratiti trag vojske slijedeći zapise drevnoga Grka. Njegovo putovanje opisano je u knjizi Saula Kellyja *Izgubljena oaza: pustinjaški rat i lov na Zerzuru*. Kelly opisuje kako je u prethodnoj ekspediciji Almasy otkrio komadiće lončarije, što sugerira kako su Perzijanci namjeravali prijeći bezvodnu pustinju. Zakapajući velike amfore (vrčeve) uzduž planirane rute i upošljavanjem lokalnih plemena da im dopremaju vodu, mogli su izvesti operaciju sličnu prijašnjem uspješnom prelasku Sinaja.

Tako je bar vjerovao Almasy, no kad se 1936. iz Farafre otišao na pustinjašku ekspediciju, nije otkrio spremišta vrčeva s vodom već cijeli niz kamenih mogila koje je opisao kao »drevne, šuplje kamene piramide, kružnog oblika, otprilike ljudske visine«, koje su, čini se, označavale rutu preko zastrašujućeg mora pijeska. Perzijanci su možda uposlili izviđače da ih sagrađe, nadajući se da će ih dovesti sve do Siwe.

Kelly piše kako se Almasyjeva ekspedicija tad susrela s poteškoćama koje su im dale uvid u moguću sudbinu Kambizove vojske. Njihovo napredovanje zaustavile su neprohodne divovske pješčane dine, a zapuhao je i vrući pustinjaški vjetar *khamaseen*, šibajući njihova vozila olujnom snagom i toplinom od 44°C. Sva vozila osim jednog pokvarila su se, i imali su sreće što su se iz pustinje uspjeli izvući živi u trećem, slijedeći prolaz između dvije goleme dine, sve dok, četiri dana kasnije, nisu dospjeli do Siwe. Almasy je planirao još jednu ekspediciju, no izbio je rat pa nikad nije dobio drugu priliku.

Osporavana otkrića

Tijekom posljednjih desetak godina čula su se ponešto konfuzna izvješća o otkrićima u Zapadnoj pustinji, koja su zvučala pre-dobro da bi bila istinita. Prema profesoru Mosalamu Shaltoutu, voditelju Centra za istraživanje svemira u sklopu Instituta za istraživanje pustinjskog okoliša egipatskog sveučilišta Minufiva, talijanska ekspedicija koja je istraživala meteorite nabasala je u prosincu 1996. na arheološke ostatke u području oaze El Bahrein u Zapadnoj pustinji. Geolog ovoga tima, Aly Barakat, pronašao je bodež s drškom, komade lončarije, navodne komadiće ljudskih kostiju, pogrebne humke, vrhove strelica, kao i srebrnu narukvicu za koju je prema fotografiji ustanovljeno da »najvjerojatnije pripada ahamenidskom periodu« (tj. da je drevnoperzijska).

U međuvremenu se dosta čulo o grupi geologa, navodno s kairskog sveučilišta Helwan, koji su godine 2000. u potrazi za naftom nabasali na slične ostatke u istom području, pronašavši razbacane vrhove strelica i ljudskih kostiju.

Godine 2003. geolog Tom Bown poveo je u ovo područje ekspediciju u pratnji arheologa Gaila MacKinnona i filmske ekipe, slijedeći otkrića Alyja Barakata za koje su, prijeporno, tvrdili da su ih zatajile egipatske vlasti. Bown je tvrdio da je i on ostatke pronašao na istome mjestu, pokraj oaze El Bahrein, mjestu koje je kasnije nazvano *Wadi Mastour* - Skrivena dolina. Bown je navodno išao toliko daleko da je tvrdio da je vidio na tisuće kostiju razbacanih po pustinji.

Ipak, jedna od ekspedicija koje su uslijedile, ona iz 2005., ozbiljno je dovela u pitanje Barakatove i Bownove tvrdnje. Tim

ljudi s ohajskog sveučilišta u Toledu, zajedno s britanskim i egiptaskim suradnicima, otputovao je na lokaciju pokraj El Bahreina. Otkrili su razbijenu posudu koju su spominjali i Barakat i Bown (premda su je identificirali kao rimsku), no nisu uspjeli pronaći nikakve druge ostatke, osim nekoliko ukopnih mjesta za koje su tvrdili da su uobičajena pojava u pustinjama. Umjesto polja razbacanih ljudskih kostiju pronašli su velik broj fragmenta fosiliziranih »pješčanih dolara« (bića nalik morskim ježincima, iza kojih ostaju specifične okrugle ljušture), koje je navodno vrlo lako zamijeniti za ljudske kosti, čime bi se mogle objasniti prijašnje tvrdnje.

Može li se vjerovati Herodotu?

I tako, unatoč primamljivim naznakama i uzbudljivim tvrdnjama, izgubljena Kambizova vojska očito još nije pronađena, kao ni bilo kakav konačan dokaz njihova postojanja. Mogile i fragmenti lončarije koje je pronašao Almasj te oružje i kosti koje su navodno vidjeli Barakat i Bown možda nisu ono što se misli da jesu, ili jednostavno pripadaju nekoj od mnogih drugih skupina koje su pokušale prijeći pustinju - primjerice, zloglasna cesta četrdesetodnevne robovske karavane slijedila je ovu rutu kroz Zapadnu pustinju preko Kharge.

Konačno, vjerodostojnost ove priče ovisi o Herodotu. Što se toga tiče, nisu ga osobito cijenili čak ni ostali antički pisci, od kojih su neki smatrali da bi nadimak »Otac povijesti« koji mu je nadjenuo Ciceron trebalo promijeniti u »Otac laži«. Kao što je već spomenuto, imao je predrasude spram Perzijanaca i Kambiza je opisao zlikovački pristrano. Zapravo, iz nekih drugih mo-

dernih izvora čini se da su mnoge skupine ljudi u tadašnjem Egiptu osvajača dočekali raširenih ruku, a jedan zapis jasno bilježi da je Kambiz iskazivao hvalevrijedno poštovanje za egipatsku religiju i običaje. To ne znači da je Herodot priču o izgubljenoj vojsci izmislio, niti da su ga njegovi izvori prevarili, no ovoj ionako teškoj potrazi dodaje još jedan sloj sumnjivosti.

Ukoliko Herodotu ipak odlučite povjerovati, u potragu se možete uključiti i sami. Godine 2004. turistička agencija imena *Aqua Sun Desert* u svoj je program uvrstila pustinjski safari kojim se, u potrazi za ostacima izgubljene vojske, istražuje područje Zapadne pustinje oko Dakhle, Farafre, Siwe i El Bahreina. Najavljeno je da će program trajati pet godina (do 2009.). Kao što kaže voditelj agencije Hisham Nessim: »Otkrijemo li nešto o izgubljenoj vojsci, bit će to otkriće stoljeća«.

Boudiccin grob

Boudicca - u akademskim krugovima preferirana verzija imena bolje poznate Boadiceje - legendarna je figura britanske povijesti, poznata kao arhetipska žena ratnica, koja navodno utjelovljuje duh Britanije svojim motom: »Britanci nikad, nikad neće biti robovi!« Svoje pleme Icene i druge keltske saveznike predvodila je 60.- 61. n.e. u krvavoj pobuni protiv okupatorskih rimskih snaga, no u konačnoj bici je poražena i tako je skončala. Njezino posljednje počivalište nikad nije pronađeno, no njegova lokacija potaknula je kako učena, tako i potpuno smiješna nagađanja.

Icenska pobuna

Boudicca je bila kraljica Icena, plemena britanskih Kelta koji su živjeli u području današnjeg Norfolka u Istočnoj Angliji. Njezino ime dolazi od keltske riječi *bouda* koja znači pobjedu (engl. victory), čineći ga željeznodopskim ekvivalentom imena Victoria. Tu činjenicu često su isticali viktorijanci koji su popularizirali legendu o Boudicci. Bolje poznata verzija njezina imena, Boadicea, vjerojatno je rezultat pogrešnog prijepisa zapisa Tacita, rimskog povjesničara koji je primarni izvor priče o njoj. (Drugi izvor je Kasije Dion, nešto kasniji grčko-rimski pisac koji je svoju verziju vjerojatno temeljio na Tacitu, premda je neke detalje dodao).

Nakon osvajanja Britanije 43. n. e. Rimljani su zauzeli najveći dio jugoistočne Engleske, no ponegdje su na periferiji ostavili vlast domaćim kraljevima. To je bila uobičajena praksa. Kralj bi onda svoje kraljevstvo obično oporučno ostavio Rimljanima, osiguravajući tako zakonit prijelaz vlasti. Da tako vlada u doba Icena dozvoljeno je kralju Prasutagu; Boudicca je bila njegova supruga. U zamjenu za to što je Rimu prepustio vlast i rimskog cara postavio suvladarom svoga kraljevstva, bilo mu je dopušteno da vlada; čak su mu i posuđene velike svote novca za vlastite potrebe.

Ipak, kad je preminuo, svoj narod je ostavio u kritičnom stanju. Rimljani nisu priznavali žensko nasljeđivanje, a Prasutag je imao samo kćeri (iako bi Rimljani vjerojatno ionako preuzeli njegovo kraljevstvo). Povrh svega, Iceni su bili suočeni s dugovima koje je za života nagomilao. Rimljani su zatim preuzeli vlast, a Iceni su spoznali da je njihova ljubomorno čuvana sloboda

da iznenada nestala. Njihova zemlja sad je smatrana rimskim vlasništvom i tretiralo ih se kao robove. Nametnuti su im okrutni porezi, a, prema Tacitu, Boudiccu i njezine kćeri su bičevali i silovali.

60. n. e., dok je rimski guverner Paulin Svetonije bio na putu u sjevernom Walesu gdje je vodio kampanju protiv druida s otoka Anglesey, Iceni i njihovi susjedi Trinovanti digli su bunu. Vodila ih je snažna i karizmatična Boudicca, koju Kasije Dion opisuje kao izvanredno dojmljivu osobu:

Boudicca je bila visoka, zastrašujućega lika i moćnoga glasa. Kiša crvene kose padala joj je do koljena; na sebi je imala zlatnu ogrlicu izrađenu od kićenih ukrasa, šarenu halju, a povrh nje debeo ogrtač pričvršćen brošem. U ruci je držala dugačko koplje, da probudi užas u svakome tko je pogleda.

Britanska horda prvo je napala rimsko naselje Camulodunum (današnji Colchester), sruživši ga sa zemljom i poklavši većinu stanovništva. Porazili su rimsku legiju poslanu da ih pokori, i 61. n. e. krenuli prema nedavno osnovanom rimskom trgovačkom i administrativnom središtu Londiniumu (današnjem Londonu).

Čuvši vijesti o pobuni, Svetonije je opozvao kampanju i brzo odmarširao od Walesa do Londiniuma, putujući čitavom dužinom rimske ceste poznate kao Watling Street, stigavši tamo netom prije britanskih domaćina. Shvativši da nema dovoljno ljudi da obrani grad, povukao se i evakuirao sve što je mogao. Britanci su Londinium spalili do temelja i ponovno pobijali svakog na koga su naišli, prije nego što su Watling Streetom krenuli prema Verulamiumu (današnji St. Albans), gdje su

učinili isto. Kažu da je Boudiccina vojska pobila ukupno oko 70-80 000 ljudi.

Bitka kod Watling Streeta

Okupivši svu vojsku koju je mogao (dosegnuvši brojku od 10 000 ljudi), Svetonije se povukao prema Watling Streetu. Boudiccina horda navodno je brojala 230 000 ljudi. Rimski upravitelj je znao da će Britanci, napadnu li na otvorenom, opkoliti i rascjepkati njegovu vojsku, no znao je i to da, sukobe li se na odgovarajućem terenu, superiorna rimska vojna taktika može poništiti razliku u brojnosti.

Tacit bilježi da je Svetonije bio »spreman prekinuti odlaganja i boriti se. Izabrao je poziciju do koje se dolazilo uskim prolazom, straga zatvorenu šumom, prvo se uvjerivši da se svi neprijateljski vojnici nalaze s njegove prednje strane, gdje se otvarala široka čistina...«. Ovo je jedini opis mjesta koji imamo o događaju koji se obično naziva bitka kod Watling Streeta (budući da se Svetonije povlačio tom rimskom cestom, vjerojatno je za bitku odabrao mjesto nedaleko od nje). Uvjerena u vlastitu pobjedu, britanska lovačka horda je u veliki krug oko bojnog polja okupila kola sa ženama, djecom i starcima, kako bi mogli promatrati bitku.

Nesposobna da se suprotstavi rimskoj taktici, disciplini i opremi, britanska horda je poražena i pokušala je pobjeći, no u bijegu su ih omela vlastita kola. U jednom od najgorih jednodnevnih krvoprolića ikad zabilježenih na britanskom tlu Rimljani su pogubili 80 000 ljudi. Tacit bilježi da je Boudicca preživjela masakr, no kasnije je počinila samoubojstvo otrovavši se (pre-

ma običaju, njezine kćeri izvršile su samoubojstvo zajedno s njom). Kasije Dion bilježi da se razboljela i umrla, navodno od očaja zbog velikog poraza. Golicajući maštu čitatelja, Dion također piše da je pokopana uz veliki obred i bogatstva, što nas navodi na pitanje: gdje leži Boudiccino tijelo, i može li velika količina grobnih dobara još uvijek biti otkrivena?

Velike nepoznanice

Pretpostavimo li da je Boudiccino tijelo negdje zakopano (a ne spaljeno), čini se da postoje dvije glavne mogućnosti. Prva je da je poginula na bojnopolju (ili u njegovoj blizini), pa je tamo možda i pokopana, uz desetke tisuća drugih tijela prepuštenih strvinarima ili nabacanih u masovne grobnice. Druga mogućnost je da je s ostalim Britancima pobjegla u relativnu sigurnost, te da su je kasnije oni pokopali.

Gdje je mogla pobjeći? Zdrav razum govori da bi to vjerojatno bio njezin dom među Icenima, no uopće nije sigurno da je porijeklo vukla od njih. Vrlo je moguće da je rođena u drugom plemenu, i da je za Prasutaga udata da bi se, na primjer, učvrstilo savezništvo. Ova opcija stoga ne pomaže previše pri određivanju lokacije njezina groba.

Primarni izvori, Tacit i Kasije Dion, nisu od velike pomoći. Tacitov izvještaj vjerojatno je prilično točan. Piše otprilike 100. n. e., kad je još uvijek živjelo sjećanje na spomenute događaje, a imao je izvor iz prve ruke u liku svojega tasta Gaja Julija Agrikole, koji je sudjelovao u bici kod Watling Streeta kao mladi vojnik, a kasnije je postao upravitelj Britanije. No, izuzev već navedenih topografskih informacija, Tacit nam daje frustrira-

juće malo podataka koji bi pomogli odrediti mjesto bitke. Umjesto toga potrebno se okrenuti indirektnijim izvorima - arheologiji i folkloru.

Lokalne legende

Kao izvor »čvrstih« povijesnih dokaza folklor moramo uzeti s rezervom, no u stanju je stoljećima - možda i tisućljećima - sačuvati lokalne predaje.

Stanica King's Cross

Možda je najvažniji dio folkloru o Boudiccinu grobu predaja da je pokopana ispod jednog od perona stanice King's Cross, jedne od glavnih željezničkih stanica u Londonu, odakle vlakovi voze prema sjeveru jednini od najprometnijih željezničkih pravaca u zemlji. (Sad je poznata i širom svijeta kao mjesto odakle Harry Potter hvata vlak za Hogwarts u popularnom književnom i filmskom serijalu.) Koliko god apsurdno zvučalo, ova legenda iznimno je raširena, makar točan broj perona poprilično varira. Obično se spominje peron broj 10.

Nekadašnji naziv za King's Cross bio je Battle Bridge, mjesto koje je predlagano kao moguća lokacija bitke kod Watling Streeta - možda je to temelj ove legende. Također, originalni izvor legende možda je i knjiga Lewisa Spencea iz 1937. *Boadicea - ratnička kraljica Britanaca*. Spence je bio sakupljač narodnih običaja i pisao je o okultnim i pseudopovijesnim temama poput Atlantide i legendi o vilama, a nije zapamćen po osobitoj znanstvenoj temeljitosti.

Priča je dodatni zamah dobila 1988., kad je članak u britanskom *Daily Telegraphu* ustvrdio da je u radovima na peronu br. 10 željezničkog kolodvora King's Crossa otkriven kostur ratničke kraljice. Taj podatak kasnije je uvelike citiran, a kao datum otkrića obično se navodio 22. 02. . Stvari, međutim, postaju jasnije kad saznamo da je pravi datum bio 28. 02., što znači da je datum izlaska samoga članka bio 1. 04.

Gop Hill

Britansko tlo prepuno je grobnih humaka koji datiraju iz kame-nog doba, i dalje, do kasnijeg željeznog doba (nakon dolaska Rimljana). Neke od njih lokalne legende i narodne pripovijesti povezuju s Boudicom. Jedan zanimljiv skup predaja povezuje Boudiccu i bitku kod Watling Streeta s Flintshireom u sjevernom Walesu. Veliko prapovijesno nalazište Gop Hill nekoć je bilo poznato pod nazivom Gop Paulini (od velškog *Coperleni*), što ukazuje da je bilo nazvano po Paulinu Svetoniju. I ostali stari nazivi mjesta u tom području su znakoviti: »Hollow of No Quarter« (Rupa bez kraja) i »Hill of Carnage« (Brdo pokolja), a i topografija navodno odgovara Tacitovim opisima. Neki isklesani spomenici iz ovog područja također su, čini se, povezani s Boudicom ili bitkom - jedan je nazvan »Buddig's Stone« (Buddigina stijena), a drugi »Stone of the Place of Lamentation« (Stijena jadikovki). Zlatni tork (vrsta keltske ogrlice u obliku prstena) pronađen u tom području pridodat je lokalnim legendama i smatra se jednim od posmrtnih dobara mrtve kraljice. Prisutne su i lokalne legende o duhovima Bou-

dicce, Svetonija i raznoraznih rimskih i keltskih ratnika viđenih gdje lutaju tim područjem.

Antikvari koji pišu za časopis *Mercian Mysteries* proglasili su ove sjevernovelške priče u najmanju ruku lažnima. Čini se da su potekle iz kombinacije netočnih prijevoda i pustih želja ranijih pisaca antikvara, čiji su radovi postali temelj za lokalne priče, koje su naknadno razvili drugi. Tako, na primjer, staro ime Gop Hilla, Coperleni, vjerojatnije potječe od *copa'r* («vrhunac» ili «vrh») *Lent* (možda osobno ime od lokalnog *značaja*), nego od imena *Paulin*. Također, Buddig's Stone zapravo je iskrivljena verzija naziva Vuddig's Stone, i nema dokaza kojima bi se potkrijepila veza ovoga mjesta s Boudiccom. Tork potječe iz Irske i datira iz doba daleko ranijeg od Boudiccinog.

Djevojka iz tumulusa

Tumulus (engl. *barrow*) je prapovijesni grobni humak uz koji se često vežu narodne priče i legende, i u folklornim predajama nekoliko njih povezuje se s Boudiccom. Primjerice, malo poznat grobni humak na Hampstead Heathu u narodnim je predanjima poznat kao njezin grob, no po izgledu bi se reklo da potječe iz brončanoga doba, što ga čini dvije do tri tisuće godina prestarim da bi pripadao Boudicci. S druge strane, postoji i mogućnost da nije dovoljno star - na kartama se ne pojavljuje do 1725., a jedino iskapanje humka iz 1894. koje je vodio sir Hercules Read, čuvar Britanskoga muzeja, otkrilo je da gornji sloj potječe iz novijeg doba. Drugim riječima, mogla bi biti riječ o krivotvorini iz 17. ili ranog 18. stoljeća, ili odlagalištu smeća.

Boudiccina domovina, Istočna Anglija, također se hvali humcima vezanim uz nju. Humak u Quidenhamu, u Norfolku,

poznat je pod raznim nazivima -Viking's Mound, Bubberies ili Quidenham Mount - i o njemu kruži priča da je posljednje počivalište kraljice Boudicce i »svih njezinih dragulja«. Iste priče kruže i o humku u Garboldishamu, poznatu pod nazivom Soldier's Hill (Vojnikovo brdo).

Gospa od Birdlipa

Zahvaljujući postojanju materijalnih dokaza, arheološka otkrića uglavnom su uvjerljivija od lokalnih predaja. Međutim, ukoliko arheolozi nisu dovoljno sretne ruke da istovremeno otkriju zapise ili neke druge nepobitne informacije, prišivanje identiteta nekom grobu ili tijelu stvar je čistog nagađanja. Dobar primjer je Gospa od Birdlipa, kostur iskopan pokraj Birdlipa u Gloucestershireu u kasnom 19. stoljeću. Zajedno s kostima pronađena su razna zagrobna dobra, a sam grob bio je omeđen s još dva druga. Doba iz kojega grob potječe je, čini se, 1. stoljeće n. e., što je odgovarajuće razdoblje, a zagrobna dobra koja uključuju ogledalo, broš, ogrlicu i posude, naveli su na zaključak da je kostur ženski.

Neizbježno se nagađalo da Gospa od Birdlipa nije nitko drugi do Boudicca, pokopana zajedno sa svoje dvije kćeri. U kasnom željeznom dobu ovo područje bilo je domovina Dobunima - možda su oni bili narod iz kojega je potekla Boudicca, i kojem je prebjegla nakon katastrofalnog poraza? Zanimljivo je da su u Istočnoj Angliji pronađene neuobičajeno velike količine dobunskog novca, što navodi na zaključak da je postojala određena veza između Dobuna i Icena.

Uz nedostatak ikakva konkretnog dokaza, problem s ovim određenjem je taj da većina stručnjaka nakon pregleda lubanje iz Birdlipa zaključi da ista pripada muškoj osobi. Samo kad se u obzir uzmu okolnosti, kao što su naizgled »ženske« stvari pronađene uz kostur, kut gledanja se mijenja. Stručnjak za starine Malcolm Watkins tvrdi da je Gospa od Birdlipa možda bio šaman/svećenik, a ne ratnička kraljica.

Gore—dolje po rimskoj cesti

Većina stručnjaka bitku kod Watling Streeta - pa tako i vjerojatno područje Boudiccina posljednjeg počivališta - smješta uz liniju stare rimske ceste Wading Street, vjerojatno negdje u središnjoj Britaniji, i najvjerojatnije u blizini neke rimske tvrđave ili logora. Svetonije i njegova malobrojnija vojska možda su stremili relativnoj sigurnosti tvrđave Viroconium (današnji Wroxeter), što bojište smješta negdje između tog mjesta i Verulamiuma (St. Albans), uzduž Watling Streeta.

Nekoliko je kandidatskih lokacija. Venonis, danas High Cross u Leicestershireu, mjesto je gdje se Watling Street križa s drugom glavnom rimskom cestom u Britaniji, cestom Fosse Way. Ovo mjesto odgovaralo bi Svetoniju da se nade sa svojim pojačanjem, za koje se možda nadao da će stići cestom Fosse Way iz baze u Extern. Postoje i dokazi da je u Venonisu postojao rimski logor/utvrda. Još jedna moguća lokacija je Lactodorum (današnji Towcester) u Northamptonshireu, koji je bio rimska baza uz Watling Street, južno od Venonisa.

Najobećavajućiji kandidat ipak je rimska tvrđava Manduesedum, gdje se danas nalazi Mancetter, u blizini Atherstonea u

Warwickshireu. Nalazi tvrđavu smještaju u ispravno razdoblje, a ovdašnja topografija navodno odgovara Tacitovu opisu. Uz to kažu da je u obližnjem logoru Lunt (u blizini današnjeg Coventrya) sagrađen poseban obor za konje kako bi se smjestile zarobljene životinje poraženih Britanaca. Ova teorija većinom je plod rada povjesničara Grahama Webstera, no ne postoje konkretniji dokazi kojim bi je se poduprlo.

Kraljica u *cameo* ulozi

Kao što navodi sam Webster, tek bi otkriće masovne grobnice s pripadajućim oružjem i drugim datirajućim predmetima moglo riješiti pitanje mjesta gdje se odigrala bitka kod Watling Streeta. Jednako tako će i posljednje počivalište kraljice Boudicce vjerojatno ostati tajna ukoliko se ne otkrije da su je drevni Britanci pokopali s nekim natpisom koji bi je identificirao.

I sama Boudicca zapravo je povijesni problem. Poznata je tek iz dva rimska izvora, i njezino postojanje nije zabilježeno ni potvrđeno ni u jednom drugom izvoru. Uistinu, dok Tacitovi radovi nisu otkriveni u srednjovjekovnoj Europi u vrijeme renesanse, britanski povjesničari i kroničari poput Bedea i Geoffreyja od Monmoutha nisu, čini se, bili ni svjesni njezina postojanja. S obzirom na ovako mršav povijesni profil, ne iznenađuje činjenica da je Boudiccu tako teško pronaći. Njezina sudbina ostaje okružena nepoznicama. Gdje se odvila posljednja bitka? Je li umrla na mjestu bitke? Je li pokopana, i ako jest, tko ju je pokopao, i uz kakav obred? Možda je bila kremirana, bačena u masovnu grobnicu, ili je jednostavno nestala negdje u divljini. Neizvjesno je hoćemo li ikad saznati.

Grobnica Džingis-kana

Džingis-kan je bio mongolski ratnik iz nepreglednih stepa središnje Azije, koji je raspršena plemena i narode svojih krajeva okupio u sposobnu vojsku, i uz njezinu pomoć stvorio carstvo koje se protezalo od Tihog oceana do Kaspijskoga mora.

Narodi Europe drhtali su na spomen njegova imena, a stanovnici Srednjega istoka, središnje Azije i Kine dobro su poznavali raspon njegova gnjeva i moći.

Kad je poginuo za vrijeme pohoda u zapadnoj Kini, 18. kolovoza 1227., tijelo mu je vraćeno u domovinu da bi tamo bilo pokopano. Jedna legenda veli da je njegov grob ugrađen u korito rijeke kojoj je preusmjeren tok, da bi joj nakon ukopa bio vraćen; druga priča govori da su stotine konja natjerane u trk preko groba, kako bi potpuno poravnali zemlju i učinili grob nevidljivim, a potom je preko njega posađena neprohodna šuma. Obje priče tvrde da su robovi koji su kopali grob nakon pokopa poklani, kao i vojnici koji su ih ubili, da nitko nikada ne bi saznao gdje je pokopan veliki kan, i da se sačuva tajna o ogromnoj količini ratnog plijena i počasti koje su s njim zakopane. Na one koji se usude poremetiti njegov vječni san bačeno je prokletstvo, pa je u Mongoliji Džingis-kanov grob postao poznat kao *Ikh Khoring*, veliki tabu.

Džingis je bio ovdje

Ovo je legenda o nestaloj grobnici Džingis-kana, čija točna lokacija ostaje jedan od velikih povijesnih misterija. Dugo godina je područje Džingis-kanove domovine bilo nedostupno znan-

stvenicima sa zapada, budući da je Vanjska Mongolija bila pod kontrolom Sovjeta, dok Unutrašnja Mongolija ostaje ljubomorno čuvan dio Kine.

Siromašne lokalne vlasti nisu imale sredstava da sami pokrenu arheološka istraživanja. Međutim, padom Sovjetskog Saveza područje Vanjske Mongolije postalo je dostupnije, što je izazvalo novi val zanimanja za grobnicu velikoga osvajača.

Ovaj interes je dvostruk. Kao prvo, začuđujuće malo se zna o vremenu rane carske Mongolije, djelomično zbog nedostatka izravnih izvora informacija. Džingis-kanovi Mongoli bili su većinom nepismeni i nije im bilo previše stalo do vođenja bilješki i pisanja povijesti. Gotovo sve što znamo o ovom razdoblju dolazi nam iz stranih izvora ili iz povijesti pisanih nakon Džingisova vremena. Također ne postoji mnogo arheoloških dokaza, djelomice zbog nedostatka istraživanja, no možda i zbog toga što su Džingis i njegova horda bili nomadi, upotrebjavali su materijale kratkoga vijeka i rijetko se laćali obimnijih građevinskih projekata.

Drugi razlog je romantična dimenzija potencijalnog otkrića, ili kako bi rekao Indiana Jones, »bogatstvo i slava«. Osim što je posljednje počivalište jedne od najvećih figura svjetske povijesti, Džingisova grobnica također bi mogla skrivati gomilu plijena koji bi, kako bi rekao tragač za grobovima Maury Kravitz, »pojeo Tuta [Tutankhamona] za doručak«. Za vrijeme svojih osvajačkih pohoda, Džingis i njegovi generali opljačkali su i opustošili carstva i kraljevstva Kine, središnje Azije, Perzije i velikog dijela istočne Europe, odnoseći velike količine plijena i blaga u Mongoliju. Znanstvenici su podijeljeni oko toga je li Džingis pokopan zajedno sa zagrobnim blagom, no legenda

kaže da jest. Ako je tako, to bi mogla biti najveća količina zagrobnog blaga u povijesti. Kravitz, sponzor i voditelj dugoročnog projekta kojemu je cilj istražiti mongolska nalazišta iz doba ranog carstva i pronaći grobnicu, ističe da dosad nije otkriveno ništa od plijena koji je Mongol sakupio iz cijele Euroazije - o njemu čak nije bilo ni glasina - što navodi na zaključak da su velike količine tog blaga još uvijek negdje u stepama ili na planinama.

Otkriće Džingisove grobnice moglo bi pripomoći rješavanju povezanog, no sporednog misterija - utvrđivanju lokacije grobova vladara dinastije Yuan (1279.-1368.), koju su osnovali njegovi potomci (uključujući i velikog Kublaj-kana). Prema legendi, vladari dinastije Yuan željeli su slijediti njegov primjer i biti pokopani na istoj tajnoj lokaciji. Drugim riječima, Džingis i njegovo pogrebno blago mogli bi biti tek vrh ledene sante.

Tragovi iz povijesti

Malo je čvrstih činjenica o Džingisovu životu i smrti. Vjerojatno je porijeklom iz provincije Hentiy Aymag u zapadnoj Mongoliji, u blizini izvora rijeka Onon i Kerulen, a kao mladac je bio primoran skrivati se od neprijatelja na području Hentiyn Nuruu, na planini Burkhan Khaldun, ili Buddhinim stijenama, koje je ostalo jedno od njegovih najdražih mjesta. Prema predaji, tražio je da bude pokopan na mjestu koje za njega ima posebno značenje, i neki tvrde da je to Burkhan Khaldun. Nažalost, brojna su mjesta poznata pod ovim nazivom, i u lokalnim legendama povezuju se s velikim kanom.

Najvažniji izvor informacija o kanovu životu i smrti djelo je naslovljeno *Tajna povijest Mongola*, napisano 13 godina nakon njegove smrti i nepoznato na zapadu sve do 19. stoljeća. Prema tom radu, za koji se smatra da isprepliće činjenice s poza-mašnim količinama fikcije i mitologije, Džingis (ili Temudžin, kako su ga tada zvali) rođen je, a kasnije okrunjen i proglašen velikim kanom, pokraj današnjeg Batirsheeta, u blizini granice s Rusijom. To mjesto smatra se još jednom mogućom lokacijom njegove grobnice.

Prema drugim, modernijim tekstovima, mauzolej u spomen Džingisa sagrađen je na mjestu njegove bivše palače, i dvorski uglednici putovali su odande do njegova počivališta da bi održavali ceremonije i vršili rituale. Ovaj podatak očito se suprotstavlja tradicionalnoj priči da nitko ne zna gdje je Džingis pokopan, što ne znači i da je netočan, te ukazuje na to da će onaj tko pronade Džingisovu palaču biti na pravom putu da otkrije i njegovu grobnicu. Štoviše, Kinezi su Džingis-kanu izgradili vlastiti mauzolej u autonomnoj regiji Unutrašnje Mongolije, na mjestu u blizini kojega je, kako tvrde, umro. Kažu da mauzolej sadrži relikvije povezane s njim.

Prirodni put

Mnogi proučavatelji ne vjeruju da grobnica Džingis-kana uopće postoji. Morris Rossabi, profesor mongolske i kineske povijesti na Sveučilištu Columbia u New Yorku kaže: »U vrijeme njegove smrti među njima [Mongolima] nije postojala kultura grobnica.« Umjesto toga, tradicija je nalagala da se tijelo ostavi divljim životinjama i prirodi, zaveže za konja i pošalje u divljinu,

ili jednostavno ostavi u pustinji. Jesu li ovaj grubi običaj primijenili i na tijelo svoga najvećeg vode, božansku figuru, nije sasvim jasno, no postoje naznake da možda i jesu. Kao prvo, Džingis-kan je svoju jednostavnost njegovao kao vrlinu, prigrlivši tradicionalni mongolski stil života i zblizivši se s običnim ratnicima koji su mu služili. U pismu vjerojatno napisanom u njegovo ime, upućenu taoističkom redovniku, Džingis kaže: »Ja koji živim u sjevernim divljinama ne gajim neumjerene strasti. Mrzim raskoš i prakticiram umjerenost. Imam samo jedan kaput i jednu hranu. Jedem istu hranu i odjeven sam u iste dronjke kao i moji skromni pastiri.« Nadalje, po mongolskoj tradiciji, nakon smrti tijelo je nevažno, važna je samo duša, pa takvo grubo postupanje s njegovim posmrtnim ostacima ne bi bio izraz nepoštovanja.

Ako nije bilo pokopa, kako objasniti legende o njegovoj grobnici? Jedan mogući pristup je da pronađemo sličnosti između ovih priča i ostalih legendi. Velike ličnosti kao što je bio Džingis-kan mogu vrlo brzo postati više od povijesnih osoba i doći mitski status. Podvizi Aleksandra Velikog, primjerice, stvorili su bogatu baštinu narodnih priča i legendi o njemu u svim zemljama koje je dotaknuo. Isto vrijedi i za Džingisa. Priča o njegovu pokopu uvelike slična onoj o sumerskom junaku Gilgamešu, pokopanu u koritu rijeke kojoj je prethodno skrenut tok. Narodne predaje govore o sličnim pokopima keltskih kraljeva ranog željeznog doba. U tom kontekstu legende o Džingisovu pokopu malo je teže shvatiti ozbiljno.

Pljačkaši grobova

Mnogi se, međutim, ne slažu s tim i od devedesetih godina dvadesetog stoljeća bilo je više ozbiljnih pokušaja da se pronađe izgubljena grobnica. Između 1993. i 1996. opsežna japanska operacija rabila je sve moguće tehnike - od satelitskih snimaka i magnetometara, do izviđanja helikopterom - no vratila se praznih ruku. Nakon toga je 2000. pokrenuta Chinggis-kanova geopovijesna ekspedicija (Chinggis je način pisanja imena Džingis preferiran u Mongoliji) koja još uvijek traje. Riječ je o američko-mongolskom pothvatu, koji je pokrenuo i vodi neobičan Amerikanac, čikaški trgovac zlatom Maury Kravitz.

Kravitz je postao opsjednut Džingis-kanom otkako je o njemu čitao za vrijeme služenja vojske. Kasnih devedesetih okupio je grupu znanstvenika i stručnjaka, i s mongolskom vladom sklopio sporazum da mu se dozvole iskapanja na područjima vezanim uz rano carsko doba. Prvo otkriće ekspedicije bila je lokacija Kurultaija, ili Velike konvencije, mjesta na kojem je Džingis proglašen kanom 1206. godine. Kasnije su istraživali područje planine Burkhan Khaldun, gdje je Džingis navodno proveo velik dio mladosti, i gdje bi - kako vjeruju neki znanstvenici - mogla biti skrivena njegova grobnica. Godine 2001. došli su do svojeg najvećeg otkrića: Ologchiin Kherema, ili Zida milosnika - poznatog i kao Ulaan Khad (Crvena stijena), ili najznakovitije, Džingisov zid.

Kherem

Oko 320 kilometara sjeveroistočno od mongolskog glavnog grada Ulan Batora, blizu mjesta Džingisova rođenja i krunidbe

- nalazi se 180 metara visoko brdo s tri strane okruženo zidom
- to je područje Kherema ili »Zida«. Zid je dug 3 kilometra i varira visinom od 2,5 do 3,5 metra. U stanju je uznapredovaioog propadanja, a stručnjaci iz ekspedicije tvrde da ništa slično prije nije viđeno u Mongoliji. U sklopu omeđenog prostora preliminarna istraživanja otkrila su više od četrdeset grobova, zajedno s putem koji vodi od nižeg dijela groblja do višeg, gdje su vjerojatno pokopane osobe najvećeg društvenog statusa. Lončarija pronađena na tom mjestu datira iz ranog carskog doba, što je potvrdilo i karbonsko datiranje nekih od kostura. Kravitz i njegovi ljudi uvjereni su da bi jedan od njih mogao pripadati i samome Džingisu, ukazujući na obližnju grobnicu za koju se kaže da sadrži ostatke stotinu vojnika pogubljenih da bi se sačuvala tajna kanova posljednjeg počivališta. Ako su u pravu, ostali grobovi mogli bi pripadati visoko pozicioniranim mongolskim časnicima/generalima Džingisova vremena, pa i samim njegovim potomcima.

Palača Avruga

Godine 2004. konkurentska japansko-mongolska ekspedicija otkrila je ostatke nečega za što tvrde da su ostaci Džingis-kanove palače Avruga. Prema nekim izvješćima, grupa je na istom mjestu pronašla i mauzolej i - na osnovu drevnih izvještaja o putovanjima dvorskih uglednika od mauzoleja do obližnje grobnice - zaključila da bi se u blizini mogla nalaziti Džingisova grobnica. Lončarija pronađena na mjestu palače potvrđuje ispravno vremensko razdoblje, a lokalna topografija navodno odgovara novijim podacima.

Džingis u Kini

Unoseći dodatnu zbrku, kineski izvještaj iz 2000. tvrdi da su kineski arheolozi u autonomnoj regiji Xinjiang Uygur pronašli »pravu« grobnicu Džingis-kana, između dva jezera, nedaleko od nadzemnog mauzoleja jednog od njegovih unuka.

Politizacija Džingis-kana

Postoje, dakle, barem tri grupe koje tvrde da su na tragu Džingis-kanove grobnice, na najmanje četiri različite lokacije. To su: Burkhan Khaldun, gdje je Džingis-kanova geopovijesna ekspedicija navodno pronašla ruševine starog hrama prije nego što su ih otjerali rojevi napasnih crnih mušica, Ologchiin Kherem, palača Avruga i kinesko nalazište.

Ovo posljednje vjerojatno možemo odbaciti. Osim tog jednog izoliranog izvješća iz 2000. o ovoj lokaciji više se nije čulo, a takve tvrdnje vjerojatno treba razmatrati s obzirom na politički kontekst. Kineske vlasti zabrinjava mogućnost da bi Džingisova grobnica mogla biti pronađena u Vanjskoj Mongoliji i postati žarište mongolskog nacionalizma, ugrožavajući time njihova teritorijalna prava u Unutrašnjoj Mongoliji. Iz istog razloga revnosno naglašavaju sve što potkrepljuje njihove tvrdnje da su upravo oni pravi čuvari mongolske baštine - odatle i plan da radikalno prošire reprodukciju mauzoleja posvećenog Džingis-kanu.

Politika je jednako važna u Vanjskoj Mongoliji. Godine 2006. u zemlji se slavilo 800 godina mongolskog jedinstva, koje datira od kanove krunidbe. Sam Džingis iznimno je popularna i

kulturna ličnost. Osim što sadrži artefakte od ogromnog značaja za proučavanje ranog carskog doba, grobnica bi mogla postati svojevrsan nacionalni oltar i mjesto hodočašća. S druge strane, vlada poprilična zabrinutost zbog percepcije arheologa kao skrnavitelja svetoga tla, koji krši tradiciju očuvanja spokoja materijalnih ostataka, a tu je i sumnja da žele pokrasti blago koje pripada državi. Džingis-kanova geopovijesna ekspedicija već se susrela s problemima, iznenada se našavši izbačena iz zemlje 2002. zbog optužbi bivšeg mongolskog premijera. Kravitz je morao upregnuti svu svoju vještinu pregovaranja da bi ponovno zadobio povjerenje Mongola, unatoč činjenici da je jedan od osnovnih principa ekspedicije predaja svih pronalazaka domaćim vlastima.

U potrazi za Džingisom

U ovom trenutku područje glavnog fokusa potrage za Džingis-kanovom grobnicom ostaje Kherem. Na ljeto 2006. Kravitzova ekspedicija otpočela je novu sezonu istraživanja - u vrijeme tiskanja ove knjige još nisu bili poznati nikakvi podaci o tome jesu li što otkrili. No je li ovo zbilja najbolje mjesto za potragu? Dok kheremsko groblje možda i jest važno mjesto, ne uklapa se u legende o Džingisovoj grobnici. Prisustvo najmanje 39 drugih grobova ukazuje na to da je mjesto bilo daleko od tajnog, a činjenica da se nijedan grob ne ističe osobitom veličanstvenošću ne ispunjava očekivanja.

Sam Kravitz izrazio je uvjerenje da je Džingis pokopan na Burkhan Khaldunu, svojoj mladenačkoj planinskoj reduti. Oni koji žele prije ovog motiviranog Amerikanca stići do njegova

životnog cilja, mogli bi uspjeti otkriju li koji Burkhan Khaldun je onaj pravi, i tamo istraže. No, budite upozoreni - riječ je o iznimno teškom području. Opasne planine smještene u izoliranoj divljini preplavljene su izluđujućim rojevima muha, a možda ih štiti i kanovo prokletstvo.

Nestala kolonija s otoka Roanoke

Negdje između 1587. i 1590. gotovo bez traga nestalo je stanovništvo prve engleske kolonije na području Amerike, ostavivši za sobom tek kriptičnu poruku »CROATOAN« urezanu u deblo drveta. Četiri stotine godina kasnije »najstariji američki misterij« ostaje zagonetkom, no najnovija tehnologija konačno obećava odgovore.

Prva naseobina u Americi

Elizabetinska Engleska s kraja šesnaestog stoljeća bila je gladna komadića Novoga svijeta. Golem pritok blaga iz Novoga svijeta učinio je Španjolsku, najveću englesku suparnicu, bogatom i moćnom, i Englezi su očajnički željeli uspostaviti strateško uporište u novim zemljama, s mogućnošću otkrivanja dodatnih izvora minerala, poljoprivrednih dobara i općenitog bogatstva. Godine 1584. kraljičin miljenik sir Walter Raleigh dobio je dozvolu da osnuje koloniju. Smjesta je otpremio ekspediciju na novostečeni teritorij Virginije. Dobri odnosi s domorocima i povoljni izvještaji koji su otamo pristizali ohrabрили su ga da pošalje grupu za osnivanje kolonije, i godine 1585. prva engleska kolo-

nija u Americi osnovana je na otoku Roanoke (danas na području Sjeverne Karoline).

Raleighova prva kolonija pod vodstvom Ralpa Lanea nije dobro prošla. Teško su pronalazili dovoljno hrane, a ubrzo su se sukobili i sa susjednim plemenima. Nestrpljivo su iščekivali dolazak broda sa zalihama i pomoći, pa kad ih je u travnju 1586., na povratku s pljačkaškog pohoda po španjolskim Karibima, posjetio sir Francis Drake ponudivši im prijevoz do kuće, odlučili su više ne čekati i njegovu ponudu sa zahvalnošću su prihvatili. Tako su propustili brodove sir Richarda Grenvillea, koji su netom po njihovu odlasku pristigli sa zalihama namirnica. Pronašavši napuštenu koloniju, Grenville se odlučio vratiti u Englesku, ostavivši na otoku skupinu od 15 muškaraca da čuvaju englesko - i Raleighovo - pravo na to područje.

Bijela kolonija

Godine 1587. Raleigh je okupio drugu grupu kolonista koji su na otok Roanoke pristali da provjere kako su Grenvilleovi ljudi. Grupa koja se iskrcala na obalu došla je do stravičnog otkrića: jedini trag petnaestorice bile su kosti jednoga čovjeka. Jedino pleme lokalnih domorodaca koji su još uvijek bili prijateljski raspoloženi - Croatani s obližnjeg otoka Hatteras - kasnije su objasnili da je kolonija bila napadnuta, te da je devetero preživjelih otplovilo uzvodno u malome čamcu - i odonda nisu viđeni.

Novi doseljenici nisu imali namjeru obnoviti koloniju na otoku Roanoke; oko su, zapravo, bili bacili na kopno u području zaljeva Chesapeake (gdje su planirali osnovati »Cittie of Raleigh«). No zapovjednik brodova kojima su došli, Simon

Fernandez, odbio ih je prevesti dalje, tvrdeći da bi tako propustio povoljne vjetrove za povratak preko Atlantika (premda je vjerojatnije da je htio imati više vremena za gusarenje, što mu je bilo pravo zanimanje).

Glavna skupina doseljenika iskrcala se na obalu 22. 07. Grupu je sačinjavao 91 muškarac, 17 žena i devetero djece - pod vodstvom Johna Whitea, Raleighova prijatelja koji je bio službeni slikar prve naseljeničke ekspedicije i poznavao je područje. Bacili su se na posao obnove naselja. 18. 08. Whiteova kći rodila je djevojčicu, Virginiju Dare, prvo englesko dijete rođeno na američkom teritoriju. No zategnuti odnosi s domorocima opredmećeni ubojstvom doseljenika koji je sakupljao školjke, potaknuli su doseljenike da guvernera Whitea pošalju s Fernandezom natrag u Englesku, kako bi zatražio dodatnu podršku i još zaliha. Otplovio je 28. 08. - i više nikad nije vidio svoju obitelj.

Nestanak

White se pokušao što prije vratiti u Ameriku, no pratila ga je loša sreća. Izbio je rat sa Španjolskom i gotovo svi brodovi bili su uposleni u obrani Engleske od napada Armade. Kad se White uspio vratiti na Roanoke, putujući u grupici od tri broda pod zapovjedništvom kapetana Abrahama Cookea, već je bio kolovoz 1590.

Grupa koja se iskrcala, uključujući i Whitea (koji je ovu epizodu zabilježio u dnevnik) »trubom je dala znak i kasnije odsvirala mnoge engleske melodije, i prijateljski ih zazivala«, no odgovora nije bilo. Na sjevernom kraju otoka pronašli su mjesto

gdje je bila kolonija. Prvi prizor s kojim se White susreo bio je čudan. Na deblu na pješčanoj obali bila su urezana slova »CRO«. Malo dalje naišli su na ostatke samoga naselja. Nakon Whiteova odlaska podignuta je ograda od drvenih kolaca, no unutar nje sve kuće bile su porušene, i jedini ostaci bili su teški grumeni olova, željeza i željeznih ruda. Urezana u jedan od drvenih stupova palisade bila je riječ »CROATOAN«.

Ovaj naizgled šifrirani natpis zapravo je ohrabrio Whitea. Kako objašnjava u svojim zapisima, s doseljenicima se bio dogovorio da naj mudriji plan nije ostati na otoku, već se preseliti, po mogućnosti 80 kilometara dublje u unutrašnjost otoka. Unaprijed je dogovoreno da će, odluče li se na seobu, o smjeru svoga kretanja Whitea obavijestiti urezivanjem upravo ovakvog »tajnog znaka«. Budu li u nevolji, preko slova su trebali urezati malteški križ. Takvoga križa nije bilo, pa je White pretpostavio da su doseljenici na sigurnom i da su jednostavno slijedili njegove upute. Istražujući dalje, White i drugovi otkrili su da je nekoliko sanduka, zakopanih prije njegova odlaska, još uvijek tamo, premda su očito bili otvarani i podosta toga iz njih bilo je poraz - bacano unaokolo. Ovo je protumačio kao dokaz da su doseljenici uzeli ono što im je trebalo, a domoroci su došli kasnije i pobacali predmete koje nisu razumjeli. Nije bilo ni čamaca koji su ostali u koloniji.

White je bio uvjeren da zapisi na kolcu i trupcu ukazuju na to da su se doseljenici sklonili kod prijateljskog domorodačkog plemena Croatona, na otoku Hatteras. To nije bilo sasvim u skladu s njihovim dogovorom prije odlaska, no imalo je savršenog smisla. Sljedećeg su se dana White i kapetan Cooke dogovorili da će poći na kratko putovanje do otoka Hatteras, no u

tome su ih spriječili sudbina i prirodne sile. Dva kabela koji su brod spajali s pristaništem su pukli, i jedva su izbjegli nasukanje, samo da bi se malo kasnije digao uragan. Plan da se plovi do Hatterasa morao je biti odbačen, i bili su prisiljeni vratiti se u Englesku.

Glasinge i ukazanja

Raleighov plan iskorištavanja teritorija Virginije propao je 1590. i time se možda može objasniti njegov privremeni gubitak interesa za organiziranje daljnjih putovanja u Ameriku. White se s vremenom morao pomiriti s činjenicom da više nikad neće vidjeti obitelj. Povukao se na imanje u Killmoreu u Irskoj. No, općenito se vjerovalo da je kolonija na otoku Roanoke, odnosno Whiteova družina, preživjela i da još uvijek tamo negdje živi. Godine 1602. i 1603. Raleigh je osobno financirao ekspedicije kojima je jedan od ciljeva bio da ih potraže, no obje su bile preusmjerene. Kasniji posjetitelji i doseljenici na područje Sjeverne Amerike više puta su se pokušali povezati s njima, ponajviše doseljenici sljedeće, bolje utemeljene kolonije, u gradu Jamestownu, u Virginiji. Uistinu, Lee Miller, autorica knjige *Roanoke: Rješavanje zagonetke izgubljene kolonije*, ističe da su mnogi doseljenici iz nove kolonije nosili isto prezime kao i »izgubljeni doseljenici«, i tvrdi da su vjerojatno bili rođaci, za putovanje djelomično motivirani željom da pronađu članove obitelji.

Voda nove kolonije, John Smith, od domorodaca iz okolice Jamestowna čuo je priče o drugim Europljanima na jugu, no ni on, ni Christopher Newport, koji je 1607. poslan iz Engleske da pomogne doseljenicima u Jamestownu i potraži Whiteovu koloniju, nisu bili u mogućnosti uspješno istražiti ove priče. Ekspe-

dicija koja je 1609. krenula iz Jamestowna također je bila neuspješna. Tijekom sljedećih par stotina godina nekoliko posjetitelja izvijestilo je da su susreli ili vidjeli ljude koji su izgledali kao Englezi ili govorili engleski, ili barem domoroce koji su, činilo se, imali tjelesne osobine bijelaca i poznavali engleski i kršćanstvo, no nitko nikada nije uspio definitivno potvrditi da su pronašli izgubljene doseljenike. Kao da je 117 osoba nestalo bez traga, ostavivši za sobom trajan misterij.

Teorije o izgubljenj koloniji

Najočitije objašnjenje glasilo bi da izgubljeni doseljenici nikad nisu pronađeni zato što su bili mrtvi. Mogla su ih ubiti neprijateljska domorodačka plemena, ili su umrli od gladi. I jedno i drugo je vjerojatno. Prvi pokušaj naseljavanja otoka Roanoke propao je zbog nestašice hrane, a dvadeset godina kasnije kolonija u Jamestownu opasno se približila gladomori. Možda su izgubljeni doseljenici jednostavno potrošili sve zalihe hrane, i nisu bili dovoljno upoznati s lokalnim načinima uzgajanja hrane da bi preživjeli. Ovo objašnjenje još uvjerljivijim je učinila studija o godovima starih stabala s ovog područja, objavljena 1988. Studiju je proveo laboratorij za godove odsjeka za geografiju Sveučilišta u Arkanzasu, utvrdivši da je razdoblje od 1587. do 1590. bilo najgore sušno razdoblje u razdoblju od 800 godina između 1185.-1984.

Međutim, da je glad ubila doseljenike na Roanoke, White bi vjerojatno pronašao njihove ostatke, a naselje ne bi bilo pažljivo rastavljeno i lišeno svoje najpokretnije opreme. Čak i ako su doseljenici umrli od gladi, to se očito nije dogodilo na otoku Roanoke.

Teška vremena

Otkriće o suši također povećava mogućnost da su doseljenici došli u sukob sa susjedima. U vrijeme krajnje neimaštine domoroci su vjerojatno bili manje darežljivi i ljubomornije pazili na svoje oskudne zalihe, i vrlo vjerojatno su se sukobili s došljacima koji su hranu pokušali uzeti, ukrasti ili oteti, kao što su to učinili prethodni naseljenici kolonije Roanoke. Premda su Croatani bili prijateljski raspoloženi (barem u vrijeme kad je White odlazio), ostala lokalna plemena nisu bila. Ovo doba svjedočilo je migracijama i ratovima između domorodačkih plemena s toga područja, koje je također mogla izazvati ili pogoršati teška suša.

Činjenica da su naseljenici u Whiteovu odsustvu podigli palisadu može se objasniti time da su se osjećali ugroženima - to zapravo i znamo, jer je to bio jedan od razloga zašto je White bio poslan natrag u Englesku po pomoć. No takva je konstrukcija za doseljenike vjerojatno bila rutinska stvar i, opet, na samome mjestu nema tragova bitke ni pokolja. Lako je zamisliti i scenarij opsade, gdje su doseljenički muškarci ubijani jedan po jedan dok su napuštali ograđeni prostor u očajničkoj potrazi za hranom - da bi na kraju unutra ostale samo žene i djeca. Njih su potom mogli zarobiti domoroci i asimilirati ih, kao što je bio običaj, no ne postoje dokazi koji bi poduprli ovu teoriju.

Život s domorocima

Najšire prihvaćeno objašnjenje o sudbini doseljenika je to da su ih uistinu ubili domoroci, no tek nakon što su napustili otok Roanoke. Glavni izvor za ovu tvrdnju je kapetan John Smith iz

kolonije u Jamestownu. Smith je pregovarao s neprijateljski raspoloženim domorodačkim kraljem Powhatanom (ocem Pocahontas), koji mu je izričito rekao da se grupa bijelaca smjestila kod prijateljskog plemena Chesapeake, na južnoj strani zaljeva Chesapeake - gdje su prvotno namjeravali osnovati »Cittie of Raleigh«, prije nego što su ih izbacili na otok Roanoke. Sve ugroženiji zbog upada bijelaca na njegovo područje, ali i zbog neprijateljskih odnosa s plemenom Chesapeake koje nije pripadalo njegovu savezu, Powhatan ih je napao sa svojim ratnicima, tvrdeći da su pobili sve bijelce, ili većinu njih. Svoje tvrdnje podupro je davši Smithu na uvid »dio puške, mjedeni mužar i neke komade željeza koji su im pripadali.«

To, međutim, ne mora biti kraj priče, jer ima poprilično dokaza da su se neki doseljenici asimilirali u jedno od domorodačkih plemena na otoku Roanoke, vjerojatno zato što se nisu pridružili grupi koja je otišla u zaljev Chesapeake. Najvjerojatniji kandidati su Indijanci plemena Croatan. Doseljenici su s njima bili u dobrim odnosima, posebice s njihovim poglavicom, Manteom, koji je ranije posjetio Englesku, postavši čvrst saveznik Engleza. Na tu mogućnost, naravno, upućuje i posljednja poruka koju su ostavili doseljenici, »CROATOAN«. Danas se smatra vjerojatnim da su neki doseljenici ostali na otoku Roanoke, i kasnije se pridružili Croatanima na otoku Hatteras, ostavivši poruku za Whitea, no onda su bili prisiljeni svi skupa prijeći na kopno zbog suše. Doseljenici i Croatani tad su počeli sklapati brakove i kasnije postali poznati pod drugim imenom.

Jedan od najjačih dokaza za ovu verziju događaja predstavlja priča o indijanskom plemenu Lumbee iz Sjeverne Karoline. U 19. stoljeću općenito se smatralo da su pleme Lumbee zapra-

vo potomci izgubljene kolonije, i tvrdilo se da njihov naglasak, izgled i mnoga njihova imena to jasno potvrđuju. Odonda je ova ideja dobivala i gubila na popularnosti. Neki antropolozi tvrdili su da je stav iz 19. stoljeća utemeljen na pogrešnoj interpretaciji stvarne etnogeneze plemena Lumbee, koja potvrđuje da su migrirali s područja otoka Roanoke u 18. stoljeću, te da njihova imena ne nalikuju onima nestalih doseljenika. U skorije vrijeme pokrenut je projekt DNK testiranja da bi se usporedili Y-kromosomi plemena Lumbee koji dijele prezime s Englezima, možebitnim potomcima obitelji koje su odaslale doseljenike na otok Roanoke. Cijelu stvar dodatno usložnjava pitanje rase i segregacije, jer je u području Lumbee u Sjevernoj Karolini do vremena uvođenja građanskih prava postojala stroga segregacija, a pozivanje na miješano ili bijelo porijeklo moglo je imati značajne implikacije - kako političke, tako i osobne.

Ostale teorije

Ovo ni u kom slučaju ne iscrpljuje sve teorije o sudbini izgubljene kolonije. Nestanak doseljenika u stilu *Mary Celeste** nadahnua je i neke blesave teorije koje uključuju i otmičare iz svemira. Prihvatljivije teorije fokusiraju se na ulogu koju su mogli odigrati Španjolci. U gradu San Augustinu (današnji St. Augustine) u Floridi osnovana je španjolska kolonija, a njihova želja bila je odstraniti Engleze iz Novoga svijeta - što su i učinili svim ostalim kolonijama koje su Englezi pokušali osnovati.

*Brod *Mary Celeste* pronađen je napušten uz obalu Portugala 1872., a njegov je misterij još uvijek nerazjašnjen

Danas je poznato da su doseljenici iz Augustina čuli za koloniju na otoku Roanoke, i da su Španjolci poslali ekspediciju da ih locira i po mogućnosti uništi, no kada su stigli na Roanoke u lipnju 1588., kolonija je već nestala. Drugim riječima, kolonija je preživjela *in situ* manje od godinu dana.

U knjizi *Roanoke: Rješavanje zagonetke izgubljene kolonije*, Lee Miller tvrdi da razlog nestanka doseljenika nije bila tek loša sreća i slabo planiranje. Millerova je uvjerenjena da je koloniju namjerno sabotirao sir Francis Walsingham, zapovjednik Elizabetine obavještajne mreže i Raleighov neprijatelj na dvoru, koji je i sam žudio za dopuštenjem da istražuje Virginiju.

Millerova tvrdi da izvještaj mornara koji je plovio s Fernandezovom flotom koja je prevozila bijele doseljenike, ali je pristala na Karibima prije negoli su doplovili do Sjeverne Amerike, jasno pokazuje da je Fernandezova namjera oduvijek bila da ih ostavi na otoku Roanoke, i da ih ne vozi dalje u pogodnija područja. Navodno je to učinio jer ga je potplatio Walsingham, koji ga je ranije te godine spasio od vješala. Millerova također ističe da je Walsingham pokušao osujetiti Raleighove i Whiteove pokušaje da organiziraju i pošalju nove ekspedicije koje bi pronašle koloniju i opskrbile je namirnicama.

Kamen Eleanor Dare

Godine 1937. priča o izgubljenoj koloniji doživjela je fascinantno preokret kad je u močvari stotinu kilometara zapadno od otoka Roanoke pronađen kamen. Kamen Eleanor Dare, kako je uskoro prozvan, sadržavao je rezbarije za koje se, nakon dešifriranja, zaključilo da su zapravo poruka koju je napisala

Eleanor Dare (kći Johna Whitea i majka Virginije Dare), u kojoj objašnjava ocu da su doseljenici pobjegli s otoka Roanoke pred napadom domorodaca. Tijekom sljedeće tri godine pronađeno je još četrdesetak kamenova, koji su ocrtavali navodnu epsku rutu kretanja naseljenika od Karoline do Georgije. Kamenje je bilo prava medijska senzacija, no godine 1940. otkriveno je da je riječ o vještoj prevari.

Pronalazak preseljenih naseljenika

Ako je točna teorija da su se bar neki od izgubljenih naseljenika udružili s Croatanima i premjestili na kopno, je li moguće otkriti lokaciju novoga naselja i tako napokon saznati što se uistinu dogodilo s nestalim naseljenicima? Istraživački tim pod nazivom Centar za znanost i istraživanje izgubljene kolonije (*Lost Colony Center for Science and Research - LCCSR*) smatra da jest. Primitivniji kombinaciju starih i novih, tehnika, pokušali su locirati i iskopati područja koja su kolonisti možda bili naselili, ili kojima su prošli.

Njihovo prvo veliko otkriće bilo je lociranje originalne naseobine Croatana, na području tada poznatom kao otok Hatteras. U iskopavanjima je pronađen pečatnjak iz 16. stoljeća koji je, sudeći po dizajnu grba na pečatu, vjerojatno pripadao nekome od prvih doseljenika na otok Roanoke (tj. grupi pod Laneovim vodstvom). To je bio dokaz da su Croatani s ovoga područja u nekom trenutku bili u kontaktu s doseljenicima.

Istraživači su se potom okrenuli hipotezi po kojoj su se izgubljeni doseljenici i Croatani udružili i krenuli na kopno, imajući u vidu komentar Johna Whitea da je dogovoreni plan bio da

se premjeste »80 kilometara u unutrašnjost«. Proučivši stare zemljišne ugovore, otkrili su dokaze koji, čini se, ukazuju na to da je skupina potomaka Croatana posjedovala zemlju kod mjesta Gum Neck - točno 80 kilometara prema unutrašnjosti od otoka Roanoke, jednog od rijetkih mjesta prikladnih za izgradnju naselja u tom, nekoć močvarnom, području. Snimanjem iz zraka i satelitskom fotografijom *LCCSR* danas planira precizno locirati moguće ostatke naseobine iz kolonijalnog doba u Gum Necku ili njegovoj okolici.

Izgubljeno i nađeno

Teorije o premještanju izgubljenih naseljenika u zaljev Chesapeake i na kopno Sjeverne Karoline za sad su nedokazane. No, ove teorije slažu se s raspoloživim dokazima, posebice s indikativnim pričama o susretima s ljudima očitog europskog porijekla u tom području. Arheološka istraživanja uz pomoć razvijene tehnologije i osjetljivih aparata poput zračnog radara i magnetometra, mogla bi s vremenom odrediti točnu lokaciju, no nisu svi toliko nestrpljivi da riješe ovaj misterij. Phil Evans - koji je pomogao da se osnuje Fondacija prve kolonije, skupina povjesničara i arheologa koji na samom otoku traže točno mjesto naselja nestale kolonije, izgubljeno zbog nemara i pokretljiva pjeskovitog tla - komentira: »Sve dok je slučaj izgubljene kolonije neobjašnjen, on nastavlja fascinirati... Ne želim uništiti misterij. To je ono što priču čini drugačijom i uzbudljivom.«

S druge, manje vesele strane, postoje sumnje o pozadinskim motivima pokušaja da se dokaže da su iz brakova između izgubljenih doseljenika i domorodaca ostali potomci. U ovom

području opterećenom rasnim problemima to povlači uznemirujuća pitanja o etničkoj pripadnosti, i prema nekima, odražava neukusnu potrebu za kreiranjem umjetnog kolonijalno-domorodačkog naslijeđa, koje bi na neki način potkopalo domorodačke zahtjeve. Izgubljena kolonija nije tek povijesni misterij, već je i prvi čin u dugoj i često tragičnoj drami o kolonijalnoj Americi.

Posljednji let Amelije Earhart

Njezini odvažni podvizi učinili su je poznatom i legendarnom još za života, a iduće generacije štovale su je kao feminističku ikonu, no slava Amelije Earhart nije zapečaćena uspjehom, već propašću. 2. 07. 1937., tijekom posljednje dionice zračnog kruženja, Amelia i njezin navigator Fred Noonan nestali su iznad Tihog oceana, stvorivši jedan od najtrajnijih misterija 20. stoljeća.

Elektrin pad

Prešavši već gotovo tri četvrtine svoga epskog putovanja u dvomotornom zrakoplovu *Lockheed L-10E Electra*, Earhart i Noonan poletjeli su iz mjesta Lae na Novoj Gvineji, 2. 07., točno u ponoć, kako bi prešli 4 113 kilometara do otoka Howland, koraljnog otočića u Pacifiku na kojem je sagrađena pista za slijetanje. Tamo nikad nisu stigli. Američki obalni stražar *Itasca*, stacioniran kod Howlanda da bi zrakoplov napunio gorivom i radiovezom pomogao u navođenju, od Earhartove je primio ne-

razumljivu poruku, no bilo je frustrirajuće jasno da ih ona nije u stanju ni čuti, niti pronaći otok. Posljednji zabilježen signal stigao je u 8:43 ujutro po lokalnom vremenu. Danas se vjeruje da su se vremenski uvjeti i neispravna mapa urotili protiv Earhartove i Noonana - otok se zapravo nalazio 10 kilometara istočnije no što je bilo označeno na njihovoj karti, a izlazeće sunce i rastrgani oblaci bacali su na vodu sjene u obliku otoka, omevši njihovu potragu.

Potruga na moru

Itascin zapovjednik Thomson pretpostavio je najvjerojatniji scenarij - Earhartova je ostala bez goriva i srušila se negdje u blizini lokacije njezina posljednjeg javljanja, sjeveroistočno od otoka Howland. Pretražio je područje, no nije pronašao ništa. Proučivši njezin posljednji poziv, američki mornarički časnici došli su do drugog zaključka. Poziv je glasio ovako: »Nalazimo se na pozicijskoj liniji 157/337, ponovit ću ovu poruku, ponovit ćemo ovu poruku na 6210 kcs [tj. na drugoj frekvenciji]. Čekajte.« »Pozicijska linija« je linija između dva kursa (157° i 337°), koju je Earhartova slijedila u standardnoj taktici traženja, a koju je Noonan vjerojatno odabrao jer im je davala šanse da pronađu Howland ili, ne uspiju li u tome, stignu do otoka na jugoistoku.

Kad su mornarički nosači aviona pohitali prema tom području da bi započeli potragu u zraku i na vodi, primljen je nerazumljiv radiosignal - činilo se kao da dolazi s nestalog aviona. Ohrabreni ovim dokazom da je Earhartova negdje uspjela sletjeti, mornarica se usredotočila na pretragu područja otkud se činilo da signali dolaze: nenaseljenog otočja Phoenix, jugoistočno od Howlanda.

Sljedeća dva tjedna mornarički avioni nadlijetali su područje, no nisu pronašli znakove života. Jedan je pilot izvijestio o »znakovima nedavnog boravka« na otoku Gardner, jednom iz otočja Phoenix, no premda je preletio iznad otoka nekoliko puta, nitko se nije oglasio, niti je bilo znakova aviona ili olupine. Pretpostavljajući da je možda pokušala promijeniti kurs, potraga se proširila na otočje Gilbert, naseljeno područje koje je Earhartova preletjela na putu za Howland. No ni tamo nije bilo znakova nestaloga zrakoplova ili avijatičara, i potraga je opozvana 18. 07.. Službena presuda: Earhartova se srušila, a *Electra* je potonula u more bez traga, odnijevši pilotkinju i navigatora u vodeni grob.

Kutak za urote

Smrt Amelije Earhart bio je nacionalna tragedija i fenomen u međunarodnim medijima. Kao i nakon smrti princeze Diane, uskoro su počele kružiti mnoge teorije o zavjerama. Australški tabloid objavio je da je američko ratno zrakoplovstvo iskoristilo potragu za Earhartovom kako bi nadlijetali Marshalllove otoke, japansku zonu za koju se sumnjalo da je ilegalno gradilište vojnih baza. Kasnije je ova teorija nadahnula uspješan film iz 1943. godine, *Let za slobodu*, s Rosalind Russell i Fredom MacMurrayem u glavnim ulogama, u kojem je lik Amelije Earhart svjestan zavjere, a njezin let preko Pacifika tek je izlika za špijunažu.

Film *Let za slobodu* pripomogao je učvrstiti popularno vjerovanje da je nestanak Earhartove bio više od obične nesreće. Odmah nakon što je film pušten u distribuciju, izbile su glasine o tome da je američka vlada Earhartovu uistinu zatražila da iz-

mijeni svoj plan leta. Glasine i nagađanja vrhunac su dosegli u bestseleru iz 1966., knjizi *Potruga za Amelijom Earhart* Freda Goernera, u kojoj autor senzacionalno tvrdi da se Earhartova srušila na Marshallove otoke i pala u ruke Japancima, gdje je kasnije u zarobljeništvu i umrla. Nadalje se tvrdilo da su incident zataškale američke vlasti da bi se izbjegao bijes javnosti prema vladi zbog njezine uloge u pogibiji američke miljenice. Kasnije knjige i teorije išle su čak i dalje od toga, tvrdeći da je Earhartova kasnije prošvercana u Ameriku, gdje je nastavila živjeti u anonimnosti, živa i zdrava pod imenom Irene Bolam, u New Jerseyju, gdje je i umrla 1982.

Raskrinkavanje teorija zavjere

Dokazi za ove neobične teorije uključivali su i navodne radiopozive upućene iz raznih dijelova Pacifika nakon pada zrakoplova, fotografije koje navodno prikazuju Earhartovu i Noonana u zarobljeništvu, izvješća osoba koje tvrde da su par vidjele u zarobljeništvu, kao i »činjenica« da američka vlada još uvijek posjeduje povjerljive dokumente vezane za slučaj, koje odbija objaviti. Malo ovih dokaza drži vodu. Analiza radiopoziva pokazuje da je velik broj njih bio lažan, ili da se nikada nisu dogodili (uz jednu značajnu moguću iznimku - vidi niže), da su fotografije Earhartove i Noonana snimljene prije nego što su krenuli iz Nove Gvineje, ili su zapravo bile kadrovi iz filma *Let za slobodu*, a izvještaji o viđenjima nisu potkrijepljeni. Povjerljivi dokumenti su izmišljeni i nikad nisu postojali. Danas se smatra da je film iz 1943. vjerojatno izvor većini glasina koje kruže. Unatoč tome, teorija je shvaćena dovoljno ozbiljno da bi arheolozi poželjeli iscrpno istražiti dvije od tvrdnji.

Iskopavanja na Tinianu i Saipanu

Vojnik iz Drugoga svjetskog rata, Saint John Naftel, bio je zadužen za skupinu radnika, bivših zatočenika na pacifičkom otoku Tinianu, ubrzo nakon oslobođenja od japanske vlasti 1944. godine. Naftel kaže da mu je jedan od radnika pokazao dva groba, za koje je tvrdio da su posljednja počivališta Amelije Earhart i njezina navigatora Noonana. Godine 2004. Naftel je ovo mjesto pokušao pokazati grupi arheologa i povjesničara, no iscrpna istraživanja nisu pronašla nikakve kosti, niti kakve druge dokaze.

Druga tvrdnja glasila je da je Earhartova držana u zarobljeništvu na otoku Saipan. Prema izvještaju TV-postaje BBC News iz ožujka 2005., francuski konzul poslao je telegraf američkom Ministarstvu vanjskih poslova 1937., da bi ih obavijestio da se Earhartova nalazi na Saipanu. Navodne lokalne priče kažu da je Earhartova zadržana u zarobljeništvu u japanskom zatvoru, i da je kasnije umrla, a tijelo joj je spaljeno iza zgrade zatvora. Godine 2005. dobivena je dozvola za iskopavanja na lokaciji gdje se nalazio zatvor, no nije pronađeno ništa.

U potrazi za Amelijom

Za ozbiljne tragače za Earhartovom, teorije zavjere tek su skretanja s dva najvjerojatnija scenarija: da se Earhartova srušila u otvoreni ocean, u kojem slučaju se olupina *Electre* možda još uvijek nalazi na dnu; ili se uspjela domoći jednog od otoka u otočju Phoenix, no nikad nije spašena, pa je tamo i umrla. Obje teorije istraživane su relativno nedavno.

Nauticosov lov

Najjednostavnije objašnjenje Amelijina nestanka ono je koje je ponudio kapetan broda obalne straže. Otok Howland nalazio se na samom rubu *Electrina* dosega, i nakon nekoliko sati bezuspješnog kruženja u potrazi za otokom, Earhartova i Noonan vjerojatno su ostali bez goriva i srušili se, nadajući se da će ostati u jednom komadu u gumenom čamcu za spašavanje, i da će ih netko pronaći. Ili nisu preživjeli slijetanje na vodu, ili su preminuli u čamcu - u svakom slučaju, olupina zrakoplova još bi uvijek mogla ležati na morskom dnu, na dubini od 5 kilometara.

Ovo je teorija tvrtke Nauticos, iskusnih istraživača i stručnjaka za dubinska istraživanja, koji vjeruju da su uvjeti na dnu Tihoga oceana mogli izvanredno dobro sačuvati moguće ostatke. Kako kaže predsjednik Nauticosa David Jourdan: »Duboki ocean mjesto je gdje se stvari mogu vrlo dobro očuvati. Na tolikoj dubini nema strujanja, plima ni oseka, ni ljudskog utjecaja koji bi mogao uništiti ono što se tamo nalazi. Biološki ostaci brzo bi se razgradili, no metal bi bio očuvan. Zrakoplov bi po našim očekivanjima trebao izgledati uglavnom onako kako je izgledao kad se srušio.«

Nauticosovo istraživačko plovilo, opremljeno vrhunskom opremom za skeniranje morskoga dna, istražilo je 2002. godine 2 160 četvornih kilometara područja u blizini otoka Howland, odabranog na temelju detaljne analize posljednjih radioprijenosa Amelije Earhart. Nažalost, zbog pucanja hidrauličnog crijeva umalo je izgubljena oprema za skeniranje vrijedna nekoliko milijuna dolara, a ekspedicija je prekinuta nakon dvije trećine obavljenog posla, ne uspjevši otkriti tragove srušenoga zrako-

plova. Premda u Nauticosu tvrde da su još uvijek optimistični glede pronalaska, zanimljivo je primijetiti da ekspedicija koja je trebala uslijediti 2004. nikad nije pokrenuta.

Brodolomci

Možda je najuvjerljivije objašnjenje Amelijine i Noonanove sudbine ono koje nudi Međunarodna grupa za spašavanje zrakoplova od povijesnog značaja (*The International Group for Historical Aircraft Recovery - TIGHAR*). Minuciozna istraga i analiza dovela ih je do pacifičkog otočića Nikumaroroa, nekad znanog kao otok Gardner, gdje su vršili opširna istraživanja i iskapanja. Ranije se smatralo da *Electra* nije imala dovoljno goriva da dospije tako daleko, no *TIGHAR* je otkrio da je zrakoplov bio opremljen dodatnim spremnicima za gorivo koji su Earhartovoj i Noonanu mogli omogućiti nekoliko sati leta više no što se ranije vjerovalo. Pod pretpostavkom da su letjeli 337° jugoistočno, kako je Earhart dojavila u posljednjem radioprijenosu, lako su mogli dospjeti do otoka Nikumaroro koji se nalazio u vidokrugu spomenutog kursa.

TIGHAR-ova hipoteza glasi da je Earhartova zrakoplov mogla spustiti na ravnu koraljnu površinu koja je bila vidljiva za oseke, gdje se 1929. nasukao brod *SS Norwich*. Kad su sletjeli, imali su još dovoljno goriva da motori rade dok se ne napune radiobaterije i pošalje posljednji radiosignal, a onda je plima potopila zrakoplov. Ovime bi se objasnio neobičan radioprijam, opisan kao nerazumljiv, no nalik glasu Amelije Earhart, koji su navečer 2. 07. 1937. primili radiotelegrafisti na otoku Nauru - s iste frekvencije na koju je Earhartova ranije rekla da će se prebaciti.

Kad je zrakoplov bio potopljen ili je potpuno potonuo, Earhartova i Noonan našli su se u ulozi brodolomaca na pustom otoku. Premda bi i površnom potragom otkrili zalihe koje je tamo ostavila ekipa koja je došla izvlačiti *Norwich* osam godina ranije, nedostatak vode i brojne druge opasnosti koje vrebaju na pustom otoku - od bolesti i ozljeda, do oluja i izloženosti prirodnim silama - s vremenom su morale svladati nasukane brodolomce, osobito nakon što su mornarički zrakoplovi koji su nadlijetali ovo područje previdjeli *Electrinu* olupinu (vjerojatno zato jer za vrijeme plime nije bila vidljiva, ili se nije mogla razlikovati od olupine *Norwicha*). Jedino nije jasno zašto nisu signalizirali zrakoplovima tragačima, no moguća su brojna objašnjenja (možda su bili preslabi, ili ih se jednostavno nije moglo vidjeti kroz gusto otočno raslinje).

TIGHAR je za svoju teoriju prikupio dojmljivu količinu neziravnih dokaza i indicija. Godine 1938. došlo je do pokušaja da se otok naseli, a kolonisti su izvijestili o tragovima kampiranja na otoku, čak su tvrdili i da su pronašli ljudske kosti, futrolu sekstanta i potplat ženske cipele. Iskapanja na samome otoku otkrila su dijelove zrakoplova koji su skinuti i pretvoreni u alat. Mnogi od njih nesumnjivo su bili s drugih zrakoplova i izradili su ih naseljenici ili kasniji posjetitelji, no neki od njih lako su mogli biti sa zrakoplova Amelije Earhart. Konkretno, *TIGHAR* je pronašao dijelove metalnih ploča koji su u kabini služili za pokrivanje i zaštitu električnih kabela. Ovakvih nije bilo u vojnim zrakoplovima, no odgovaraju onima za koje se vjeruje da su bili u *Electri*.

Dosad nisu pronađeni definitivni dokazi koji bi konačno potvrdili teoriju koju je iznio *TIGHAR*. Ronioci su pretražili ko-

raljni greben i obalu u potrazi za olupinom koja bi odgovarala *Electri*, no još je nisu pronašli, a metalne ploče i drugi artefakti ne mogu se sa sigurnošću pripisati zrakoplovu Amelije Earhart. Proučavanje naseljeničkih bilješki, čini se, potvrđuje priču o ljudskim kostima, a opis tada pronađenih ostataka podudara se s onim što bi se očekivalo od bjelkinje Amelijine grade, no dosadašnji pokušaji da se pronađu kosti bili su bezuspješni. U *TIGHAR-u* se nadaju da će, ukoliko ih uspiju pronaći, iz njih biti izolirana DNK u svrhu usporedbe s onom živeće rodbine Amelije Earhart.

U beskrajne plave daljine

Osamljenost i gladomora na pustom otoku tužan je kraj za nekoga tako slavljelog i štovanog kao što je bila Amelia Earhart. Velik broj ljudi neće htjeti vjerovati teoriji koju je iznio *TIGHAR* čak i pokaže li se točnom, a romantične ideje o špijunaži i urotama vjerojatno će se vezivati uz ime Amelije Earhart dokle živi i sjećanje na nju. Čitavoj priči možda bi najbolje pristajao svišetak koji je ponudio Nauticos, u kojem preživljava tek ljuštura zrakoplova, bez tjelesnih ostataka koji bi prizemljili sjećanje na Ameliju Earhart.

PETO POGLAVLJE

Nestale olupine

Ploviti otvorenim morima uvijek je bio opasan pothvat, a morsko dno prekriveno je olupinama koje to dokazuju. Samo mali broj ovih olupina lociran je i identificiran, što znači da je velika većina i dalje »izgubljena« - neotkrivena i neistražena. Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO) procjenjuje da na dnu svjetskih oceana leži više od 3 milijuna neotkrivenih olupina. Mnogi od ovih brodova prevozili su važan i/ili vrijedan teret. Mnogi od njih sami imaju povijesnu ili arheološku vrijednost. Ovo znači da su nestale olupine najbrojnija kategorija izgubljenih stvari, i da potraga za njima može biti isplativ hobi. Pronađeni teret može vrijediti desetke, čak stotine milijuna dolara. Možda najslavniji primjer za to bio je pronalazak *Nuestra Senora de Atocha*, potonule španjolske galije s blagom koju je 1985. otkrio Mel Fisher, a koja mu je donijela oko 400 milijuna dolara zarade u pronađenom zlatu, srebru, draguljima i nakitu.

Pronalazak izgubljene olupine zna biti nevjerojatno složen. Tek odnedavno brodovi imaju opremu kojom mogu odrediti i prenijeti svoju točnu poziciju prilikom potonuća, a budući da su

često tonuli zbog loših vremenskih uvjeta, znači da se ne nalaze tamo gdje bi trebali biti. Nakon što potone, brodu se može izgubiti svaki trag, kao da je završio na Mjesecu, naročito ako potone u velike dubine gdje se može koristiti samo najnaprednija tehnologija.

Međutim, ova slika mijenja se zbog sve veće dostupnosti moderne tehnologije, prije svega novih vizualnih tehnika poput bočno motrećeg sonara, koji je u stanju prenijeti detaljnu trodimenzionalnu sliku morskoga dna, ili magnetometra kojim je moguće skenirati velike površine u potrazi za magnetskim anomalijama koje bi mogle predstavljati metalne olupine. Usavršavanje tehnologije samohodnih podvodnih plovila (*remotely operated vehicle - ROV*) dovelo je do poboljšanja i pojeftinjenja malih samohodnih podmornica i ujedno pojednostavilo istraživanje potencijalnih lokaliteta s olupinama, čak i u dubokom moru. Ovakva dostupnost novih tehnologija zabrinula je i UNESCO koji je 2001. donio novu konvenciju s ciljem zaštite olupina od lovaca na blago. Čini se da su izgubljene olupine u sve većoj opasnosti da budu pronađene.

Ipak, ni sva svjetska tehnologija ne može nadvladati najveću prepreku u otkrivanju nestalih olupina. Podmorje zna biti izrazito destruktivno, i za mnoge olupine postoji tek slaba vjerojatnost da je išta značajno preživjelo. Metal hrda i korodira, a drvo brzo nestaje pod obiljem organizama; od koralja i morske crvotočine do bakterija. S druge strane, podmorje može biti jedinstveni konzervator; ako brod prekrije mulj, to će spriječiti kontakt s kisikom i tako minimalizirati koroziju i propadanje, a potone li u naročito hladne vode, biološki procesi propadanja se usporavaju, ili mogu potpuno izostati.

Ovo poglavlje govori o četiri nestale olupine, odnosno skupine olupina iz različitih razdoblja povijesti i geografskih

područja, koje zasad izmiču svim pokušajima znanstvenika i lovaca na blago da ih pronađu. Jesu li preživjele utjecaj kemijskih i bioloških procesa dvojbeno je, no podvodni se arheolozi svakako nadaju da jesu, budući da je svaka od ovih olupina od velike povijesne vrijednosti.

Perzijske napadačke flote

Antički svijet obilježile su mnogobrojne epske borbe moćnih civilizacija; Egipta protiv Nubije, Rima protiv Kartage, Grčke protiv Perzije. Ovaj posljednji sukob imao je važan utjecaj na tijek zapadnjačke povijesti, budući da je pobjeda Grcima omogućila zadržavanje neovisnosti idućih 300 godina, tijekom kojih su grčka kultura i znanost doživjele svoje zlatno doba, izvršivši velik utjecaj na formiranje kasnije zapadnjačke kulture i misli.

Među ključnim događajima u povijesti sukoba između Perzijskog Carstva i grčkih polisa koje su Perzijanci željeli pokoriti bile su katastrofe koje su moćne perzijske flote pogodile čak tri puta. Prema antičkim izvorima, na dno Egejskog mora potonule su doslovno stotine brodova i tisuće ljudi, a brzo taloženje mulja tamo ih je možda očuvalo kroz dva i pol tisućljeća, nudeći svima koji ga uspiju locirati nalazište blaga neusporedive arheološke važnosti.

Darije i Kserkso

U 5. st. pr. n. e. Perzijsko Carstvo pokorilo je većinu poznatoga svijeta i uključivalo je zemlje od Himalaja do Balkana, od gornjeg toka Nila do obala Kaspijskog jezera. Pod perzijskom egi-

dom nalazilo se nekoliko grčkih polisa iz Male Azije (današnja Turska), dok su aktivnosti i stavovi neovisnih polisa na grčkome kopnu neprestano iritirali perzijske careve. Grčke države poput Atene i Eretrije miješale su se u poslove Male Azije, potičući pobune protiv perzijskih gospodara, da bi ih perzijski car Darije Veliki naposljetku odlučio kazniti. 492. pr. n. e. na njih je poslao vojsku pod zapovjedništvom Mardonija, svoga generala i zeta.

Morske zvijeri kod Atosa

Mardonije je prešao Helespont koji odvaja Malu Aziju od Europe, nastavljajući egejskom obalom Grčke, praćen moćnom flotom koja mu je pružala mornaričku i logističku podršku. Flota je plovila Egejskim morem prema kopnu i duž obale prema Akantu. Da bi dalje napredovala morala je zaobići poluotok Atos, jako isturen u more. Prema Herodotu, čija je *Povijest* glavni izvor podataka o grčko-perzijskom ratu, dok je flota »bila prisiljena oploviti oko Atosa«,

sruči se na njih sa sjevera snažna bura koja im nije dozvoljavala plovidbu i poigra se užasno njima, jer je mnoge brodove odbacivala prema Atosu. Priča se da je bilo uništeno oko tri stotine lađa i više od dvadeset tisuća ljudi; kako je more oko Atosa prepuno morskih zvijeri, te su zvijeri neke proždirale, drugi su se razbijali o stijene, a oni koji nisu znali plivati, pogibali su zbog toga, dok su ostali umirali od hladnoće.

Bez pomorske podrške Mardonije je bio prisiljen na povratak, a invazija je odgođena za dvije godine. Druga perzijska invazija bila je jednako neuspješna, a Darije je umro, ne stigavši isplanirati treći pokušaj. Zadatak kažnjavanja drskih grčkih država pripao je njegovu nasljedniku Kserksu.

Najveća sila što je svijet vidje

Do 480, pr. n. e. Kserkso je okupio vojsku koja je vjerojatno bila najveća u dotadašnjoj povijesti. Priča se da je ugledavši postrojene vojnike Kserkso zaplakao, svladan spoznajom da će kroz nekoliko desetljeća toliko muškaraca pomrijeti. Antičke procjene vjerojatno su strašno pretjerane - jedna navodi kopnenu i pomorsku silu od 2 641 610 vojnika, s jednako toliko članova pratnje, tvoreći broj od više od 5 milijuna ljudi. Na ove procjene suvremeni znanstvenici gledaju s podsmijehom, smatrajući da su brojke uvećane barem deset puta. Pa ipak, po pitanju veličine i raznolikosti Kserksova vojska bila je bez presedana, sastavljena od pripadnika 46 nacionalnosti, uključujući i brojne grčke države i kolonije koje su bile neprijateljski raspoložene prema savezu Atene i Sparte, koji je predvodio grčki otpor na kopnu.

U pratnji vojske bila je ogromna flota koja je navodno brojala 1207 trirema (bojne galije pokretane s tri reda vesala) te bezbrojnih manjih logističkih, transportnih i teretnih plovila. Brodovi su dolazili iz Fenikije, Egipta, Cipra i Male Azije, uključujući i mnoge grčke države pod perzijskom kontrolom, tako da su predstavljali jedinstveni presjek onodobne pomorske tehnologije i dizajna.

Katastrofa kod Magnezije i eubejske Kele

Odlučan u namjeri da izbjegne prevrtljive vode pod Athosom, Kserkso je preko prevlake koja je razdvajala planinu od kopna dao iskopati kanal. Naredio je da kanal mora biti dovoljno širok da propusti dvije galije usporedno, a radovi su trajali dvije godine. Od ovog skupog pothvata na kraju nije bilo velike koristi -

premda je većina flote uspješno oplovila poluotok Athos, velik broj lađa izgubljen je u dvije velike oluje.

Jedna je pogodila flotu pred obalom Magnezije, usidrenu na nezgodnom mjestu gdje je bilo mjesta za samo nekoliko brodova u relativnoj sigurnosti zaljeva, prisiljavajući ostale da se usidre u osam redova, zbog čega je posljednji red brodova bio isturen daleko na morsku pučinu. Kad je ujutro zapuhao snažan istočni vjetar, samo je mali broj brodova mogao biti odvučen u sigurno okrilje plaže. Prema Herodotu, brodovi uhvaćeni na otvorenom moru bili su izloženi snažnom vjetru i razbijeni o stijene i obalu kod Pelija, Sepijade, Melibeje i Kastaneje.

Grci su ovaj nalet (za njih) dobre sreće pripisivali intervenciji Boreja, boga sjevernog vjetra. Radilo se o božanskoj providnosti ili ne, nesreća je Perzijance koštala i brodova i plijena. Herodot nam kaže:

U toj nesreći, kako kažu oni čije su procjene najmanje, stradalo je ne manje od četiri stotine brodova, bezbroj ljudi i golemo mnoštvo vrijednih stvari, tako da je za Aminokla, sina Kretinina, čovjeka iz Magnezije, koji je posjedovao zemlju u okolici Sepijade ovaj brodolom bio od velike koristi: on je kasnije prikupio velik broj zlatnih posuda što ih je more izbacilo na obalu, a isto tako i mnogo srebrnog posuda, te je pronašao i ratne blagajne Perzijanaca i domogao se drugog neizreciva blaga.

Dok je glavnina flote patila na magnezijskoj obali, odvojena eskadra od 200 brodova pokušavala je zaobići Eubeju i napasti grčku flotu s boka. I oni su upali u oluju. Prema Herodotu, jaki vjetrovi brodove su razbili o obalu kod eubejske Kele, i svih 200 galija je izgubljeno.

Niti jedna od ovih nesreća nije zapravo previše načela ogromnu perzijsku flotu, no spriječile su je u postizanju taktičke

prednosti nad malobrojnijom grčkom mornaricom, koja je bolje prošla u pomorskim bitkama što su uslijedile, uključujući i bitku kod rta Artemisija u kojoj su uništene brojne perzijske galije. Ove pomorske pobjede zaustavile su perzijsko nadiranje i potopile Kserksove nade u brzu i nadmoćnu ratnu pobjedu. Izgubivši mornaričku podršku, Kserkso je odlučio povući većinu svojih snaga s Balkana, prepuštajući Mardoniju da nastavi rat, za što se ovaj pokazao nesposobnim. Perzijanci su konačno za uvijek istjerani iz Grčke.

Egejsko blago

Čak i ako je Herodot pretjerao s brojem galija i vojnika koje su nosile, te s brojevima izgubljenih galija tijekom perzijskih napada, potencijalna vrijednost potonulih flota je ogromna. Ostaci stotina brodova, tisuća ljudi i ogromnih količina oružja, oklopa, zaliha, opreme i svih vrsta plijena danas možda leže na dnu Egejskoga mora. Sve to potonulo je prije dva i pol tisućljeća i potječe iz razdoblja iz kojeg imamo malo arheološkog materijala, barem što se tiče brodogradnje i mornaričke tehnologije. Zahvaljujući veličini i raznolikosti potonulih perzijskih napadačkih snaga njihovi ostaci dali bi nam jedinstvenu sliku ljudi i vojne i pomorske tehnologije, ne samo iz Perzije i Grčke, već i iz ostalih dijelova antičkog svijeta. Za one pohlepnije tu je i obećanje velikih količina vrijednih predmeta i plemenitih metala poput »zlatnog i srebrnog posuda i ratnih blagajni Perzijanaca« koje spominje Herodot.

Najveća nagrada za arheologe bilo bi pak otkriće potonule trireme, tipa velike galije koja je u antičkoj mornarici služila kao glavni borbeni brod. Dosad nije pronađena niti jedna trirema i

povjesničari još uvijek ne znaju puno o moćnoj antičkoj pomorskoj tehnologiji. Primjerice, kad je konstruirana replika trireme, ispostavilo se da nije posjedovala kvalitete pripisivane antičkim galijama, koje su bile brže nego što su moderni stručnjaci u stanju objasniti. Pronalazak barem jedne od preko tisuću potonulih galija perzijskih napadačkih flota mogao bi pomoći u rješavanju desetljeća akademskih nesuglasica. Prema dr. Roberta Hohlfelderu, podvodnom arheologu Sveučilišta Colorado u Boulderu: »Podvodni arheolozi imaju popis sa željama. Mnogim ljudima trirema je zasigurno na vrhu liste. A mislim da je ovo [more oko planine Atos] jedno od najboljih mjesta za potragu za njima.«

Ipak, postoje razlozi zbog kojih ostaci trireme nisu još pronađeni. Budući da antičke galije nisu koristile balast, nakon uništenja nisu tonule, već su plutale površinom mora. Antički izvori bilježe kako su ih spašavali izvlačenjem na kopno, gdje su ih popravljali ili reciklirali. Ponekad je teret poslužio kao balast, povlačeći brod na dno, zbog čega su neki antički teretni brodovi pronađeni, no budući da su trireme bile ratne galije, nisu prevozile teške terete. Najteži dio trireme vjerojatno je bio brončani kljun na pramcu, korišten za razbijanje neprijateljskih brodova. Mnogi od ovih kljunova možda leže na dnu Egejskog mora i, zajedno s metalnim oružjem i oklopima koje su nosili vojnici s ratnih galija, čekaju da ih netko otkrije.

Sačuvani u dubinama

Mediterransko more već je tisućljećima jedno od najiskorištavanijih mora na svijetu. Ovo se odnosi na lov na blago i pljačke olupina, i vrlo je zabrinjavajuća vjerojatnost da su mnoge naj-

bolje/najdostupnije antičke olupine već potpuno opelješene, i sada leže na dnu mora oštećene i arheološki beskorisne. I dominantna ribolovna tehnika kočarenja također je vjerojatno oštetila i uništila i brojne antičke olupine; kočari po dnu mora vuku teške poluge s pričvršćenim mrežama, uništavajući sve što im se nade na putu,.

Ipak, stručnjaci se nadaju da je olupine perzijske flote od pljačkaša možda sačuvala njihova lokacija. Flote su, naime, nastradale u dubokome moru; posebice najveća potencijalna koncentracija olupina kod planine Atos, gdje dubina mora naglo pada do 600 metara i dublje. Ovo područje je i prilično izolirano, što ga je također vjerojatno štitilo od pljačkaša. Dodatna pogodnost je i činjenica da u Egejskom moru dolazi do brzog taloženja mulja, koje prekriva arheološke ostatke, konzervirajući ga svojim zaštitnim slojem.

Potruga za perzijskim flotama

Posljednjih godina priči o perzijskim flotama dodani su novi detalji zahvaljujući zajedničkom međunarodnom naporu u lociranju i proučavanju olupina, naporu koji su omogućile nove tehnologije. Projekt istraživanja perzijskih ratnih olupina (*The Persian Wars Shipwreck Survey - PWSS*) - zajednički program Grčkog državnog odbora za nadzor nad podvodnim starinama, Helenskog centra za morska istraživanja i Kanadskog arheološkog instituta u Ateni, zajedno s drugim stručnjacima i institucijama - koristi bočno motreći sonar, mini podmornice i samohodna podvodna plovila, kako bi lokacije koje opisuje Herodot istražili i ucrtali u karte.

U tri godine postojanja *PWSS* je istražio vode oko Atosa, kod eubejske Kele (u blizini južne obale otoka Eubeje) i oko rta Artemisija, mjesta velike pomorske bitke. Rezultati nisu impresionirali. Jedno od glavnih otkrića zasad ono je kod planine Atos; pronalazak olupine teretnog broda koji je prevozio amfore proizvedene u Mendi, grčkom gradu zapadno od Atosa. Ovo može značiti da brod nije imao veze s Darijevom flotom (može ga je smjestiti u ranije stoljeće), ili je možda riječ o opskrbnom brodu koji je prevozio materijal koji su rekvirirali perzijski osvajači.

Najvažnije otkriće se, pak, može zahvaliti pomoći hobotnice prisposobljene s jednom od Herodotovih »zvijeri nad zvijerima«. Ponukana viješću da su lokalni ribari u svoje mreže uhvatili i dva brončana šljema iz klasičnog razdoblja (500.-323. pr. n. e.), ekipa *PWSS-a* je započela istraživanje istog područja, pronašavši na dnu mora veliki krčag. U ovom je krčagu živjela spomenuta hobotnica, stvorenje inače poznato po navici da povremeno sakuplja potonule predmete i odvlači ih u svoje leglo. Tako se ispostavilo da je plijen ove hobotnice uključivao i brončani *sauroter* - zašiljeni završetak koplja, odnosno završni šiljak koji se postavljao na kraj koplja grčkog hoplita (pješadijskog vojnika), što je omogućavalo da se zabije u tlo, a istovremeno ga činilo dvostranim. Pronalazak dijela oružja na mjestu na kojem su pronađena i dva primjerka šljema osnažio je uvjerenje da olupine perzijske flote (koja je uključivala i brojne grčke vojnike iz vazalnih država u Maloj Aziji, kao i iz grčkih polisa neprijateljski raspoloženih prema Ateni i Sparti) *uistinu* leže na ovom području.

Ekipa *PWSS-a* imala je manje sreće u vodama oko Eubeje, no tamo se namjerava vratiti 2006. i nastaviti s pretraživanjem

morskog dna u potrazi za pogodnim mjestima za podvodno istraživanje. Ekipa, međutim, upozorava i na to da podvodnom tehnologijom nisu opremljeni samo znanstvenici. Katerina Delaporta, upraviteljica podvodnih starina u Grčkoj i jedna od voditeljica istraživanja, upozorava: »Ranije su lovci na blago samo ronili, no danas tehnologija [poput samohodnih podvodnih plovila] svima omogućava pristup morskim dubinama.« Premda izjava da »svatko« ima pristup dubokom moru možda i jest pretjerana (kupnja i upravljanje samohodnim podvodnim plovi- lom košta desetke ili stotine tisuća dolara), nadajmo se da će arheolozi, a ne lovci na blago, prvi locirati nestale olupine velikih Darijevih i Kserksovih flota.

Bijela lađa

Godine 1120. dogodio se jedan od najvažnijih brodoloma u engleskoj povijesti, tragedija koja je odnijela živote cvijeta engleskog plemstva, što je za posljedicu imalo dva desetljeća kaosa i bezvlada - razdoblja koje je postalo poznato kao Anarhija. Engleski prijestolonasljednik i stotine potomaka plemićkih obitelji nestali su kada je *Bijela lađa*, jedno od najnaprednijih plovila tog vremena, nestala zajedno sa svima koje je nosila. Njezina olupina i potencijalno neprocjenjivo blago (u smislu povijesne i materijalne vrijednosti) nikad nisu pronađeni.

Između dva kraljevstva

Nakon normanskog osvajanja iz 1066. Engleskom su vladali normanski vojvode. Kao vrhovni gospodari dviju zemalja pođi-

jeljenih La Mancheom, normanski kraljevi Engleske rutinski su i učestalo putovali između svojih posjeda, hoteći zadržati svoje posjede na europskom kopnu i u Britaniji. Godine 1120., Henrik I., treći normanski kralj Engleske i najmlađi sin Vilima Osvajača, bio je prisiljen otputovati u Normandiju kako bi se suočio s francuskim kraljem, Lujem VI. U njegovoj pratnji bio je i njegov nasljednik i jedini zakoniti sin, sedamnaestogodišnji Vilim Adelin. »Adelin« je suvremenija verzija imena »Atheling« (saksonski naziv za kralja) - Vilim Atheling su ga zvali da bi se vidjelo da su u njegovoj osobi ujedinjene vladarske kuće Saksonaca i Normana.

Henrik je uspješno riješio svoj sukob s Lujem, a njegov sin priznat je kao zakoniti vojvoda od Normandije. U Englesku se vraćao preko normanske luke Barfleur, odakle je njegov otac otpočeo invaziju na Englesku prije manje od 60 godina. Među putnicima je vladalo veselo raspoloženje, ponajviše stoga što je mladoga Vilima, kao i obično, pratio svojevrzni »mladi dvor« - pomladak dvora njegova oca, koji je uključivao mnoge najvažnije nasljednike i potomke plemićkih kuća Engleske i Normandije. U grupi su bili i njegovi vlastiti polubrat i polusestra - Henrik I. je, naime, bio najplodniji otac nepriznate djece u povijesti engleske monarhije. Usprkos tome, Vilim je bio njegov jedini zakoniti sin (jedno od tek dvoje zakonite djece), i kao takav je bio središnja figura Henrikovih dinastijskih ambicija.

Le Blanche Nef

25. 11. Henrik se spremao za isplovljavanje iz Barfleura, kad mu je prišao Thomas FitzStephen, kapetan broda *Blanche Nef*, ili *Bijele lađe*, krasnog novog plovila najboljih tehničkih

kvaliteta. FitzStephenov otac Airard bio je kapetan broda *Mora*, admiralskog broda napadačke flote Vilima Osvajača, i sada je preklinjao Vilimova sina da mu ukaže čast i dopusti mu da ga u svome raskošnom brodu preveze preko La Manchea. Henrik je to odbio, budući da je njegovo putovanje već bilo dogovoreno, no predložio je FitzStephenu da preveze njegova sina, Vilima Adelina i njegovu svitu. Henrik se ukrcao na vlastiti brod i nedugo potom i isplovio, uspješno se vrativši na englesko kopno.

U međuvremenu su Vilim i njegova svita nezaustavljivo jeli i pili, a njihovo je isplovljavanje bilo odgođeno dok sve dostupne bačve s vinom nisu ukrcane na *Bijelu lađu*. Slavlje se nastavilo i nakon što su se ukrcali na brod, a u njemu su im se pridružili kapetan i posada. Bili su toliko pijani da su svojim podrugljivim urlikanjem otjerali biskupa Coutancea kad je ovaj stigao sa skupinom svećenika. Barem jedan od putnika iskrcao se na vrijeme: Stephen od Bloisa - vjerojatno zbog napada proljeva, ili možda zbog napada zdravoga razuma, s obzirom na to što se događalo na brodu. Kasnije se pokazalo da je ova odluka imala historijske posljedice.

Brodolom

U trenutku kad je *Bijela lađa* bila spremna za isplovljavanje, s nje se već orila pijana galama i snoćalo se. Na brodu se nalazilo oko 300 osoba, uključujući oko 140 plemića i najmanje 18 plemkinja. U relativnim terminima, preplovljavanje La Manchea nije osobito opasno - Henrik ga je preplovio mnogo puta, a njegov je otac za vrijeme svoga kraljevanja ovaj kanal prešao 17 puta. Međutim, u 12. stoljeću pomorska je tehnologija još

uvijek bila nesofisticirana, i svako putovanje morem bilo je opasno, naročito s pijanom posadom, kapetanom i kormilarom. Da bi stvar bila gora, mladi Vilim je želio preteći oca i stići kući prije njega, te je inzistirao da FitzStephen prema Engleskoj udari najbržim putem.

Ova će se odluka pokazati fatalnom. Dobar pravac kojim se isplovljavalo iz Barfleura bio je prema jugu, čime bi se izbjegli opasni pješčani sprudovi, nakon čega je brod trebalo okrenuti sjeverno prema Engleskoj. Pijani kormilar broda pokušao je krenuti prečicom, direktno na sjever, no uspio je tek udariti u stijenu zvanu Quilleboeuf, oko 2,5 kilometra udaljenu od luke.

Brod je počeo tonuti, no za Vilima nije sve bilo izgubljeno. Brzo su ga ukrcali u jedinu »brodicu za spašavanje«, no dok se vraćao prema obali, začuo je žalostive povike svoje polusestre Matilde, grofice od Pechea, koja ga je molila da je ne napusti. Vilim je naredio da se brod okrene, no kad se približio tonućoj lađi preplavili su ga ljudi koji su se pokušali ukrcati, pa je i on izgubljen.

Ovu priču ispričao je Berthold, mesar iz Rouena, koji se na brod ukrcao samo da bi utjerao dug. On se pridržavao za jedan od jarbola koji je stršao iz vode i spašen je iduće jutro. Jedini je preživio: u to doba rijetki su znali plivati, a u mraku, među valovima i jakim strujama ostali su pronašli vodeni grob. Kada je vijest o tome stigla u Englesku, nitko od plemića ili visokih dvorskih dužnosnika nije se usudio prenijeti je kralju, tako da je preostalo djetetu da kralju dojaví strašne novosti. Priča se da se kralj tada onesvijestio i da se nikada više nije nasmiješio.

Izgubljena generacija

Utjecaj koji je ovaj događaj imao na svijet politike moći u sjeverozapadnoj Europi vjerojatno je bio ogroman, da ne spominjemo utjecaj na ožalošćene roditelje. Atmosferu koja je tih dana vjerojatno prevladavala u Engleskoj dočarao je Winston Churchill u opisu ove tragedije u svojoj *Povijesti naroda engleskog govornog područja*:

Dva su čovjeka ostala na površini, brodski mesar i vitez. »Gdje je princ?« upita vitez nad valovima. »Svi se utopiše«, odgovori mesar. »Znači«, reče vitez, »Engleska je izgubljena«, i diže ruke [bacivši se tako među valove].

Nesreća je uspoređivana s potonućem *Titanika*, koji je također prevozio brojne bogate i moćne ljude i čija se nesreća bitno odrazila na edvardijansku Englesku. Suvremenija paralela mogla bi biti propast broda *Marchioness* na Temzi iz 1989.

Za Englesku 12. stoljeća potonuće *Bijele lađe* imalo je mučne posljedice. Usprkos svoj svojoj izvanbračnoj plodnosti, Henrik nije uspio dobiti drugog legitimnog muškog nasljednika. Premda je prisilio svoje barune da se zakunu na odanost njegovoj legitimnoj kćerki, koja se također zvala Matilda, ideja o ženskoj vladarici jednostavno nije zaživjela u srednjovjekovnim umovima. Nakon što je 1135. Henrik umro većina engleskih baruna zanemarila je svoje zakletve i kraljem proglasila Stephe-
na od Bloisa, Matildina rođaka i istog onog čovjeka koji je tako slučajno sišao s *Bijele lađe* trenutak prije isplovljavanja u propast. Matilda je uspjela prikupiti nešto podrške i pokušala vratiti krunu, gurnuvši tako zemlju u građanski rat koji je trajao 20 godina. To je bilo vrijeme bezakonja i nestabilnosti, kad su, pre-

ma znamenitim riječima ondašnjeg *Peterborough Chronicled*, »Krist i svi njegovi sveci spavali«.

Nalazište blaga iz 12. stoljeća

Olupina *Bijele lađe* predstavlja potencijalni zlatni rudnik od arheološke i materijalne važnosti. Vilim Adelin i njegova svita vjerojatno su bili odjeveni u raskošne tkanine i pretrpani draguljima. Osim toga, na brodu se sigurno nalazila i velika količina tanjura, kaleža i drugog plijena. Otkriće ovog blaga dalo bi nam jedinstven uvid u dvorski život u ranom 12. stoljeću. Otkriće samoga broda također bi bilo od velikog značaja. Kao vrhunac ondašnje pomorske tehnologije, mogao bi nam dati fascinantan uvid u evoluciju brodogradnje, od dugačkih brodova kakve je koristio Vilim Osvajač, do srednjovjekovnih galija s utvrđenim prednjim i stražnjim dijelom.

Pravo pitanje glasi je li od olupine i njezina tereta išta ostalo. Određena količina, ako ne i većina blaga, vjerojatno je spašena još onda. Jake struje i plime u tom području vjerojatno su odnijele ostatak. Pouzdano se zna da je more izbacivalo tijela utopljenika na obalu Normandije tjednima nakon potonuća broda. Postoji mogućnost da su te iste sile poprilično oštetile i olupinu, i da su morska crvotočina i ostali vodeni organizmi izjeli drvene dijelove broda, ukoliko ih odmah nije prekrpio zaštitni sloj mulja.

Drugim riječima, vjerojatnost da će doći do značajnog otkrića nije velika, no potencijalna arheološka vrijednost potiče potragu čak i uz ovako male šanse pronalaska. Usprkos tome, i usprkos činjenici da se svi izvori slažu o mjestu potonuća broda, na tom mjestu nikad nije pokrenuta potraga ili izvršeno istraživačko ronjenje. Lokalni uvjeti takav pothvat čine teškim i

potencijalno opasnim, no zar se s modernom tehnologijom poput bočno motrećeg sonara i samohodnog podvodnog plovila ne bi moglo organizirati barem preliminarno istraživanje? Možda u nekoj stijenom natkriljenoj pješčanoj udubini leže draguljima optočene kosti samoga Vilima Adelina, čekajući da ih netko pronađe.

Galije s blagom španjolske flote iz 1715.

Dana 7. 06. 1494. papa Aleksandar VI. podijelio je Novi svijet između Portugalaca i Španjolaca, stavivši cijelu Ameriku zapadno od Brazila i cijeli Malajski arhipelag pod španjolsku vlast. Ovaj ogroman teritorij uskoro je počeo davati neprocjenjiva bogatstva, a sva carska blaga išla su u Španjolsku. Iz Malajskog arhipelaga pristizali su začini, svila, drvo, bjelokost i kineski porculan, za kojima je u Europi vladala neutaživa žed, a iz Amerike je dolazilo zlato, srebro i drago kamenje. Prijevoz ovoga plijena natrag u Španjolsku pokazao se teškim, i španjolski brodovi bili su suočeni s brojnim poteškoćama - sa skorbutom, primitivnim navigacijskim tehnologijama, velikim prazninama na kartama, gusarima, privatnim brodovima i neprijateljskim mornaricama te, povrh svega, s nepredvidljivim vremenom. Španjolska vlada istovremeno je očajnički željela nametnuti čvrstu kontrolu nad velikom trgovinom između Europe i kolonija - kako bi osigurala da prihode ubire samo Španjolska, da vlada može prikupljati porez, uključujući kraljevsku daću od 20%, tzv. *quinto*, te kako bi se očuvao ljubomorno čuvani monopol izdan trgovačkim lukama kao što je bila Sevilja.

Flote s blagom

Sustav odabran za ispunjavanje tih ciljeva bila je *flota* tj. sustav flota. Zakon je nalagao da sva trgovina između Amerike i Španjolske treba biti ograničena na dvogodišnju flotu, koja bi dobra proizvedena u Španjolskoj prevozila u Novi svijet, a opljačkane resurse iz kolonija prevozila natrag drugim putem. Zbog velikih količina plemenitih metala i dragulja koje su prenosile, ove transatlantske flote postale su poznate kao flote s blagom, a kasnije i kao flote s tanjurima, zbog kineskog porculana (uključujući tanjure) koje su prenosile. Porculan je u Novi svijet pristizao putem besplatnog sustava galija iz Manile, gdje bi jedna ili dvije (velike) galije iz Malajskog arhipelaga prelazile sjeverni Pacifik noseći porculan, začine, drvo, svilu i druga dobra, te isporučivale teret na zapadnoj obali Meksika, odakle ih se na povorkama mazgi prevozilo do Veracruz na istočnoj obali, za daljnju dostavu do Španjolske.

Količina blaga i vrijednog tereta koje su ove španjolske galije prenosile bila je zapanjujuća. Glavni plemeniti metal bilo je srebro iz južnoameričkih rudnika srebra, no bilo je i golemih količina zlata, dragog kamenja i fino obrađenoga nakita, koji su izradili zanatlije kako Dalekoga istoka, tako i Novoga svijeta. Mogli su se prenositi deseci kilograma srebra i stotine kilograma zlata, s teretom vrijednim više milijuna. Budući da je suvremena vrijednost takvih predmeta uvećana njihovom povijesnom vrijednošću, današnja vrijednost tereta na tipičnom španjolskom brodu s blagom mogla bi se mjeriti stotinama milijuna funti ili dolara.

Loš predosjećaj

Usprkos rizicima prekooceanskih putovanja, flote s blagom priлично su dobro prolazile. Galije iz Manile imale su najopasnije prijelaze, s oko 40 potonuća tijekom 250 godina trajanja ovoga sustava. Transatlantska flota s tanjurima imala je bolje rezultate, usprkos tome što je tijekom dva i pol stoljeća bila glavnom metom pohlepnih gusara, privatnih brodova i mornarice. Svojim neprijateljima flote su predstavljale prevelik zalogaj jer su se udruživale i bile pod zaštitom teško naoružanih galija. Vrijeme je predstavljalo daleko ozbiljniju prijetnju, a osobito nužno bilo je da se flota vrati s Kariba u Španjolsku prije nego što nastupi sezona uragana. Tri najveće katastrofe koje su zadesile brodove prouzročili su uragani, koji su 1622., 1715. i 1733. potpuno uništili čitave flote.

Flota iz 1715.

Zbog jedinstvenog spleta okolnosti španjolska flota iz 1715. bila je jedna od najbogatijih uopće. Od 1701. do 1714. rat oko španjolskog prijestolonasljednika uzrokovao je sukob Španjolske s drugim europskim silama; ovo ratno stanje proširilo se i na daleka mora, pa je za flotu postalo opasno pokušati prijelaz zbog bojazni da će je presresti čitava neprijateljska flota. Tijekom prethodne dvije godine flote su bile zadržane u lukama, pa je u Novome svijetu došlo do gomilanja velikih količina blaga.

Uobičajena praksa bila je da se dvije flote s blagom pošalju u različite dijelove Kariba. Flota *Nueva Espana* plovila bi u Veracruz u Meksiku (poznatom kao Nueva Espana), dok bi flota *Tierra Firme* posjetila južnoameričke luke, među kojima je glav-

no odredište bila Kartagena. Brodovi bi se natovarili i susreli kod Havane kako bi na vrijeme u jednoj armadi otplovili natrag preko Atlantika i tako izbjegli uragane.

Zastoj u Havani

Godina 1715. nije trebala biti drugačija. Kapetan Don Antonio de Echeverz y Zubiza, zapovjednik flote u Kartageni, u Havanu je stigao na vrijeme, a njegovi brodovi stenjali su pod teretom nevjerojatnog bogatstva bolivijskih srebrnih i zlatnih novaca, škrinja s kolumbijskim smaragdima i vreća fino izrađenog peruanskog nakita. Do sredine ožujka bio je spreman za isplovljavanje, no njegov nadređeni, glavni zapovjednik Don Juan Esteban de Ubilla, kasnio je. Flota *Nueva Espana* još je bila vezana u Veracruzu, očekujući zakašnjelu povorku mazgi s pošiljkom s pacifičke obale, noseći plijen prikupljen tijekom dvogodišnjeg prometovanja manilskih galija. Ubilla je u međuvremenu u spremištima naslagao ogromne količine zlatnih poluga, srebrnih šipki i novaca. Napokon je pristigla i povorka s mazgama, iskrcavši svoj plijen svile, začina, bjelokosti, drveta, indigo boje i dragocjenog porculana. Sredinom svibnja Ubilla je napokon stigao u Havanu. Na njegovo razočarenje, došlo je do daljnjih odgađanja. Svaki trgovac u Novom svijetu čekao je da vlastiti teret pošalje brodom za Europu, a ova flota ukazala se kao prva prilika u tri godine. Svih 11 brodova kombinirane flote bilo je do ruba natrpano svim mogućim balama i sanducima trgovačke robe. Upravitelj Havane pokušao je uvjeriti dvojicu admirala da dopuste da se konvoju pridruži još jedan brod - *Grifon*, francuski brod koji je sam unajmio, a ovaj zahtjev proizročio je još prepirki prije nego što su na nj pristali.

Miraz španjolske kraljice

Međutim, najveće odgađanje prouzročila je neobična saga o kraljičinu mirazu. Španjolski kralj Filip V. nedavno je bio izgubio svoju prvu suprugu, Mariju Lujzu od Savoje, što je spriječilo upražnjavanje njegove divlje pohote. Kao duboko religiozan čovjek, kralj nije podržavao izvanbračni seks, no bio je toliko lud od požude da su ga navodno odvlačili s tijela njegove mrtve supruge. Njegova nova nevjesta, Izabela Farnese, vojvotkinja od Parme, nevoljko se pristala udati za Filipa prije nego što je primila miraz, no brak je odbila konzumirati dok joj se ne isplati puna svota. Enormna nevjestina cijena uključivala je gomilu najfinijeg nakita koji su španjolski posjedi mogli poslati, a kralj nije dopuštao da flota napusti Karibe dok kraljičin miraz - svih osam škrinja - ne bude natovaren i pohranjen u Ubillinoj osobnoj kabini.

Tek je 24. 07. velika flota konačno digla sidro i napustila Havanu. Prevozila je 14 milijuna pezeta prijavljenog blaga (uz znatnu količinu neprijavljenog, prokrijumčarenog plijena - možda čak i više od prijavljene svote). Prema jednoj procjeni samo na osnovu njegove težine, blago je bilo vrijedno 220 milijuna funti (420 milijuna dolara) u današnjem novcu.

Nadolazeća oluja

Planirali su udariti prema sjeveru, prateći Golfsku struju duž atlantske obale Floride dok se ne dokopaju trgovačkih vjetrova koji bi ih odnijeli preko Atlantika. U početku su dobro napredovali, no 29. 07. nastupila je bonaca, a do sljedećega jutra more i nebo poprimili su zlokobne tonove. Sunce se s mukom probijalo kroz prevladavajuću izmaglicu, dok se more prijeteci

nadimalo, premda nije bilo ni daška vjetra. Uobičajena jata morskih ptica nestala su, a kako je poslijepodne odmicalo nakupili su se i oblaci. Nesretni mornari nisu znali da je njihovo napredovanje prema sjeveru pratilo smjer velikoga ciklona koji se zahuktavao na pučini. Odjednom je promijenio smjer i zajurio se prema zapadu, prema njima - uragan u punom zamahu gonio ih je prema nazubljenim grebenima i sprudovima obala Floride.

U rano jutro 31. 07. nastradalo je svih 11 španjolskih brodova. Ubillin admiralski brod prvi se sudario s grebenom. Prema svjedočanstvima preživjelih, podigao ga je golem val visok 15 metara i razbio o greben takvom silinom da je gornja polovica palube istog trena bila odsječena. Uskoro je čitav brod bio rasturen u iverje, a admiral i 223 člana posade poginuli su. Isto se uskoro zbilo i s ostatkom flote, a jedini je oluji izmakao *Grifon*, čiji je kapetan mudro plovio nešto istočnijim kursom, ostavivši si dovoljno manevarskog prostora da prebrodi oluju. Više od 700 ljudi - a moguće i više od tisuću - utopilo se ili je bilo zgnječeno, a većina dragocjenog tereta rasula se po morskom dnu ili potonula zajedno s olupinom. Jedina iznimka bio je *Urea de Lima*, koji je čvrsto zaglavio na dnu, a sačuvan je relativno neoštećen zahvaljujući svojem robustnom trupu. Preživjeli su se dovukli do obale i tamo se sklopčali dok uragan nije jenjao, a zrake zore osvijetlile su kompletne razmjere pustošenja. Olupine i trupla protezali su se duž 30 kilometara floridske obale, između današnjeg Fort Piercea i uvalice Sebastian.

Spašavanje

Prvi časnik preživjele je okupio u dva tabora i poslao ih da, koliko god je bilo moguće, u što kraćem roku spase što više. Obavijestili su i obližnje španjolske kolonije, pa je uskoro stigla pomoć. Prvi spašeni brod bio je *Urea de Lima*, jer je izvučen relativno lako, no drugi brodovi bili su potpuno ili djelomično razbijeni, što je spašavanje učinilo izuzetno teškim. Oni koji su znali roniti neumorno su radili usprkos slaboj vidljivosti, promjenjivom vremenu i jatima morskih pasa.

Izgradili su malu utvrdu za čuvanje pronađenog plijena, a vijest o tome uskoro se proširila pa su se horde gusara, razbojnika i pljačkaša spustile do toga mjesta da sami potraže što se da spasiti i otmu tuđi mukotrпно prikupljeni plijen. Prije no što su nakon tri godine konačno odustali, Španjolci su pronašli 20-30 posto svoga blaga (uključujući više od 5 milijuna španjolskih novčića). Prije odlaska su spalili dijelove olupina koje su virile iz mora. Uskoro su otišli i pljačkaši, obeshrabreni opasnošću od konkurencije, neprijateljski nastrojenih urođenika i loših uvjeta. Zahvaljujući izbočenim jarbolima lokacije olupina bile su vidljive još nekoliko desetljeća, a bilo je uobičajeno da se brodovi koji su tuda prolazili okušaju u lovu na blago. No, napokon je točna lokacija pala u zaborav i nitko je više nije dirao, a jedini znak njezina postojanja bila je gomila novčića, komadića drva i drugog materijala, koje je nakon velikih oluja znalo naplaviti more.

Ponovno otkriće flote iz 1715.

Zbog niza brodoloma koji su se zbili pred floridskom obalom, kao i zbog povremenih naplavina u kojima su bili dijelovi rasutog tereta, dio ove obale gdje je skončala flota iz 1715. poznata je kao Obala blaga. Brojni mještani sigurno su bili donekle svjesni potencijalnog blaga skrivenog u moru, no sustavne potrage za drugim olupinama nije bilo čak ni nakon što je 1928., na udaljenosti manjoj od 4,5 m od Fort Piercea, ponovno otkrivena *Urca de Lima*, a njezini topovi i sidra spašeni.

Pravi lov na podvodno blago nije započeo sve do šezdesetih godina 20. stoljeća. Kip Wagner je bio mještanin koji se zainteresirao za priče o potonulom blagu nakon što je pronašao novčiće na plaži u blizini svoga doma. U lovu na blago prvi put se okušao 1949., no bez uspjeha. No, krajem pedesetih godina 20. stoljeća, Wagner je počeo prijateljevati s lokalnim poznavateljem povijesti, pa su zajedno počeli ozbiljno istraživati otkuda su mogli poteći novčići s plaže. Iz starih karata i lokalnih priča, uz gomilu dokumenata iz španjolskih arhiva o Malajskom arhipelagu, Wagner i njegov partner rekonstruirali su priču o floti iz 1715. i počeli sužavati moguće lokacije brodoloma.

Pravi napredak uslijedio je kad je Wagner na plaži uočio ulegnuće i primijetio da je njegov pas otkopao lokvu svježe vode. Wagner je uvidio da je nabasao na lokaciju jednog od originalnih španjolskih spasilačkih tabora (zajedno s bunarom kojega su iskopali), na obali točno prekoputa olupine *Nuestra Senora de la Keglá*. U svoj tim Wagner je uključio pilota i druge pomagače, uskoro lociravši prvu olupinu, a kasnije i druge, nakupljajući sve veću količinu blaga. Wagner i njegovi partneri pronašli su na tisuće španjolskih novčića, zlatnike, prepoznatliji-

vi kineski porculan K'ang Hsi, prstenje, broševe, križeve, privjeske i ogrlice, a potom prave škrinje s blagom, prepune novčića i poluga.

Sedam otkrivenih brodova

Nakon Wagnerova pionirskog rada, mnogi drugi mornari i lovci na blago pridružili su se lovu na flotu iz 1715. i njezina potopljena bogatstva. Od nestale flote, definitivno je locirano šest brodova, možda i sedam (nije uvijek moguće odrediti starost olupine, a na ovom području ima i puno olupina koje ne pripadaju floti iz 1715.). Originalna flota brojala je 12 brodova, no budući da je *Grifon* izbjegao katastrofu, ostalo ih je 11. Postoje, međutim, izvješća o katastrofi koja spominju dvanaesti brod, kubansku *frigatillu* ili mali transportni brod, koji je kapetan Ubilla kupio kako bi pojačao kapacitet flote, pa bi tako zapravo moglo biti i 12 olupina iz 1715.

Nestali brodovi flote iz 1715. su sljedeći: *Nuestra Senora de la Regla* (admiralski brod flote *Nueva Espana*, stoga poznat i kao *La Capitana*), *Santo Cristo de San Roman*, *Urca de Lima* (tj. *El Refuerzo*, ili brod s namirnicama), *Nuestra Senora de las Nieves*, *Nuestra Senora de Carmen y San Antonio*, *Nuestra Senora del Rosario*, *Nuestra Senora de la Concepcion*, *El Senor San Miguel*, još jedan brod nazvan *San Miguel* (tj. *Senora de la Popa*), *El Ciervo* i Ubillina kubanska *frigatilla*.

Od ovih brodova locirani su *Regla*, *San Roman*, *Vrca de Lima*, *Las Nieves*, *Carmen* i *Rosario*. Izvješća upućuju na to da su *El Ciervo* i *kubanska frigatilla* izgubljeni na velikim dubinama; ako je to istina, njihovo lociranje zahtijevat će ozbiljnu, tehnološki naprednu operaciju spašavanja da bi se pronašao barem

dio njihova tereta. Za *La Concepcion* izvješća navode da se razbio kod rta Canaveral. *San Miguel* je na plažu nasukan gotovo netaknut, vjerojatno pokraj Sandy Pointa, južno od Vero Beacha. Ovaj brod službeno nije prenosio blago, no budući da je u to vrijeme krijumčarenje bilo sveprisutno, možda bi se isplatilo potražiti njegove ostatke. Zabilježeno je da se neidentificirani brod, vjerojatno *Senor San Miguel*, razbio o grebene kod Nassau Sounda, južno od Fernandina Beacha. A da bi stvari bile još složenije, nedavne vijesti sugeriraju da bi olupina otkrivena kod Melbourne Beacha mogla datirati iz 1715. Tamo je u studenom 2005. otkriven pištolj sa srebrnom drškom, što je nalaznike navelo da pomisle da bi riječ mogla biti o jednoj od preostalih neotkrivenih olupina.

Sto je preostalo?

Vjeruje se da su dosad locirane i izvučene olupine koje su nosile najveći dio flotinog blaga. Uza sav materijal vrijedan milijune funti pronađen kako prije 290 godina tako i nedavno, moglo bi se pomisliti da se više nema za čim roniti. Sigurno je da će neotkrivene olupine svoje tajne najvjerojatnije odati kako se bude primjenjivala moderna tehnologija - sa strojevima poput magnetometra i bočno motrećeg sonara - no svi koji žele biti lovci na blago ne bi trebali očajavati iz tri razloga.

Kao prvo, počnimo od toga da je flota prevozila zapanjujuću količinu blaga. Jedno od prvih velikih otkrića Wagnerova tima bila je prava škrinja duga 90 cm koja je sadržavala 85 kilograma srebrnih novčića. Prema popisu flotinog tereta, brodovi su prevozili 1 300 takvih škrinja, što se zbraja u preko 120 tona srebra samo u ovom obliku!

Kao drugo, danas je jasno da su kod španjolskih flota s blagom službeni popisi predstavljali samo pola priče. Očajnički želeći izbjeći velike poreze nametnute na sva dobra donesena iz Novoga svijeta, trgovci, velikaši, jednako kao i mornari, svojski su se trudili da sakriju i prokrijumčare svoj plijen. Jednom prilikom jedan poduzetni kapetan dao je od zlata izraditi sidro, obojivši ga tako da izgleda kao željezo. Nedavna istraživanja dovela su do zaključaka da su neke galije zapravo nosile više neprijavljenog plijena od onog koji je bio službeno zabilježen. Takav je slučaj gotovo sigurno bio s flotom iz 1715. Jedan od lociranih i izvučenih brodova, *Las Nieves*, službeno nije nosio blago, no njegova olupina je tijekom godina iznjedrila plijen vrijedan milijune funti.

Kao treće, učestalost kojom more naplavljuje novčiće i druga blaga dokazuje da mnogo ovog blaga još uvijek leži u moru.

Možda najveći trofej koji se još uvijek nalazi pod morem miraz je kraljice Izabele. Nije potpuno jasno što ga je sačinjavalo, no predmeti za koje se zna da su bili dio plijena obećanog kraljici uključuju srce izrađeno od 130 spojenih bisera, 74-karatni smaragdni prsten, par naušnica s biserima od 14 karata na svakoj, te krunicu s kuglicama od čistoga koralja veličine malih pikula. Nije jasno koliko pronađenih predmeta pripada kraljicinu mirazu, no čini se vjerojatnim da većina toga još čeka da bude pronađena.

Kako tražiti potonulo blago

Usprkos svemu navedenom, lovci na blago se ne bi trebali pretjerano veseliti. Pronaći i izvući preostalo blago iz 1715. neće biti lak posao. Ovo područje već desetljećima obraduju profesio-

nalni tragači za blagom i stručnjaci u operacijama izvlačenja, uključujući tvrtku koju je pokrenuo Mel Fisher, legendarni lovac na potonulo blago - ako postoji vjerojatnost da će itko pronaći preostale nestale brodove, to su oni. Lokalni vremenski uvjeti također su teški, kao što su spoznali španjolski spasitelji i njihovi nesretni urođenički robovi prije toliko godina. Zbog vremena je sezona potrage vrlo kratka, a jaki vjetrovi i otvoreno more često znaju spriječiti pristup lokalitetima. Ronjenje u potrazi za olupinama i ronjenje blizu grebena mogu biti opasni, a njihova kombinacija i dvostruko opasna. Ekspertiza i oprema potrebni za ozbiljnu potragu i spašavanje vrlo su skupi. Ima i morskih pasa s kojima se treba boriti, a i vidljivost je promjenjiva, budući da sedimenti iz rijeka na sjeveru pogurani riječnim vrtlozima znaju zamutiti vodu.

Valja imati na umu da su lov na blago i izvlačenje olupina duž obalne linije strogo kontrolirani. Pristup nekim lokalitetima s olupinama lovcima na blago je zabranjen. Za lokalitete koji nisu zabranjeni potrebno je poslati prijavu i platiti dozvolu. Najnepopularniji zakon je onaj o državnom udjelu, koji određuje da je saveznoj državi Floridi dozvoljeno odabrati prvih i najboljih 25 posto cijelog plijena izvađenoga iz mora. Ovaj zakon, međutim, ne vrijedi za pročešljavanje plaže u potrazi za nalazima, pa je obična šetnja plažom s detektorom metala u ruci najjednostavniji i najpopularniji oblik lova na blago. Posjetite plažu nakon oluje i postoji šansa da biste mogli pronaći španjolski novčić, zlatnu *doblu*, ili čak neprocjenjivi primjerak starinskoga nakita koji je nekoć možda bio namijenjen ukrašavanju ruke same španjolske kraljice.

Franklinova ekspedicija

Godine 1845. na čelu britanske mornarice sir John Franklin je isplovio s namjerom da mapira sjevernoamerički Arktik i rutu legendarnog Sjeverozapadnog prolaza. Dana 26. 07. iste godine dva broda iz ekspedicije - *Erebus* i *Terror* - zamijetili su kitolovci u zaljevu Baffin na ulazu u Sjeverozapadni prolaz. Europljani ih nikad više nisu vidjeli. Tijekom idućih godina sudbina Franklinove ekspedicije punila je sve medije; zanesena javnost bez daha je pratila svaki novi razvoj događaja, a Arktik je preplavio čitav niz ekspedicija u potrazi za nestalim ljudima i brodovima. Tijekom 160 godina nakon Franklinova nestanka pokrenuto je najmanje 40 tragačkih pohoda, a prema jednoj procjeni više je ljudi i brodova nestalo tijekom potrage nego što ih je stradalo u izvornoj misiji.

Danas je moguće složiti gotovo potpunu sliku o beznadnoj i dugotrajnoj agoniji ove ekspedicije, no još uvijek preostaju brojne tajne. Priča o Franklinovoj nestaloj ekspediciji zapravo kombinira tri teme ove knjige - nestale brodove, nestale ljude i nestale spise. Oni koji za njima tragaju uvjereni su da će ih pronaći negdje u neprobojnim arktičkim bespućima, spremne da odaju svoje dugo čuvane tajne.

Eminentni viktorijanac

Franklinova ekspedicija bila je zamišljena kao dio programa istraživačkih putovanja koje je kraljevska mornarica poduzela djelomično kako bi uposlila svoje ljude i časnike tijekom mirnodopskog razdoblja, a djelomično i kao odraz viktorijanske oholosti, karakteristične za razdoblje u kojem je Britansko Carstvo

pokušavalo projicirati moć svoje tehnologije, junaštva i prave britanske odvažnosti na najudaljenije dijelove zemaljske kugle. Franklinova ekspedicija, konkretno, bila je dio stalne potrage za Sjeverozapadnim prolazom, legendarnom rutom koja je povezivala Atlantski i Tih ocean preko vrha sjevernoameričkog kontinenta, i otvaranje koje bi, kako su se nadali, drastično skratilo vrijeme putovanja između Europe i Dalekog istoka, pri čemu više ne bi bilo potrebe da se plovi oko Rta dobre nade (na južnom kraju Afrike), ili Rta Horn (na južnom kraju Južne Amerike). Čak bi i danas, uz Sueski i Panamski kanal, za većinu svjetskog pomorskog prometa Sjeverozapadni prolaz predstavljao bolju rutu.

Sir John Franklin je imao raznoliku i ne uvijek blistavu karijeru: mornaričku službu odslužio je u dva najveća mornarička angažmana u britanskoj povijesti (Kopenhagen i Trafalgar), jedva je preživio kopnenu ekspediciju posvećenu mapiranju dijelova sjevernoameričkog Arktika, a zatim je, prije isteka mandata, poslan kući kao upravitelj Tasmanije. Usprkos slabom zdravlju i relativno poodmakloj dobi, uspio je isposlovati da ga 1845. imenuju zapovjednikom u najnovijem britanskom pokušaju mapiranja Sjeverozapadnog prolaza (makar neki povjesničari tvrde da je prava svrha ekspedicije bio daleko manje glamurozan posao magnetskog mjerenja, implicirajući da Franklin baš i nije bio neustrašivi istraživač kakvog poznajemo iz viktorijanskog mita).

Brodovi s bombama

Dvije topovnjače (robustna plovila sagrađena da prime teške minobacače za bombardiranje obale s broda) koje su se trebale

boriti s debelim ledom mornarica je opremila svom tehnologijom koju su držali prikladnom za arktičku ekspediciju. Trupovi brodova ojačani su i oklopljeni, pa opremljeni centralnim grijanjem, vijčanim ovjesom i drugom vrhunskom tehnologijom. U sklopu priprema za dugo putovanje, brodovi su bili opskrbljeni svime; od bogate knjižnice i personaliziranog posuda za časnike, do trogodišnjih zaliha, uključujući veliku količinu konzervirane hrane (što je u to vrijeme bila još donekle neiskušana novotarija).

Dva broda zvala su se *Erebus* i *Terror*, a isplovili su 19. svibnja 1845. s posadom koju je činilo 129 osoba. U srpnju su u zaljevu Baffin susreli dva kitolovca, a potom su uplovili u kanale i tjesnace kanadskog arktičkog arhipelaga. Kasnije je otkriveno da su zimu 1845. na 1846. proveli utaboreni na otoku Beechey, nakon čega su mogli dospjeti sve do sjeverozapadnog vrha Otoka kralja Vilima koji se nalazi na današnjem teritoriju Nunavut, tik uz kanadsko kopno. No, vremenski uvjeti nisu im bili skloni, a do rujna 1846. opet su zaglavili u mrzлом zagrljaju morskoga leda koji nije popuštao gotovo dvije godine. Ono što je uslijedilo tek je rekonstrukcija iz tragova i glasina donesenih s tragačkih pohoda.

Potruga za Franklinom

Nakon što se dvije godine ništa nije čulo od Franklinove ekspedicije, vlada i mornarica su pokrenule prvu u nizu onoga što su u početku bile spasilačke misije, da bi kasnije bile odašiljane ne bi li riješile tajnu potpunog nestanka dva broda i 129 osoba. Usprkos mapiranosti velikoga dijela razvedene obale na tom području, prvih 14 ekspedicija otkrilo je tek jedan trag Frankli-

nove družine - njihov zimski tabor na otoku Beechey, smješten na trećini puta prema Sjeverozapadnom prolazu, zajedno s grobovima tri člana posade, preminulih od tuberkuloze.

Prvi tragovi sudbine koja je zadesila Franklinovu ekspediciju nisu bili jasni sve do 1854. Dr. John Rae, inspektor kompanije Hudson's Bay razgovarao je s Inuitima, koji su ga izvijestili o susretu kod Otoka kralja Vilima od prije četiri godine, između Inuita i skupine od 40 bijelaca koji su bili u očajnom stanju. Nije bilo prevoditelja, a bijelci su svoju namjeru da krenu na jug mogli iskazati samo gestama. Budući da su i sami gladovali, Inuiti im nisu mogli pružiti nikakvu pomoć, pa su dvije skupine otišle svaka svojim putem. Kasnije su blizu ušća velike rijeke Inuiti pronašli tijela druge grupe bijelaca sa znakovima da je došlo do kanibalizma. Kad je Rae objavio da nudi nagradu za bilo kakav materijalni dokaz kojim bi se poduprle ove priče, u ruke su mu dospjeli mnogi predmeti koji su pripadali brodovima i posadi, a koje su spasili Inuiti.

Bilješke, brodovi i tijela

Franklinova supruga, lady Jane Franklin, prikupila je dovoljno novaca za financiranje ekspedicije koja će ići tragom novih saznanja, a do 1859. zapovjednik *Foxa* Leopold McClintock uspio je stići do Otoka kralja Vilima. McClintockova ekspedicija otkrila je dokaze koji su se viktorijanskoj javnosti činili kao rješenje tajne. Na Otoku kralja Vilima pronašli su kameni humak koji je sadržavao kratku poruku. Bila je nažvrljana na standardnom mornaričkom formularu i sastojala se od dva dijela. Prvi dio, s datumom od 28. 05. 1847., bilježio je kretanje broda od 1845., uključujući zimski tabor na otoku Beechey, nji-

hov trenutni položaj i neka kasnija istraživanja kopna, tvrdeći da je »sve u redu«.

Drugi dio, datiran 25. 04. 1848., bio je daleko mračniji. Bilježi da su oba broda napuštena nakon što su ponovno »bili opkoljeni« ledom, devet časnika i 15 drugih muškaraca je umrlo, uključujući i samog Franklina, preminulog 11. 06. 1847., i da su preživjeli udarili prema rijeci Back's Fish na jugu (vjerojatno s namjerom da nastave uzvodno, do predstraža kompanije Hudson's Bay).

Istražujući dalje, McClintock je pronašao trag smrti - trupla, razbacanu opremu i jedan od brodskih čamaca, preinačen u sanjke, a potom napušten. Bio je nakrcan bizarnom opremom, uključujući srebrne žličice, papuče, primjerak romana *Vikar iz Wakefielda* i neotvorene konzerve mesa.

Rješenje tajne?

Viktorijancima se priča sada činila relativno jasnom. Nakon što su upali u zamku nepopustljivoga leda, sa sve slabijim zalihama i sa sve više mrtvih, posada je hrabro odlučila okušati sreću na kopnu. Svladani hladnoćom, glađu i skorbutom (od nedostatka vitamina C) putem su stradali »prvi i jedini mučenici arktičkih otkrića današnjice«, riječima lady Jane Franklin (pišući prije Scottove ekspedicije na Antarktiku). Prema informacijama Inuita, brodovi su potonuli blizu Otoka kralja Vilima. Zabilješka i ostaci javno su izloženi kao prikaz tragedije, a nesreća je pridružena većem mitu o istraživanju i izgradnji Carstva.

Međutim, čak i prema ovoj verziji događaja preostaje još puno tajni. Zašto je posada napustila svoje brodove u pokušaju samoubilačkog kopnenog putovanja preko rijeke Back's Fish,

što je značilo 400 kilometara napornog puta preko vodopada i brzaca? Zašto su sklepane sanjke natovarili beskorisnom i teškom opremom? Ako su umirali od gladi, zašto su neke od konzervi s hranom bile neotvorene? K tome, zašto je poruka u kamenom humku sadržavala nekoliko fundamentalnih pogrešaka (poput razdoblja zime koju su proveli na otoku Beechey), no malo informacija koje bi bile korisne tragačima?

Odgovori su predloženi tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća, nakon analize tijela trojice muškaraca pokopanih na otoku Beechey. Osim tuberkuloze, nalazi su ukazali i na nisku razinu trovanja olovom. Sumnja je pala na konzervirano meso. Upotrijebljena konzervacijska tehnologija tek je bila u povojima, a tvrtka koja je ih je opskrbila konzervama nije imala dobre sigurnosne propise. Olovni lem korišten za zatvaranje konzervi vjerojatno je procurio u sadržaj konzerve, rezultirajući progresivnim trovanjem olovom, što objašnjava puno stvari. Trovanje olovom oštećuje pamćenje, utječe na koncentraciju i uzrokuje loše procjene. Time bi se objasnila konfuzna poruka, samoubilački kopneni plan, bizarni sadržaj saonica, nepojedene konzerve hrane (možda su postali svjesni da su konzerve uzrok problema). Neodgovarajuća priprema konzervirane hrane također je mogla dovesti do gomilanja toksina botulina u konzervama, povećavajući jade družine botulizmom. Možda je to ubilo Franklina.

Gdje su brodovi i njihovi dnevnici?

Ovo naoko jasno objašnjenje zašto i kako se Franklinova ekspedicija pretvorila u katastrofu ipak nije čitava priča. Još uvijek postoji nekoliko tajni na koje nema odgovora. Gdje se nalazi ti-

jelo sir Johna Franklina - je li pokopano, i ako jest, gdje? Gdje su točno potonuli brodovi ekspedicije i bi li se još uvijek mogli nalaziti na dnu mora? Gdje su dnevnici ekspedicije koje su morali voditi zapovjednici i časnici oba broda, a koji bi mogli pružiti konačne odgovore na mnoga pitanja koja okružuju ovu misiju?

Službena verzija događaja nije uvjerala neke proučavatelje Franklina, pa su se vratili pričama Inuita kako bi potražili odgovore na te tajne. Prilikom svog istraživanja otkrili su dokaze da je konačna agonija ekspedicije možda trajala daleko duže nego što to smatraju prihvaćena izvješća.

Arktičko zlato

Nestali ljudi, brodovi i zapisi Franklinove ekspedicije od ogromnog su povijesnog interesa i značaja. Ekspedicija je postala jedna od najvažnijih epizoda u kanadskoj i arktičkoj povijesti, mameći povijesnom tajnovitošću i dramatikom osobne tragedije. Sami brodovi bili bi od istinske arheološke važnosti, budući da danas ne postoje očuvane topovnjače, još manje one posebno prilagođene, koje su predstavljale vrhunac tehnologije 19. stoljeća.

Nestali dnevnici, pak, Sveti su Gral za zanesenjake Franklinom. Uistinu, kako veli Russell Potter, znanstvenik koji se bavi Franklinom: »Od svih priželjkivanih dokumenata iz svih neriješениh misterija modernoga doba, nijedan se ne da mjeriti s privlačnom moći ovih nedostižnih Franklinovih bilješki.« Nadamo se da bi se iste mogle nalaziti na potonulim brodovima, te da bi pronalazak broda značio i pronalazak dnevnika.

Što kažu Inuiti

Ostatke i tragove koje je pronašao McClintock je mogao naći samo zahvaljujući informacijama od inuitskih informanata - Raeovih i vlastitih. No viktorijanci nisu prihvatili sve dijelove inuitskih izvješća - dijelom zato što su priče zvučale neodređeno, a dijelom i zato što su postojale stvari koje nisu željeli čuti. Inuiti su, primjerice, tvrdili da su trupla koja su vidjeli dokazivala da su preživjeli iz Franklinove ekspedicije bili primorani na kanibalizam, što je izazvalo negodovanje u viktorijanskoj Britaniji, a mnogi su, uključujući Charlesa Dickensa, ovu ideju bez razmišljanja odbacili kao nemoguću.

Više informacija od Inuita prikupio je novinar Charles Francis Hall koji je, pokušavajući riješiti misterij Franklinove ekspedicije, nekoliko puta odlazio na Arktik. Hall je razgovarao s Inuitima koji su vidjeli brodove, a oni su ispričavjeli kako je jedan potonuo blizu mjesta na kojem je ostavljen, potpuno rasturen ledom koji je drobio sve pred sobom, dok se drugi na kraju probio prema jugu, gdje je potonuo relativno neoštećen. Začuđuje inuitska izjava da su vidjeli bijelce, prvo u blizini brodova, a kasnije kako se pokušavaju probiti na jug - dobro nakon vremena kad je, prema poruci u kamenom humku, čitava družina navodno napustila brodove i udarila prema jugu. Bilo je i priča da su neki bijelci proveli čitavu zimu s Inuitima. To se nije slagalo s popularnom pričom o posljednjim danima ekspedicije.

Suvremena sinteza

Kako bi došao do potpunije slike o tome kako je ekspedicija zapravo skončala, stručnjak za Franklina David Woodman spojio

je svjedočanstva Inuita koja su prikupili Hali i drugi s vlastitim istraživanjima. Čini se vjerojatnim da su se nakon početnog napuštanja brodova (zabilježenog u poruci iz kamenog humka) neki od ljudi vratili na brodove, no kad je jedan od brodova potonuo, uništen ledom, nestali su i mnogi ljudi i zalihe, što je vjerojatno potaklo napuštanje drugoga broda. Međutim, kasnije su nešto južnije drugi Inuiti naišli na preživjeli brod, na kojemu je bilo jasnih dokaza da je napušten tek nedavno - drugim riječima, bio je ponovno nastanjen od strane barem nekolicine preživjelih ljudi. Možda su bili upravljali njime sve do mjesta gdje su ga Inuiti našli. Nedugo zatim uočeno je da je drugi brod potonuo, a njegovi jarboli još su se vidjeli iznad morske površine, ukazujući na to da je bio relativno neoštećen.

Što se tiče preživjelih, neki od Franklinove družine možda su živjeli s Inuitima punu godinu dana, a neki su možda čak doprli i do rijeke Back's Fish i dalje, gotovo nadomak predstraže kompanije Hudson's Bay. Međutim, sve ovo je trajalo nekoliko godina duže od onoga što navodi »službena« kronologija. No objašnjava kako je bilo moguće da Raeovi inuitski informanti pripovijedaju o susretu s očajnim bijelcima 1850., dvije godine nakon poruke iz kamenog humka. Sve u svemu, slika je u najboljem slučaju nejasna, uza sva ta opetovana napuštanja i vraćanja na brodove, te različite skupine ljudi koji se muče kroz snježne pustoši, da bi ih na kraju sve snašla ista konačna sudbina.

U potrazi za *Erebusom* i *Terrorom*

Za one poput Woodmana koji tragaju za Franklinovim izgubljenim brodovima, najzanimljiviji dio inuitskih svjedočanstava

opis je mjesta gdje se nalazio drugi brod. Nekoliko informanata složilo se da su brod posljednji put vidjeli pred poluotokom Utjulik, na zapadu poznatom kao poluotok Adelaide, no nisu se mogli složiti oko točne lokacije. Predložene su dvije moguće lokacije - jedna sjeverno od otoka O'Reilly, a druga nešto južnije, zapadno od Grand Pointa, blizu otoka Kirkwall, Inuitima poznatog kao Umiartaliq ili »otok brodova«.

Uz pomoć ove informacije Woodman je poveo niz ekspedicija u potrazi za olupinom Franklinova broda, kako bi prepoznao o kojem od brodova se radi, i da bi postavio okvir za detaljniju ekspediciju i izvlačenje broda. Ekspedicije su u početku koristile magnetometar da bi dobile sliku morskog dna na dva ciljana područja, tražeći anomalije koje bi mogle ukazati na prisutnost metalnih predmeta poput sidra, oklopa trupa, matica i vijaka itd. Registriravši niz anomalija, kasnije ekspedicije koristile su sonarne uređaje koje su spuštali kroz rupe u ledu da bi bolje proučili morsko dno.

Usprkos brojnim ekspedicijama, na dnu mora dosad nije pronađeno ništa, no prikupljene su mnoge korisne informacije. Profilacija kontura na morskom dnu suzila je moguće područje potrage jer se zna da je brod morao potonuti na dubini koja je bila dovoljna da prekrije sve osim vrhova jarbola, ali i da je bila dovoljno plitka da bi isti provirivali iz mora. Pokazalo se i da morsko dno na ovom području nije pod utjecajem struganja leda, što znači da bi sve što je potonulo na dno trebalo biti neoštećeno i vrlo vjerojatno dobro očuvano. Hladna voda znači odsutnost koralja ili morskih crva koji se hrane drvetom - organizama koji brzo uništavaju drvene olupine u toplijim morima. Kao što komentira i sam Woodman: »Zamišljam tu predivnu drvenu olupinu kako uspravno sjedi na dnu, sa svime osim jar-

bola, netaknuta, vjerojatno jedna od najbolje očuvanih drvenih olupina na svijetu.« U međuvremenu, otkrića na kopnu - uključujući artefakte i drvo (koje vjerojatno potječe s Franklinova broda), europski tabori pa čak i bjelačka lubanja - potvrđuju da je ovo područje najvjerojatnije posljednje počivalište toga broda.

Znanstvena zajednica koja se bavi Franklinom nastavlja se nadati da će se olupine *Erebusa* ili *Tenora* locirati i istražiti i možda otkriti jedan od brodskih dnevnika, koji bi napokon objasnio cijelu priču o raznim napuštanjima, vraćanjima, očajničkim kopnenim putovanjima i tragičnim smrtima. Možda bi otkrio čak i to gdje je pokopan sam Franklin. No, neće ga biti lako naći. Posljednja ekspedicija na područje Utjulik, godine 2004., došla je do zaključka da bi se moguća olupina mogla prepoznati tek direktnim skeniranjem morskog dna sonarom, a dosad je ovom dugotrajnom i napornom tehnikom pregledan vrlo mali broj ciljanih područja prepoznatih iz inuitskih priča.

Ironično je da bi klimatske promjene, koje bi uskoro mogle dovesti do dramatičnog opadanja leda koji je zarobio Franklinovu ekspediciju i osudio je na propast, mogle otežati potragu za njezinim ostacima jer je, općenito govoreći, lakše raditi na čvrstom uporištu od debelog leda. Globalno zatoplavanje također bi moglo dovesti do toga da Sjeverozapadni prolaz, zbog čijeg su istraživanja Franklin i 128 drugih muškaraca izgubili živote, napokon bude otvoren za komercijalan brodski promet. Franklinov san mogao bi postati stvarnost dok nam iz ruku izmiču posljednji tragovi njegove sudbine.

O autoru

Joel Levy piše o znanosti, psihologiji, povijesti i paranormalnom, i autor je nekoliko knjiga, među kojima su: *Tajna povijest - skrivene sile koje su oblikovale prošlost* ;

; *Knjiga Sudnjeg dana - scenariji za smak svijeta* (Naklada
; *Really Useful* (Uistinu korisno -povijest i znanje o svakodnevnim stvarima); *Boost Your Brain Power* (Osnažite svoj mozak - vodič za testiranje i razvijanje vaših mentalnih sposobnosti); *Scam: Secrets of the Con Artist* (Tajne varalice -pogled na svijet i povijest prevaranta i njegovih podvala); *KISS Guide to the Unexplained* (Vodič za neobjašnjivo -početnik o povijesnim tajnama i misterijima, paranormalnom i nadnaravnom); i *Fabulous Creatures* (Fantastična stvorenja - o stvorenjima iz mitova i folklora).